

QKRMT Qendra Kosovare për Rehabilitimin
e të Mbljetuarve të Torturës
KRCT The Kosova Rehabilitation
Center for Torture Victims

Manual për Qasje të Sigurt dhe të Ndjeshme në Drejtësi

Manual for Safe and Sensitive Justice

Priručnik za bezbedan i osetljiv pristup pravdi

QKRMT Qendra Kosovare për Rehabilitimin
e të Mbijetuarve të Torturës
KRCT The Kosova Rehabilitation
Center for Torture Victims

Manual për Qasje të Sigurt dhe të Ndjeshme në Drejtësi

Shkurt 2026
QKRMT

Ky manual është zhvilluar nga **Qendra Kosovare për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës (QKRMT)**. Hartimi bazë i manualit është realizuar nga **Dr. Michael Korzinski**, ekspert në fushën e traumës, mbështetjes psikosociale dhe drejtësisë së orientuar drejt të mbijetuarve, si dhe nga **Richard J. Rogers**, jurist i specializuar në krime lufte. Plotësimi, adaptimi dhe përshtatja e manualit me kontekstin vendor janë bërë nga grupi punues i QKRMT-së, i përbërë nga **Dr. Feride Rushiti, Xhulieta Devolli, Selvi Izeti Çarkaxhiu dhe Fatmire Haliti**.

Manuali për Qasje të Sigurt dhe të Ndjeshme në Drejtësi, është hartuar në kuadër të projektit “Adresimi i efekteve afatgjata të dhunës seksuale dhe dhënia fund stigmatizimit të të mbijetuarve të dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë dhe anëtarëve të tyre” financohet nga Ministria e Punëve të Jashtme, Komonuelthit dhe Zhvillimit të Mbretërisë së Bashkuar përmes Ambasadës Britanike në Prishtinë.

Përmbajtja e këtij botimi është përgjegjësi vetëm e Qendrës Kosovare për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës (QKRMT) dhe nuk pasqyron domosdoshmërisht pikëpamjet e Ministrisë së Punëve të Jashtme, Komonuelthit dhe Zhvillimit të Mbretërisë së Bashkuar.

2026 © Të drejtat autoriale i përkasin vetëm QKRMT-së. Ndalohet kopjimi, ri-prodhimi, publikimi i pa autorizuar, qoftë origjinal apo i modifikuar në çfarëdo mënyre, pa lejen nga QKRMT.

Kontakti: QKRMT

Rr. Hamëz Jashari 16b/2, 10000 Prishtinë, Kosovë

Tel: +383 (0) 38 243 707

E-mail: info@krct.org

website: www.krct.org

Përmbajtja

Përmbledhje ekzekutive	7
Hyrje	9
Metodologjia	10
Fazat e drejtësisë së ndjeshme	11
Rëndësia e manualit për drejtësi të ndjeshme	12
Parimet themelore	12
Objektivat kryesore të “Drejtësisë së ndjeshme”	13
Qasja e ndjeshme	14
Ndikimi në praktikë	14
Kush duhet ta përdorë këtë manual?	15
Si të përdoret ky manual	15
Seksioni 1: Angazhimi fillestar me të mbijetuarit	17
1.1 Përmbledhje	17
1.2 Objektivat kryesore	17
1.2.1 Integrimi i traumës dhe kontekstit	17
1.2.2 Ofrimi i sigurisë dhe ndërtimi i besimit	19
1.2.3 Bashkëpunimi ndër-sektorial	20
1.3 Praktika të ndjeshme ndaj traumës, të zbatuara përmes një perspektive gjithëpërfshirëse dhe të ndjeshme ndaj kontekstit social, kulturor dhe individual të të mbijetuarve	20
1.3.1 Përshtatja e komunikimit të ndjeshëm ndaj traumës dhe kontekstit	20
1.3.2 Ofrimi i mjediseve të sigurta dhe të kontrolluara nga të mbijetuarit	22
1.3.3 Adresimi i pengesave për angazhimin e të mbijetuarve të lidhura me traumën	23
1.4 Lista kontrolluese për profesionistët	25
1.5 Përfundim	26
Seksioni 2: Hetimi dhe mbledhja e provave	27
2.1 Përmbledhje	27
2.2 Objektivat kryesore	28
2.2.1 Ofroni sigurinë dhe mirëqenies emocionale të të mbijetuarit	28
2.2.2 Balancimi i përpikërisë ligjore me qasjen e ndjeshme	28
2.2.3 Adresimi i pengesave sistematike dhe kulturore	28
2.2.4 Nxitja e bashkëpunimit multidisiplinar	28

2.3 Praktikak e ndjeshme ndaj traumës dhe të ndjeshme ndaj kontekstit	29
2.3.1 Prioriteti: siguria dhe pavarësia e të mbijetuarve	29
2.3.2 Teknikat e intervistimit me ndjeshmëri ndaj traumës	30
2.3.3 Mbledhja e provave mbështetëse dhe kontekstuale	30
2.3.4 Mbështetja bashkëpunuese nga ekipet multidisiplinare	31
2.4 Lista kontrolluese për profesionistët	32
2.5 Përfundim	35
Përmbledhja kryesore	35
Seksioni 3: Përgatitja para procesit gjyqësor	35
3.1 Përmbledhje	35
3.2 Objektivat Kryesore	36
3.2.1 Përgatitja e të mbijetuarve për procedurat gjyqësore	36
3.2.2 Harmonizimi i pritshmërive me realitetet e sistemit të drejtësisë	37
3.2.3 Përgatitja e sistemit për të mbështetur të mbijetuarit	37
3.2.4 Ulja e rrezikut të tërheqjes apo shkëputjes nga procesi	37
3.2.5 Nxitja e bashkëpunimit ndërinstucional	38
3.3 Praktikak kryesore për përgatitjen para-gjyqësore	38
3.3.1 Menaxhimi i pritjeve të të mbijetuarve	38
3.3.2 Përgatitja e të mbijetuarve për dëshmi	39
3.3.3 Mbështetja e mirëqenies emocionale	39
3.3.4 Trajnim i informuar mbi traumën për profesionistët ligjorë	41
3.3.5 Vendosja e masave mbrojtëse për autonominë e të mbijetuarit	41
3.4 Lista kontrolluese për përgatitjen para procesit gjyqësor	43
3.5 Përfundim	44
Përmbledhje kryesore	44
Seksioni 4: Procedurat gjyqësore	45
4.1 Përmbledhje	45
4.2 Objektivat kryesorë	46
4.2.1 Mbrojtja e të mbijetuarve gjatë dëshmisë	46
4.2.2 Balancimi i drejtësisë procedurale me mbrojtjen e të mbijetuarve	47
4.2.3 Krijimi i një mjedisi sensitiv ndaj të mbijetuarve	47
4.2.4 Bashkëpunimi ndërmjet akterëve	49

4.3 Praktikrat kryesore për procedura gjyqësore të ndjeshme ndaj traumës dhe kontekstit	49
4.3.1 Mbikëqyrja gjyqësore e marrjes ne pyetje	49
4.3.2 Sigurimi i masave procedurale	49
4.3.3 Përgatitja e të mbijetuarve për dinamikën e procesit gjyqësorë	50
4.3.4 Mbështetja dhe rregullimit emocional	52
4.3.5 Strategji bashkëpunuese ndërmjet akterëve	52
4.4 Lista kontrolluese për procedurat gjyqësore	53
4.5 Përfundim	53
Seksioni 5: Mbështetja pas përfundimit të procesit gjyqësor	55
5.1 Përmbledhje	55
5.2 Objektivat kryesore	56
5.2.1 Ofrimi i mbështetjes së qëndrueshme për të mbijetuarit	56
5.2.2 Zbatimi i reformave sistemike	59
5.2.3 Adresimi i mirëqenies profesionale	59
5.2.4 Vlerësimi i ndikimeve më të gjera	59
5.3 Praktikrat kryesore për mbështetjen pas procesit gjyqësorë	61
5.3.1 Mbështetja e të mbijetuarve përtej procesit gjyqësor	61
5.3.2 Rishikimet pas procesit gjyqësor dhe identifikimi i boshllëqeve sistemike	61
5.3.3 Trajtimi i traumës sekondare dhe mirëqenia profesionale	62
5.3.4 Vlerësimi i ndikimeve më të gjera	63
5.4 Lista e kontrollit: praktikrat e mbështetjes pas procesit gjyqësor	63
5.5 Përfundimi	64
Shtojca A: Çfarë është Një Qasja e bazuar në Sisteme ndaj Drejtësisë dhe dhunës seksuale lidhur me konfliktin (DhSK)	65

Përmbledhje Ekzekutive

Ky manual shërben si një mjet praktik për profesionistët ligjorë dhe të shëndetit mendor në Kosovë, përfshirë gjyqtarët, prokurorët, përfaqësuesit ligjorë të mbijetuarve, hetuesit, psikologët dhe organizatat joqeveritare (OJQ) - të specializuara që merren me rastet e **dhunës seksuale të lidhura me konfliktin** (në vijim **DhSK**).

Manuali prezanton **Kornizën për Drejtësi të Sigurt dhe të Ndjeshme ndaj Traumës** (në vijim: **Drejtësia e Ndjeshme**), një metodologji e orientuar nga trauma dhe e përqendruar te të mbijetuarit, e dizajnuar për të siguruar njëkohësisht mirëqenien e të mbijetuarve dhe ndjekjen efektive penale.

Rastet e DhSK janë veçanërisht sfiduese. Ato janë ndër rastet më pak të ndjekura penalisht në shumë kontekste post-konflikti, përfshirë edhe Kosovën, ku deri në fund të vitit 2025 janë ngritur rreth **12 aktakuza** për dhunë seksuale gjatë konfliktit, ndërsa rreth **100 raste** janë ende në fazën e hetimit.

Deri në fund të vitit 2025, kanë përfunduar katër procese gjyqësore për dhunë seksuale gjatë luftës në Kosovë, në të cilat janë shqiptuar gjithsej 58 vjet burgim ndaj katër të akuzuarve, si në vijim:

- Rasti i parë kundër Zoran Vukotic ka përfunduar me vendim të formës së prerë. Ai është dënuar me 13 vjet burgim; ky dënim është konfirmuar nga të gjitha nivelet e gjykatave dhe i njëjti është duke e vuajtur dënimin.
- Zhivojin Nesic është dënuar me 15 vjet burgim dhe aktualisht është duke e vuajtur dënimin.
- Ivica Rajkovic dhe Dragan Denic janë dënuar me nga 15 vjet burgim secili; megjithatë, gjykimi ndaj tyre është zhvilluar në mungesë.
- Në një rast tjetër kundër Zoran Vukotic, gjykata e ka liruar atë nga akuza për dhunë seksuale. Tri rastet e fundit kanë përfunduar në shkallë të parë në Gjykatën Themelore në Prishtinë dhe aktualisht ndodhen në procedurë ankimi në Gjykatën e Apelit.

Të gjitha rastet e gjykuara janë përgatitur dhe mbështetur nga Qendra Kosovare për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës (QKRMT), e cila ka ofruar mbështetje psikologjike, ligjore dhe profesionale për të mbijetuarit para, gjatë dhe pas procesit gjyqësor.

Në të gjitha rastet e DhSK, të mbijetuarit janë dëshmitarët kyç dhe, në shumë raste, dëshmitarët e vetëm. Për rrjedhojë, dëshmia e tyre është vendimtare për një ndjekje të suksesshme penale.

Megjithatë, shumë të mbijetuar përballen me pengesa sistematike, si stigma shoqërore, vështirësitë ekonomike dhe mangësitë ligjore. Nëse të mbijetuarit nuk u besojnë hetuesve dhe prokurorëve, ose - për çfarëdo arsye - nuk ndihen të sigurt apo rehat gjatë procesit, bëhet shumë e vështirë të sigurohet dëshmia më e mirë e mundshme. Edhe në rastet kur të mbijetuarit japin një dëshmi të qartë dhe të fortë në fazat e hershme të hetimit, ata mund të tërhiqen në një fazë më të vonshme nëse humbasin besimin apo ndjenjën e sigurisë, gjë që mund të çojë në ndërprerjen e procesit penal.

Duke u mbështetur në bazat e **Protokollit Ndërkombëtar për Dokumentimin dhe Hetimin e Dhunës Seksuale në Konflikt** dhe **Protokollit të QKRMT-së për Identifikimin, Hetimin dhe Trajtimin e Rasteve të Dhunës Seksuale gjatë Luftës në Kosovë**, Drejtësia e Ndjeshme integron përpikmërinë ligjore me mbështetjen psikosociale, duke ndihmuar që të mbijetuarit të japin dëshminë më të mirë të mundshme pa përjetuar dëm shtesë.

Hyrje

Qendra Kosovare për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës (QKRMT) është njëra ndër organizatat e para joqeveritare në Kosovë, e specializuar në mbrojtjen, rehabilitimin dhe përkrahjen e të mbijetuarve të torturës. E themeluar në vitin 1999, QKRMT ka luajtur një rol kyç në ofrimin e shërbimeve psikosociale dhe juridike të specializuara për të mbijetuarit dhe familjet e prekura nga trauma e përjetuar gjatë luftës. Me një qasje të integruar dhe të ndjeshme ndaj nevojave komplekse të të mbijetuarve, QKRMT ka qenë pionier në avancimin e drejtësisë të përqendruar te i mbijetuari në kontekstin e Kosovës dhe më gjerë.

QKRMT ofron shërbime që ndërthurin trajtimin psikologjik, mbështetjen sociale dhe përfaqësimin ligjor, duke kontribuar në një sistem gjithëpërfshirës mbrojtjeje dhe rehabilitimi, që synon rikthimin e dinjitetit dhe fuqizimin e të mbijetuarve. Përmes bashkëpunimeve me partnerë lokalë dhe ndërkombëtarë, QKRMT ka ndihmuar në zhvillimin e politikave dhe mekanizmave që adresojnë nevojat e të mbijetuarve dhe sfidat e drejtësisë tranzicionale në Kosovë.

QKRMT është angazhuar pareshtur për mbështetjen e të mbijetuarve në qasjen në drejtësi, duke hartuar manuale dhe protokolle specifike për trajtimin e rasteve të dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë.

Gjithashtu, QKRMT ka përgatitur rastet e para për t'iu qasur drejtësisë dhe i ka mbështetur ato duke ofruar mbështetje psikologjike dhe ligjore.

Po ashtu, ka bashkëpunuar ngushtë me sistemin e drejtësisë, duke organizuar një sërë trajnimesh për akterët e drejtësisë lidhur me qasjen e ndjeshme ndaj viktimave. QKRMT vazhdon të kontribuojë në avancimin e drejtësisë për të mbijetuarit e dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë.

Qasja në drejtësi për të mbijetuarit e dhunës seksuale gjatë luftës nuk është vetëm një proces ligjor. Ajo është një përvojë thellësisht njerëzore, emocionale dhe shëruuese, e cila ndikon drejtpërdrejt në dinjitetin, mirëqenien dhe ndjenjën e lirisë së të mbijetuarve. Për shumë prej tyre, drejtësia nuk përfaqëson vetëm dënimin e autorit, por njohjen publike të dhimbjes së përjetuar, zhvendosjen e turpit nga supet e të mbijetuarit tek dhunuesi dhe rikthimin e kontrollit mbi jetën e tyre.

Një e mbijetuar e dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë e përshkruan përvojën e saj me drejtësinë me këto fjalë:

“Me arritë drejtësi, është si me marrë frymë sa të duash ti, me u ndi e lirë. Drejtësi është me t’u njohte dhimbja, edhe me u dënu dhunuesi... Edhe pse në rastin tim dhunuesi nuk ka marrë dënim merit, jam shumë e lumtur që ai është në burg, i gjykuar si kriminel, fajtor e i turpëruar. Turpi gjithmonë i ka taku atij e jo mua dhe të tjerëve si unë, që për vite me radhë e kemi bartur mbi supe. Fitoren për qasje në drejtësi nuk e ndej vetëm për vete. Nuk është vetëm fitore e imja, por e të gjithë të mbijetuarve të tjerë që ende kanë pengesa për t’iu qasur drejtësisë. Mos me humbë shpresën kurrë, por gjithmonë me besu që drejtësia është e mundur.”

Ky citat mishëron thelbin e asaj që ky manual synon të promovojë: një drejtësi që nuk i dëmton më tej të mbijetuarit, por që i fuqizon ata; një drejtësi që ndërtohet mbi siguri, respekt, ndjeshmëri ndaj traumës dhe bashkëpunim ndërsektorial.

Në kontekstin e Kosovës, ku rastet e dhunës seksuale të lidhura me konfliktin mbeten të pakta të ndjekura penalisht dhe ku stigma sociale, frika dhe mosbesimi ndaj institucioneve vazhdojnë të jenë barriera serioze, nevoja për një qasje të sigurt dhe të ndjeshme në drejtësi është thelbësore. Përvojat kanë treguar se proceset ligjore që nuk marrin parasysh ndikimin e traumës mund të çojnë në ritraumatizim, tërheqje nga procesi dhe humbje të mundësisë për drejtësi.

Ky manual synon të shërbejë si një mjet praktik për profesionistët ligjorë dhe të shëndetit mendor, duke ofruar orientime konkrete se si drejtësia mund të zbatohet në mënyrë që të mbrojë mirëqenien e të mbijetuarve, të forcojë besimin e tyre në institucione dhe të rrisë gjasat për ndjekje penale efektive. Duke vendosur të mbijetuarin në qendër të procesit, ky manual e koncepton drejtësinë jo vetëm si rezultat, por si proces që duhet të jetë i sigurt, dinjitoz dhe shërues.

Metodologjia

Ky manual është hartuar nga Qendra Kosovare për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës (QKRMT). Në hartimin e tij janë angazhuar ekspertët ndërkombëtarë Dr. Michael Korzinski dhe Richard J. Rogers.

Ekspertët fillimisht kryen një vlerësim të nevojave, i cili shqyrtoi kornizën ekzistuese për rastet e dhunës seksuale të lidhura me konfliktin (DhSK) në Kosovë, identifikoi dobësitë dhe boshllëqet brenda sistemit të drejtësisë dhe vlerësoi sfidat kryesore me të cilat përballen aktorët kyç.

Më pas, ekspertët kryen hulumtim sekondar (desk research) dhe intervista me aktorë përfaqësues, si individualisht ashtu edhe në grupe. Të intervistuarit përfshinin drejtues të QKRMT-së, prokurorë aktualë dhe të mëparshëm për krime lufte, si dhe ekspertë psikosocialë që punojnë me rastet DhSK.

Përvoja e profesionistëve që punuan në rastin e parë që arriti drejtësinë (Rasti kundër Vukotić) ofroi një pasqyrë të rëndësishme të procesit ligjor në Kosovë, duke përfshirë pikat e forta dhe të dobëta të tij.

Fazat e Drejtësisë së Ndjeshme

Bazuar në Parimet Themelore të Drejtësisë së Ndjeshme, ky manual strukturon procesin e drejtësisë për rastet DhSK në pesë faza kyçe, secila duke integruar qasje ligjore, psikologjike dhe të orientuara nga të mbijetuarit, për të siguruar si ndjekjen efektive penale, ashtu edhe mirëqenien e tyre:

1. Angazhimi fillestar me të mbijetuarit

Ndërtimi i besimit është thelbësor që të mbijetuarit të japin dëshmi të besueshme. Kjo fazë thekson krijimin e mjediseve të sigurta, intervistat e ndjeshme ndaj traumës dhe ndjeshmërinë kulturore. Bashkëpunimi me organizatat joqeveritare të specializuara dhe psikologët siguron që të mbijetuarit të ndihen të mbështetur dhe jo të nxitur nga trauma.

2. Hetimi dhe mbledhja e provave

Kjo fazë balancon mbledhjen rigoroze të provave me mbrojtjen e të mbijetuarve. Hetuesit duhet të jenë të ndjeshëm gjatë marrjes në pyetje, duke marrë parasysh fragmentimin e kujtesës si pasojë e traumës. Dëshmia mund të konfirmohet edhe me deklaratat e dëshmitarëve dhe me prova kontekstuale, për të forcuar rastet pa e mbingarkuar të mbijetuarin.

3. Përgatitja para-gjyqimit

Të mbijetuarit duhet të përgatiten për përvojën në sallën e gjyqit, për të ulur ankthin dhe për të parandaluar tërheqjen e tyre. Kjo përfshin ushtrime me role dhe trajnime për menagjimin e emocioneve. Edhe profesionistët ligjorë marrin trajnim mbi ndërgjegjësimin për traumën, për të përmirësuar pyetjet etike dhe mbështetjen ndaj të mbijetuarve.

4. Procedurat në gjykatë

Gjatë zhvillimit të gjykimeve, është thelbësore të ruhet një ekuilibër ndërmjet kërkesës për drejtësi dhe nevojës për mbrojtjen e të mbijetuarve. Gjyqtarët kanë rol kyç në drejtimin e kundër-pyetjeve, duke siguruar që ato të zhvillohen në mënyrë profesionale dhe të ndjeshme ndaj traumës, me qëllim parandalimin e rikthimit të traumës dhe ri-viktimizimit. Paralelisht, të mbijetuarve duhet t'u garantohet qasje në masa mbrojtëse adekuate, si dëshmia përmes video-lidhjes, përdorimi i ekraneve mbrojtëse ose masave të tjera që minimizojnë kontaktin e drejtpërdrejtë me autorin e veprës penale.

Nga ana tjetër, prokurorët dhe hetuesit kanë përgjegjësi që rrëfimet e të mbijetuarve t'i kontekstualizojnë në mënyrë profesionale dhe të mbështetur në prova të tjera relevante, në mënyrë që procesi gjyqësor të mos mbështetet vetëm në dëshminë individuale të të mbijetuarit, por të ndërtohet mbi një bazë të plotë, të qëndrueshme dhe të drejtë provuese.

5. Përcjellja e rastit pas-gjykimit

Mbështetja duhet të vazhdojë edhe pas shpalljes së vendimit të gjykatës, për të parandaluar stresin tek të mbijetuarit dhe për të siguruar ndikime afatgjata të drejtësisë. Kjo përfshin këshillim, programe integrimi dhe reforma ligjore. Për më tepër, profesionistët duhet të marrin pjesë në seanca reflektimi për të trajtuar traumën indirekte dhe për të përmirësuar strategjitë e rasteve të ardhshme.

Duke balancuar përpikmërinë ligjore me ndjeshmërinë ndaj traumës, kjo qasje e “Drejtësisë së ndjeshme” forcon zbatimin e drejtësisë dhe llogaridhënies, duke siguruar që të mbijetuarit të trajtohen me dinjitet, respekt dhe kujdes gjatë gjithë procesit gjyqësor.

Rëndësia e manualit për Drejtësi të ndjeshme

Të mbijetuarit e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK) përballen jo vetëm me traumën e përvojave të tyre, por edhe me pengesa sistemike për drejtësi, si stigma sociale, ndjeshmëria ekonomike dhe boshllëqet institucionale. Drejtësia në rastet DhSK kërkon një qasje gjithëpërfshirëse që mbush boshllëqet midis sfidave të të mbijetuarve dhe përpikërisë procedurale të sistemit ligjor.

Parimet themelore

Korniza e “Drejtësisë së ndjeshme” bazohet në parimet e mëposhtme:

1. Praktika të orientuara nga të mbijetuarit

Profesionistët duhet të vendosin në prioritet sigurinë emocionale, autonominë dhe dinjitetin e të mbijetuarve në çdo fazë të procesit të drejtësisë.¹

2. Bashkëpunimi ndërsektorial

Përgjigjet efektive ndaj rasteve të dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK) kërkojnë ndërveprim të pandërprerë ndërmjet aktorëve ligjorë, psikologjikë dhe komunitarë.²

1 Këshilli i Sigurimit i Kombeve të Bashkuara. (2019). Rezoluta 2467 (2019). Miratuar nga Këshilli i Sigurimit në mbledhjen e tij të 8514-të, më 23 prill 2019. Kombet e Bashkuara. Marrë nga: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/116/57/PDF/N1911657.pdf>

2 Brouwer, A-M. de; Ku, C.; Römkens, R.; van den Herik, L. Qasje ndërdisiplinore për njohjen, hetimin dhe ndjekjen penale të dhunës seksuale si krim ndërkombëtar. Në: de Brouwer, A-M.; Ku, C.; Römkens, R.; van den Herik, L. (red.). Dhunimi seksual si krim ndërkombëtar: Qasje ndërdisiplinore. Seria mbi Drejtësinë Tranzicionale. Intersentia; 2013: 3-14.

3. Praktikrat e ndjeshme ndaj traumës

Të gjitha fazat e procesit të drejtësisë duhet të marrin parasysh mënyrën se si trauma ndikon në kujtesën, sjelljen dhe gatishmërinë e të mbijetuarve për t'u angazhuar në proces.³

4. Ndjeshmëria kulturore dhe kontekstuale

Korniza e "Drejtësisë së ndjeshme" përfshin realitetet unike kulturore dhe sistemet e Kosovës, për të siguruar që ndërhyrjet të jenë të përshtatshme për të mbijetuarit dhe aktorët kyç.

5. Qëndrueshmëria sistematike

Mospërputhjet ndërmjet profesionistëve mund të nxisin tërheqjen e të mbijetuarve nga procesi. "Drejtësia e ndjeshme" thekson harmonizimin sistematik për të parandaluar ritraumatizimin e të mbijetuarve dhe tërheqjen e tyre nga procesi ligjor.^{4 5}

6. Dëshmia më e mirë

Duke aplikuar këtë qasje, prokurorët dhe hetuesit do të jenë në gjendje të sigurojnë dëshminë më të mirë të mundshme për ndjekje penale.

Objektivat kryesore të "Drejtësisë së ndjeshme"

Kjo kornizë e "Drejtësisë së ndjeshme" ofron mjete dhe strategji për të:

Mbushur boshllëqet ndërdisiplinore

Të nxisë bashkëpunimin ndërmjet gjyqtarëve, prokurorëve, hetuesve, psikologëve dhe OJQ-ve të specializuara, me qëllim krijimin e një procesi drejtësie të unifikuar.

Balancuar përpikmërinë ligjore me ndjeshmërinë ndaj të mbijetuarve

Të përmbushë standardet ndërkombëtare ligjore pa shkaktuar rikthim të traumës tek të mbijetuarit dhe pa cenuar ndjenjën e autonomisë së tyre.

3 <https://unu.edu/cpr/blog-post/new-data-underscores-urgent-need-holistic-approaches-conflict-related-sexual-violence>

4 <https://partnersinjustice.org/wp-content/uploads/2021/06/OSRSG-SVC-Model-Legislative-Provisions-ENG.pdf>

5 Kim, RE, & Bosselmann, K. (2023). "Kufijtë planetarë në ndërthurjen e së drejtës së sistemit të Tokës, shkencës dhe qeverisjes: Një rishqyrtim themelor i kushtetutshmërisë mjedisore, të drejtave të njeriut dhe demokracisë." *Revista e së Drejtës Mjedisore Evropiane, Krahasuese dhe Ndërkombëtare (RECIEL)*.

- ✔ **Adresuar pengesat ndaj drejtësisë**
Të identifikojë pengesat sistemike, kulturore dhe logjistike me të cilat përballen të mbijetuarit dhe të zbatojë strategji për t'i kapërcyer ato.
- ✔ **Parandaluar tërheqjen e të mbijetuarve nga procesi ligjor**
Të ofrojë mbështetje psikologjike dhe emocionale në çdo fazë, duke minimizuar rrezikun që të mbijetuarit të tërhiqen nga procesi ligjor.
- ✔ **Siguruar provat më të mira**
Duke zbatuar këtë qasje, prokurorët dhe hetuesit do të jenë në gjendje të sigurojnë provat më të fuqishme për ndjekjen penale.

Qasja e ndjeshme

Qasja e ndjeshme bazohet në mendimin sistematik, duke e parë drejtësinë si një proces që kërkon ndërveprim të koordinuar ndërmjet aktorëve të ndryshëm. Suksesi në trajtimin e rasteve të dhunës seksuale të lidhura me konfliktin (DhSK) varet nga mënyra se si profesionistët harmonizojnë rolet dhe përgjegjësitë e tyre. Boshllëqet në bashkëpunim - qoftë midis ekipeve ligjore dhe psikologjike, apo OJQ-ve të specializuara dhe zbatuesve të ligjit - mund të ndikojnë në procesin e drejtësisë, si dhe të ritraumatizojnë të mbijetuarin.

Ndikimi në praktikë

Metodologjitë e propozuara nuk janë vetëm teorike, ato kanë treguar ndikim të matshëm në kontekste të ngjashme post-konflikti: **Përmirësimi i rezultateve të ndjekjeve penale**

Qasje të ngjashme në Bosnje dhe Hercegovinë çuan në rritjen e angazhimit të të mbijetuarve dhe në një rritje të ndjekjeve penale të suksesshme.

- ✔ **Fuqizimi i të mbijetuarve**
Integrimi i psikologëve në proceset gjyqësore dhe hetimore reduktoi rikthimin e traumës dhe rriti besimin e të mbijetuarve tek institucionet.
- ✔ **Rezilienca profesionale**
Sesione të strukturuar reflektimi dhe trajnimesh zvogëluan djegien profesionale tek profesionistët ligjorë dhe përmirësuan bashkëpunimin ndërdisiplinor.

Kush duhet ta përdorë këtë Manual?

Ky manual mund të përdoret nga:

- Gjyqtarë, Prokurorë, Hetues, Përfaqësues të viktimave**
Për të integruar praktikën e ndjeshme ndaj traumës në procedurat gjyqësore, duke ruajtur drejtësinë procedurale.
- Psikologë**
Për të ofruar mbështetje emocionale të të mbijetuarve dhe për të interpretuar sjelljet e lidhura me traumën për profesionistët ligjorë.
- OJQ të specializuara**
Për të lehtësuar marrëdhëniet e të mbijetuarve me institucionet dhe për të ofruar mbështetje psikologjike dhe ligjore për ta.

Si të përdoret ky manual

Çdo seksion në këtë manual korrespondon me një fazë të procesit të drejtësisë, duke përfshirë teknika praktike, studime rasti dhe strategji për të integruar parimet e Drejtësisë së ndjeshme në praktikën e përditshme. Për një përdorim sa më efektiv:

- Filloni duke u njohur me **Parimet** dhe **Objektivat** e Drejtësisë së ndjeshme.
- Eksploroni çdo fazë të procesit të drejtësisë përmes Seksioneve. Çdo seksion përfshin:
 - Një përmbledhje të çështjeve kryesore
 - Objektivat kryesore
 - Këshilla praktike
 - Një listë kontrolli për profesionistët
 - Vërejtje përfundimtare

SEKSIONI 1: ANGAZHIMI FILLESTAR ME TË MBIJETUARIT

1.1 Përmbledhje

Përvojat e të mbijetuarve formohen jo vetëm nga ndikimet neurobiologjike dhe psikologjike të traumës, por edhe nga faktorë të jashtëm si stigma kulturore, mosbesimi sistemik dhe pabarazitë shoqërore.

Faza fillestare e rasteve DhSK duhet të përqendrohet në ndërtimin e besimit, sigurisë dhe dinjitetit të të mbijetuarve. Kjo fazë vendos bazën për të gjithë procesin e drejtësisë dhe kërkon një qasje që është si e ndjeshme ndaj traumës, ashtu edhe e ndjeshme ndaj kontekstit. Kjo është mënyra më efektive për të siguruar dëshminë “më të mirë” për ndjekjen penale.

Përderisa sigurohet një hetim penal efektiv, profesionistët duhet të kuptojnë dy aspekte unike që janë thelbësore për hetimet efektive të rasteve DhSK:

1. **Ndjeshmëria ndaj traumës:** Njohja se si trauma ndikon në kujtesën, sjelljen dhe emocionet e të mbijetuarve.
2. **Ndjeshmëria ndaj kontekstit:** Kuptimi i mënyrës se si faktorë kulturorë, historikë dhe sistemikë ndikojnë në angazhimin e të mbijetuarve me proceset e drejtësisë.

Trauma nuk ndodh në izolim, ajo ndikohet thellësisht nga ambientet e të mbijetuarve. Për shembull, në kulturën kolektive të Kosovës, të mbijetuarit shpesh frikësohen se mund t'i sjellin turp familjeve të tyre, gjë që mund të pengojë gatishmërinë për të raportuar DhSK. Duke njohur këtë ndërveprim midis traumës dhe kontekstit, profesionistët mund t'i qasen të mbijetuarve me ndjeshmëri, përshtatshmëri dhe respekt për pavarësinë e tyre.

1.2 Objektivat kryesore

1.2.1 Integrimi i traumës dhe kontekstit:

- Të njihen sjellje të tilla si fragmentimi i kujtesës, raportimi i vonuar ose tërheqja emocionale si përgjigje natyrale ndaj traumës.
- Të minimizohen ndikimet e jashtme (p.sh. normat kulturore ose ndjeshmëria ekonomike) që formojnë angazhimin e të mbijetuarve.

Rast ilustrues: Fragmentimi i kujtesës në dëshmitë ligjore

Një profesionist ligjor po punon me një të mbijetuar të shfrytëzimit seksual, i cili ka vështirësi të japë një përshkrim të qartë dhe të radhitur të ngjarjeve. Gjatë intervistave fillestare, i/e mbijetuar(i/a) shpesh kalon midis periudhave kohore, harron detaje kyçe dhe ndonjëherë bie në kontradiktë me vetveten. Në vend që të supozohet se i mbijetuar nuk e thotë të vërtetën, profesionisti aplikon parimet e qasjes së informuar mbi traumën:

- **Të kuptuarit e ndikimit të traumës në kujtesë.**⁶ Profesionisti qetëson të mbijetuarin duke shpjeguar se boshllëqet e kujtesës janë normale.
- **Përshtatja e teknikave të intervistimit jo-lineare.** Profesionisti lejon të mbijetuarit të rikujtojnë detajet sipas mënyrës së tyre, duke përdorur pyetje ndihmëse si: “Tregoni çfarë ju kujtohet më shumë,” në vend që të kërkojë renditje kronologjike strikte.⁷
- **Minimizimi i presionit të jashtëm.** Profesionisti sigurohet që faktorët e jashtëm të mos ndikojnë në mënyrën se si të mbijetuarit paraqesin dëshminë.
- **Normalizimi në raportimin e vonuar.**⁸ Profesionisti adreson paraprakisht shqetësimet duke shpjeguar se raportimi i vonuar është i zakonshëm dhe nuk e zvogëlon besueshmërinë.
- **Ofrimi i metodave alternative të dhënies së dëshmisë.**⁹ Profesionisti ofron alternativa të tjera për dhënien e dëshmisë, nëse rrëfimi verbal shqetëson të mbijetuarin.

Profesionisti siguron që të mbijetuarit të mos rikthehen në traumë gjatë zbatimit të procedurave ligjore.

6 Shih kërkimin e Bessel van der Kolk (2014) në The Body Keeps the Score. Ky tregon se si kujtimet traumatike ruhen në mënyra të fragmentuara, të bazuara në shqisa, dhe jo si një rrëfim i koherent.

7 Shih Metodën e Intervistës Kognitive të Fisher & Geiselman (1992).

8 Kërkimi i Herman (1992) në Trauma and Recovery shpjegon se si turpi dhe frika nga mosbesimi shpesh vonojnë zbulimin e përvojave traumatike.

9 Studimet e Graham et al. (2014) në psikologjinë forenzike tregojnë se të mbijetuarit ndonjëherë i rikujtojnë ngjarjet traumatike më mirë përmes vizatimeve ose deklaratave të shkruara.

1.2.2. Ofrimi i sigurisë dhe ndërtimi i besimit:

- Ofroni informacione të qarta mbi të drejtat dhe obligimet ligjore, për të ulur ankthin e të mbijetuarve lidhur me zbulimin e identitetit.
- Krijoni hapësira fizike ku të mbijetuarit ndihen të sigurt emocionalisht dhe fizikisht.

Rast ilustrues: **Mbështetja e të mbijetuarve në mjedise ligjore dhe terapeutike**

Një profesionist ligjor po punon me një të mbijetuar të dhunës seksuale, i cili heziton të zbulojë detaje për shkak të frikës nga zbulimi i identitetit. Profesionisti duhet të aplikojë strategji të ndjeshme ndaj traumës, të mbështetura nga burime të ndryshme kërkimore. Kjo përfshin këto veprime:

- **Ofrimi i informacioneve të qarta mbi të drejtat dhe mbrojtjen.**
Profesionisti shpjegon sigurimin e konfidencialitetit sipas legjislationit përkatës dhe i ofron të mbijetuarit shpjegime me shkrim dhe me gojë mbi të drejtat e tyre, duke përdorur gjuhë të thjeshtë dhe të kuptueshme.
- **Minimizimi i frikës nga zbulimi i identitetit dhe ekspozimi publik.**
Profesioni koordinon veprimet me organet e drejtësisë dhe përfaqësuesit e viktimave për të shqyrtuar masa mbrojtëse, si dëshmi të anonimizuara ose masa speciale në gjykatë (p.sh., dëshmi përmes video-lidhjes, ekrane mbrojtëse).
- **Krijimi i një hapësire të sigurt fizike dhe emocionale.**
Profesionisti siguron që dhomat e intervistave të jenë të lira nga vëzhguesit e jashtëm, të izoluara nga zëri dhe të dizajnuara për kontroll maksimal të të mbijetuarit (p.sh. duke lejuar zgjedhjen e vendit për ulje, afërsinë e daljes ose preferencat për ndriçim).
- **Përdorimi i teknikave intervistuese të ndjeshme ndaj traumës.**
Profesioni merr pëlqimin nga të mbijetuarit dhe shmang pyetjet sugjестive, duke i mundësuar atij/asaj të bëjë pauza gjatë dhënies së dëshmisë. Përdoren pyetje të hapura, si: “Çfarë ndiheni të gatshëm të ndani sot?” në vend që të kërkojnë detaje kronologjike në mënyrë rigoroze.

1.2.3 Bashkëpunimi Ndër-Sektorial:

- Angazhohen psikologë dhe OJQ të specializuara, të cilat ofrojnë mbështetje psikosociale, mjekësore dhe ligjore që nga fillimi i procesit të hetimit. Psikologët e integruar luajnë një rol kyç në përgatitjen emocionale të të mbijetuarve, aplikimin e teknikave të tokëzimit dhe ofrimin e sigurisë emocionale. Bashkëpunimi midis hetuesve, prokurorëve dhe ekipeve të OJQ-ve siguron një qasje të orientuar nga të mbijetuarit.

1.3 Praktika të ndjeshme ndaj traumës, të zbatuara përmes një perspektive gjithëpërfshirëse dhe të ndjeshme ndaj kontekstit social, kulturor dhe individual të të mbijetuarve

1.3.1 Përshtatja e komunikimit të ndjeshëm ndaj traumës dhe kontekstit

Teknika të ndjeshme ndaj traumës:

- Përdorni pyetje të hapura për t'i lejuar të mbijetuarit të ndajnë historitë e tyre në ritmin ose kohëzgjatjen e tyre.
- Vlerësoni emocionet e të mbijetuarve dhe ofroni mundësi për pauza gjatë intervistave nëse është e nevojshme.

Shembull: "Mund të bëjmë pushime sa herë të dëshironi. Ju vendosni sa dëshironi të ndani nga historia juaj sot."

Ndjeshmëria ose ndërgjegjësimi për kontekstin:

- Njihni tabu-të kulturore lidhur me diskutimin e dhunës seksuale dhe trajtojini ato me ndjeshmëri.
- Angazhoni psikologë ose përfaqësues të OJQ-ve për të ndihmuar që të mbijetuarit të ndihen të mbështetur gjatë dhënies së deklaratës nga të mbijetuarit.

Rast ilustrues: Përdorimi i pyetjeve të hapura

Në vend që të bëhen pyetje të drejtpërdrejta dhe pyetje që ushtrojnë presion, si: “A ju kërcënoi kryerësi i krimit?”, profesionisti duhet të pyesë:

*“Mund të ndani me ne atë për çfarë ndiheni të gatshëm të flisni sot?”
Kjo nxit të mbijetuarin të ndajë përvojën në ritmin e tij/saj, pa u ndjerë i/e mbingarkuar.*

Rast ilustrues: Normalizimi i emocioneve të të mbijetuarit dhe ofrimi i pushimeve të nevojshme.

Kur i/e mbijetuar/a tregon shqetësim të dukshëm, profesionisti duhet ta qetësojë duke thënë:

*“Është plotësisht e kuptueshme të ndihesh kështu. Mund të bëjmë pushim sa herë të dëshironi – ju kontrolloni sa doni të ndani me ne sot.”
Kjo forcon ndjesinë e autonomisë dhe redukton presionin për të vazhduar kur emocionet janë të fuqishme.*

Rast ilustrues: Njohja e tabuve kulturore dhe përshtatja e qasjes

Profesionisti është i vetëdijshëm se diskutimi mbi dhunën seksuale mund të sjellë turp ose pasoja shoqërore në kulturën e të mbijetuarit. Në vend që të përdorë terma ligjorë të drejtpërdrejtë që mund të shkaktojnë shqetësim, ai/ajo duhet të formulojë diskutimin në mënyrë të ndjeshme:

*“E kuptoj që të flasësh për këtë mund të jetë e vështirë në komunitetin tuaj. Ju jeni në një hapësirë të sigurt këtu, dhe qëllimi ynë është t’ju mbështesim ashtu siç ndiheni të gatshëm.”
Kjo ndihmon të mbijetuarin të ndihet i dëgjuar dhe i kuptuar pa forcuar stigmatizimin.*

1.3.2 Ofrimi i mjediseve të sigurta dhe të kontrolluara nga të mbijetuarit

Masat e ndjeshme ndaj traumës:

- Shmangni përdorimin e stacioneve të policisë ose gjykatave për intervistat fillestare. Zgjidhni hapësira neutrale, si zyrat e OJQ-ve.
- Lejoni që të mbijetuarit të kenë persona mbështetës pranë, si psikologë ose përfaqësues të OJQ-ve.

Masat e ndjeshme ndaj kontekstit:

- Kini parasysh vendet që mund t'i shkaktojnë ritraumatizim të mbijetuarit (p.sh. vendet e lidhura me krime lufte).
- Respektoni nevojën e të mbijetuarve për të konsultuar familjarët ose anëtarët e komunitetit, duke ruajtur njëkohësisht autonominë e tyre.

Rast ilustrues: Përshtatja e mjediseve të intervistës

Një përfaqësues ligjor është caktuar të takohet me një të mbijetuar që ka shprehur frikë për t'u takuar në një stacion policie për shkak të përvojave të kaluara të dhunës gjatë luftës dhe stigmatizimit të vazhdueshëm.

Çfarë duhet të bëjë profesionisti në vend të kësaj?

- Në vend që intervista të zhvillohet në një stacion policor ose në institucione të tjera të drejtësisë, profesionisti organizon takimin në një zyrë të OJQ-së, në një qendër mbështetje psikosociale, ose në një hapësirë neutrale të njohur nga i/e mbijetuari (p.sh. Qendra Kosovare për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës).
- Duke marrë parasysh kontekstin kulturor dhe social të të mbijetuarit, profesionisti përfshin një psikolog, punonjës social ose një mbrojtës tjetër i të drejtave të të mbijetuarit, tek të cilit të mbijetuarit kanë besim.

Kjo qasje bën që i/e mbijetuari të ndjehet më i sigurt, i respektuar dhe më i predispozuar për t'u angazhuar plotësisht në procesin ligjor ose në atë të mbështetjes psikosociale.

Kjo qasje bazohet në praktikat më të mira të vendosura në Kosovë, duke forcuar autonominë e të mbijetuarit, ndërsa njihet kontekstin historik dhe kulturor në të cilin veprojnë profesionistët.

1.3.3 Adresimi i pengesave në angazhimin e të mbijetuarve që lidhen me traumën

Fragmentimi i kujtesës:

Kuptoni se trauma ndikon në rikujtimin e kujtesës, shpesh duke çuar në rrëfime të paplota ose të vonuara. Shmangni vënien në dyshim të besueshmërisë bazuar në mospërputhje.

Rast ilustrues: Kur kujtesa e një të mbijetuarit ndryshon me kalimin e kohës

Një i mbijetuar i luftës mund të japë deklarata jokonsistente ose të ndryshme për një sulm seksual që ndodhi në vitin 1999. Në intervistën e parë, ai/ajo mund të tregojë se u sulmua nga dy persona, ndërsa në një deklaratë të mëvonshme përmend tre autorë, pasi kujton se ata vepronin në grup. Po ashtu, mund të ndryshojë mënyrën se si përshkruan ngjarjet para ose pas sulmit. Një prokuror mund të shqetësohet se këto mospërputhje dëmtojnë besueshmërinë e tij/saj.

Kjo nuk do të thotë se rrëfimi është i pavërtetë, por reflekton ndikimin e traumës në procesin e kujtesës.

Profesionisti duhet të kuptojë që kujtesa nuk është një regjistrim i fiksuar, por një proces rekonstruktiv që mund të ndryshojë me kalimin e kohës. Trauma ndërhyr në kodimin e kujtesës, duke çuar në fragmentim dhe jo në shpikje apo fabrikim. Në vend që të supozohet për një deklaratë jo të vërtetë, profesionisti qetëson të mbijetuarin duke thënë:

“Kujtesa mund të ndryshojë me kalimin e kohës, veçanërisht për ngjarjet traumatike. Është plotësisht normale që detajet e ngjarjes traumatike të rikujtohen ndryshe me kalimin e kohës.”

Profesionisti duhet të sigurojë që pyetjet të jenë neutrale dhe jo sugjестive, duke parandaluar ritraumatizimin e të mbijetuarit.

Përdorni pyetje të hapura, si:

- “Çfarë detajesh ju vijnë në mendje kur mendoni për atë ditë?”
- “Tregoni çfarë ju duket më e rëndësishme për atë që ndodhi.”

Kjo qasje forcon besimin, respekton dinjitetin e të mbijetuarit dhe parandalon ritraumatizimin, duke siguruar që dëshmitë e të mbijetuarve të kuptohen brenda realitetit shkencor të kujtesës dhe traumës.

Çrregullimi emocional:

- Njihni shenjat e shqetësimit (p.sh., disocim/shkëputje ose vigjilencë e theksuar) dhe ofroni teknika të tokëzimit, si ushtrime të vetëdijes (ndërgjegjësimit) ose të frymëmarrjes.

Rast ilustrues: Adresimi i çrregullimi emocional gjatë përfshirjes së të mbijetuarit

Një e mbijetuar e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin po intervistohet rreth përvojës së saj për dokumentim ligjor. Gjatë bisedës, e mbijetuar fillon të qajë pa kontroll, duke u përpjekur të përpunojë informacionin dhe bëhet e paaftë të përgjigjet në mënyrë koherente. Ajo duket e çorientuar dhe e shkëputur nga mjedisi përreth, duke treguar shenja të qarta disociimi.

Një profesionist i papërgatitur për reagimet ndaj traumës mund ta keqkuptojë këtë reagim si paaftësi për të rikujtuar ngjarjen traumatike. Megjithatë, të gjithë aktorët e përfshirë avokatët, hetuesit, profesionistët mjekësorë dhe përkthyesit - duhet të jenë vigjilentë ndaj shenjave të disocimit në të gjitha fazat e angazhimit dhe të reagojnë në mënyrë adekuate.

Profesionisti duhet të kuptojë se trauma ndikon në sistemin nervor, duke shkaktuar reagime luftimi, ikjeje, ngrirjeje ose nënshtrimi. Në vend që të ushtrojë presion mbi të mbijetuarën për të vazhduar, ai duhet menjëherë të pranojë shqetësimin dhe ta qetësojë, duke thënë:

“E shoh që kjo është shumë për ty. Je e sigurt këtu. Le të bëjmë një pushim para se të vazhdojmë.”

Shenjat e disociimit përfshijnë:

- **Mbyllje emocionale** - I mbijetuar ndalon së reaguari verbalisht ose duket i mpirë emocionalisht.
- **Shkëputje fizike** - I mbijetuar shikon me boshllëk, shmang kontaktin me sy ose duket i shkëputur.
- **Çorientim njohës** - I mbijetuar ka vështirësi të kujtojë detajet ose të përpunojë informacionin.

Profesionisti duhet ta sigurojë viktimën duke thënë:

- *“Je në një vend të sigurt. Ne jemi këtu për të të mbështetur. Mund të ndalosh ose të bësh një pushim sa herë të nevojitet.”*
- *“A dëshironi të bëjmë një pushim? Mund të dalim jashtë për pak ajër të pastër? A do të dëshiroje pak ujë?”*

1.4 Lista kontrolluese për profesionistët

Profesionisti / Roli	Përgjegjësitë kryesore
Hetuesit	Përgatitni pyetje të hapura dhe mjedise neutrale; shpjegoni të drejtat dhe obligimet që të dokumentoni dëshminë me ndjeshmëri.
OJQ-të e specializuara	Ofroni hapësira të sigurt, mbështetje psikosociale, ligjore dhe logjistike, dhe veproni si ndërmjetës për të ndërtuar besimin. Siguroni mbështetje psikologjike përmes specialistëve tuaj: vlerësoni gatishmërinë e të mbijetuarit, mësoni teknika qetësimi dhe ofroni kujdes emocional para gjatë dhe pas intervistës. Ofroni mbështetje ligjore gjatë gjithë procesit.
Psikologët (e angazhuar nga institucionet e drejtësisë)	Vlerësoni gatishmërinë emocionale; mësoni teknika qetësimi; ofroni mbështetje emocionale gjatë intervistës.
Prokurorët dhe përfaqësuesit e viktimave	Bashkëpunoni me psikologët për të kuptuar ndikimin e traumës mbi dëshminë; informoni/vëni në dijeni të mbijetuarit mbi procesin ligjor.

1.5 Përfundim

Hetuesit, prokurorët dhe përfaqësuesit e viktimave duhet të bashkëpunojnë me OJQ-të e specializuara, psikologët dhe ofruesit e tjerë mbështetëse për të siguruar që të gjithë profesionistët të kuptojnë efektet e traumës dhe kontekstin tek të mbijetuarit. Profesionistët duhet të përgatiten me kujdes për intervistat fillestare dhe t'i përshtatin ato sipas nevojave.

Për shembull: Gjatë një hetimi për dhunë seksuale të lidhur me konfliktin në Kosovë, një e mbijetuar kishte frikë se do të turpërohej nëse dëshmia e saj bëhej publike. Duke zhvilluar intervistën në ambientet e një OJQ-je dhe duke e anonimizuar dëshminë e saj, ekipi multidisiplinar fitoi besimin e saj dhe ky bashkëpunim ruajti dinjitetin e të mbijetuarës dhe siguroi dëshmi thelbësore.

SEKSIONI 2:

HETIMI DHE Mbledhja e Provave

2.1 Përmbledhje

Faza e hetimit dhe mbledhjes së provave është një moment vendimtar. Ajo kërkon që profesionistët të balancojnë kërkesat rigorozë për mbledhjen e provave me një qasje të ndjeshme ndaj traumës, e cila respekton nevojat emocionale dhe psikologjike të të mbijetuarve. Dëshmitë e të mbijetuarve shpesh përbëjnë themelin e këtyre rasteve, por procesi i mbledhjes së provave mund të shkaktojë rikthim të traumës ose t'i shtyjë të mbijetuarit të tërhiqen nga procesi.

Të mbijetuarit mund të përballen me pengesa të konsiderueshme gjatë kësaj faze, përfshirë fragmentimin e kujtesës, stigmën kulturore dhe mosbesimin ndaj institucioneve gjyqësore. Për të adresuar këto kompleksitete, profesionistët duhet të adaptojnë një qasje bashkëpunuese, të fokusuar tek i mbijetuari, ku integrohen njohuritë psikologjike dhe ndjeshmëritë kulturore.

Në këtë fazë, profesionistët kanë role të caktuara dhe specifike, për shembull:

Roli	Përgjegjësitë kryesore
Hetuesit	Zhvilloni intervista të ndjeshme ndaj traumës; mblidhni prova mbështetëse.
Prokurorët dhe përfaqësuesit e viktimave	Vendosni dëshminë e të mbijetuarve brenda narrativave sistemike të dhunës. Punoni me hetuesit dhe OJQ-të e specializuara për të siguruar që sjelljet që lidhen me traumën të kuptohen në kontekst.
OJQ-të e specializuara	Ofroni mbështetje psikologjike, ligjore dhe logjistike. Ndërmjetësoni marrëdhëniet e të mbijetuarve me institucionet. Ofroni të mbijetuarve hapësira të sigurt, siguri emocionale dhe mbështetje logjistike. Ofroni teknika psikologjike si mbështetje ose vetëdijësim për të ndihmuar të mbijetuarit të menaxhojnë shqetësimin gjatë intervistave.
Psikologët (e angazhuar nga institucionet e drejtësisë)	Ndihmoni të mbijetuarit emocionalisht; ndihmoni hetuesit të interpretojnë sjelljet që lidhen me traumën dhe fragmentimin e kujtesës.

2.2 Objektivat kryesore

2.2.1 Ofroni sigurinë dhe mirëqenies emocionale të të mbijetuarit:

- Krijoni një mjedis që minimizon rikthimin e traumës dhe nxit besimin e të mbijetuarit.

2.2.2 Balancimi i përpikmërisë ligjore me qasjen e ndjeshme:

- Mbani standarde të larta për mbledhjen dhe vlerësimin e provave, duke marrë në konsideratë gjendjen psikologjike dhe rrethanat kontekstuale të të mbijetuarve.

2.2.3 Adresimi i pengesave sistematike dhe kulturore:

- Të njihet se si stigma, vështirësit ekonomike dhe mosbesimi sistemik ndikojnë në përfshirjen e të mbijetuarve në procesin ligjorë.

2.2.4 Nxitja e bashkëpunimit multidisiplinar:

- Integroni ekspertizën e hetuesve, prokurorëve, përfaqësuesve të viktimave, psikologëve dhe OJQ-ve të specializuara për të mbështetur të mbijetuarit në mënyrë gjithëpërfshirëse.

Gjatë kësaj faze, profesionistët duhet t'i kushtojnë vëmendje të veçantë:

- **Fragmentimit të kujtesës:** Trauma ndikon në përpunimin e kujtesës, duke bërë që të mbijetuarit t'i kujtojnë ngjarjet në mënyrë jo kronologjike ose të paplotë.
- **Frikës nga hakmarrja ose ekspozimi publik:** Të mbijetuarit mund të hezitojnë të marrin pjesë në proces për shkak të shqetësimeve për sigurinë ose frikës nga gjykimi publik.
- **Mungesës së provave fizike:** Shumë raste të dhunës seksuale të lidhura me konfliktin mbështeten kryesisht në dëshminë e të mbijetuarit, duke e bërë procesin hetimor veçanërisht të ndjeshëm dhe kompleks.

Rast ilustrues:

Mbështetja e të mbijetuarve me kujtesë të fragmentuar ose të vonuar

Gjatë marrjes në pyetje, të mbijetuarit mund të kenë vështirësi për të kujtuar ngjarjet në një rend kronologjik, duke hezitur mbi detaje të caktuara ndërkohë që kujtojnë qartë ngjarje të tjera.

Prokurori, i trajnuar në teknika të ndjeshme ndaj traumës, shmang pyetjet direkte ose konfrontuese dhe në vend të tyre pyet: “Mund të na tregoni çfarë kujtoni, në çfarëdo renditje që ju vjen në mendje?”

Një ekspert i traumës shpjegon përpara gjykatës se fragmentimi i kujtesës është një simptomë e njohur e stresit post-traumatik, duke siguruar që kredibiliteti i të mbijetuarit të mos vihet në dyshim padrejtësisht.

Duke integruar pyetje të ndjeshme ndaj traumës, të mbijetuarit i jepet mundësia të dëshmojë në mënyrë të sigurt dhe efektive. Dëshmia e tij /saj merr peshën e plotë provuese, duke siguruar që procedurat ligjore të reflektojnë standardet e njohura ndërkombëtarisht për trajtimin e rasteve të dhunës seksuale të lidhur me konfliktin.

2.3 Praktikrat e Ndjeshme ndaj traumës dhe të ndjeshme ndaj kontekstit

2.3.1 Prioriteti: Siguria dhe pavarësia e të mbijetuarve

- **Sigurimi i një mjedisi të sigurt:**
 - Kryeni intervistat në vende neutrale, ku të mbijetuarit ndihen të sigurt (p.sh. zyra të OJQ-ve).
 - Shmangni ambiente të lidhura me institucionet shtetërore, si stacionet policore ose ambientet e gjykatës.
- **Ofroni opsione për të mbijetuarit:**
 - Lejoni që të mbijetuarit të zgjedhin kohën, vendin dhe mënyrën e zhvillimit të intervistave, duke respektuar nevojat dhe rehatinë e tyre.
 - Gjithashtu, ofroni alternativa si dëshmia e regjistruar me video, për të reduktuar nevojën që ata të përsërisin shpesh përvojat e tyre traumatike.

- **Adresimi i Çështjeve të konfidencialitetit:**

- Siguroni të mbijetuarit për masat e mbrojtjes së identitetit, si anonimizimi i dëshmisë ose përdorimi i pseudonimeve.

2.3.2 Teknikat e intervistimit me ndjeshmëri ndaj traumës

- **Përshtatja me dëshminë jo-kronologjike:**

- Siguroni që të mbijetuarit mund të kujtojnë ngjarjet jashtë rendit kronologjik ose të shtojnë detaje me kalimin e kohës. Shmangni presionin për të prodhuar një narrative të plotë në një seancë.
- *Shembull:* “Është në rregull nëse disa pjesë janë të paqarta ose ju kujtohen më vonë. Mund të ndani aq sa ndiheni gati sot.”

- **Përdorni Pyetje të Hapura:**

- *Shembull:* “ Çfarë do të ndiheshit rehat të ndani me ne nga përvoja juaj?”
- Shmangni pyetjet drejtuese ose akuzuese, si: “Pse nuk e raportuat këtë më parë?”

- **Monitoroni shenjat e stresit:**

- Vini re tregues si disocimi, hiper-vigjilenca ose tërheqja emocionale. Ndërpritni seancën nëse është e nevojshme dhe ofroni teknika qetësimi, si frymëmarrje e thellë ose teknikat e fokusit shqisor (Teknika 5-4-3-2-1;
- ⑤ përmend 5 gjëra që sheh; ④ përmend 4 gjëra që mund t’i prekësh; ③ përmend 3 gjëra që dëgjon; ② përmend 2 gjëra që nuhat; ① përmend 1 gjë që shijon).

2.3.3 Mbledhja e provave mbështetëse dhe kontekstuale

- **Plotësimi i dëshmisë së të mbijetuarit (nëse është e aplikueshme):**

Grumbulloni prova mbështetëse nëse ka, si:

- Deklarata nga dëshmitarë ose të tjerë të mbijetuar.
- Prova nga kryerësit e veprave.
- Raporte mjekësore dhe dëshmi ekspertësh.

- **Ndjeshmëria kulturore gjatë mbledhjes së provave:**

- Njihni normat kulturore që mund të ndikojnë në gatishmërinë e të mbijetuarve për të treguar detaje të caktuara të sulmit.
- Angazhoni figura të besuara të komunitetit ose OJQ-të e specializuar për të kapërcyer boshllëqet kulturore dhe për të ndërtuar besimin e të mbijetuarve.

Rast ilustrues: Frika dhe Besimi

Një i mbijetuar heziton të tregoj detaje mbi përvojën e tij/saj për shkak të frikës se identiteti mund të ekspozohet në komunitet. Hapat për të adresuar këtë shqetësim përfshijnë:

1. **Siguroni Konfidencialitetin:** Shpjegoni masat mbrojtëse, si dëshmia e anonimizuara dhe seancat e mbyllura.
2. **Siguroni mbështetje psikologjike:** Vlerësoni hezitimin e tij/saj dhe theksoni se mirëqenia e të mbijetuarit është prioritet.
3. **Bashkëpunoni me një avokat të OJQ-së:** Ftoni një avokat të besuar për të ndërmjetësuar dhe ofruar mbështetje ligjore gjatë seancës.
4. Psikologu ofron mbështetje dhe vlerëson gatishmërinë e të mbijetuarit për të dhënë detaje të rëndësishme pa u rikthyer trauma.

I mbijetuari duhet të ndihet mjaftueshëm i sigurt për të dhënë detaje kritike, duke i mundësuar ekipit hetimor të forcojë çështjen e tij/saj.

2.3.4 Mbështetja bashkëpunuese nga ekipet multidisiplinare

Roli i OJQ-ve të specializuara:

- Ofroni hapësira të sigurt, mbështetje psikologjike, ligjore dhe logjistike, dhe veproni si ndërmjetës për të ndërtuar besimin. Ofroni mbështetje psikologjike përmes specialistëve tuaj: vlerësoni gatishmërinë e të mbijetuarit për të dëshmuar, mësoni teknika për qetësim (tokëzimit) dhe siguroni mbështetje emocionale pas intervistës.
- Avokoni për procedura të përshtatshme për të mbijetuarit, si opsione fleksibile për intervistat ose pyetje të ndjeshme ndaj traumës.

Roli i psikologëve (të angazhuar nga institucionet e drejtësisë):

- Ndihmoni hetuesit dhe prokurorët të kuptojnë se si trauma ndikon në kujtesë, reagime dhe dëshmi të të mbijetuarit.
- Mbështetni të mbijetuarit gjatë intervistave duke ofruar teknika për përballimin e stresit ose mbështetje emocionale.

Roli i prokurorëve dhe përfaqësuesve të viktimave:

- Punoni me hetuesit duke aplikuar një qasje të ndjeshme ndaj traumës, për të kontekstualizuar dëshminë e të mbijetuarve në mënyrë që të mbijetuarit të trajtohen me kujdes dhe respekt.
- Siguroni që dobësitë dhe reagimet që lidhen me traumën të kuptohen dhe respektohen gjatë mbledhjes së deklaratave dhe provave të tjera, për të garantuar një trajtim të ndjeshëm dhe të drejtë ndaj të mbijetuarve.

2.4 Lista kontrolluese për profesionistët

Hapat që duhet ndërmarë	Parimet themelore të punës me të mbijetuarit	Veprime praktike me fokus në traumën dhe kontekstin
Krijoni mjedisin	Siguroni hapësira të sigurt dhe neutrale për intervista.	Shmangni mjediset e papërshtatshme nga pikëpamja kulturore ose friësuese (p.sh. stacionet e policisë).
Përgatituni për intervista	Përdorni pyetje të hapura, pa paragjykime.	Adresoni shqetësimet kulturore në lidhje me stigmën dhe privatësinë.
Gjatë intervistave	Monitoroni reagimet ndaj traumës; ndaloni procesin sipas nevojës.	Përfshini përfaqësues të OJQ-ve të specializuara për të ofruar mbështetje psikologjike dhe ligjore.
Mbledhni provat e nevojshme	Mbledhni dhe dokumentoni informacione mbi format e dhunës seksuale të aplikuar në vend ose rajon dhe i përdorni këto të dhëna për të fuqizuar rrëfimet e të mbijetuarve.	Keni parasysh se si normat shoqërore mund të formësojnë rrëfimet e të mbijetuarve.

2.5 Përfundim

Faza e hetimit dhe mbledhjes së provave nuk është vetëm ndërtimi i një çështjeje ligjore, por edhe krijimi i një procesi që respekton dhe mbështet të mbijetuarit. Duke integruar teknikat e informuara nga trauma dhe qasjet e ndjeshme ndaj kontekstit, profesionistët sigurojnë që të mbijetuarit të ndihen të sigurt dhe të fuqizuar, ndërkohë që ruajnë integritetin e provave. Bashkëpunimi ndërdisiplinor është kyç për të arritur drejtësi që vendos në qendër nevojat dhe dinjitetin e të mbijetuarve.

Përmbledhja kryesore

Mbledhja etike e provave kërkon më shumë se thjesht respektimin e procedurave; ajo kërkon empati, ndërgjegjësime kulturor dhe bashkëpunim të ngushtë për të mbrojtur të mbijetuarit dhe për të siguruar drejtësi.

SEKSIONI 3: PËRGATITJA PËRA PROCESIT GJYQËSOR

3.1 Përmbledhje

Përgatitja para fillimit të procesit gjyqësor është një fazë themelore në rastet e dhunës seksuale të lidhura me konfliktin (DhSK). Kjo fazë siguron që të mbijetuarit të jenë të përgatitur emocionalisht, logjistikisht dhe proceduralisht për gjykim, ndërkohë që sistemi i drejtësisë pajiset për të përmbushur nevojat e tyre në një mënyrë që e vendos të mbijetuarin në qendër dhe që respekton ndjeshmërinë ndaj traumës. Duke balancuar ndjeshmërinë e të mbijetuarve me kërkesat e proceseve gjyqësore, përgatitja para procesit gjyqësor ndihmon në krijimin e besimit, fuqizon pjesëmarrjen e informuar të të mbijetuarve dhe redukton rrezikun e ritraumatizimit gjatë rrugëtimit drejt drejtësisë.

Kjo fazë adreson dy sfida kritike:

- 1. Gatishmëria e të mbijetuarve:** Të mbijetuarit përballen me frikë nga ritraumatizimi dhe ekspozimi publik gjatë procesit gjyqësor, çka mund të ndikojë drejtpërdrejt në mirëqenien e tyre emocionale dhe në gatishmërinë për të marrë pjesë aktive në procedura. Prandaj, është thelbësore që procesi të strukturohet në mënyrë mbështetëse, duke siguruar komunikim të qartë, respektues dhe të përshtatur me nevojat e të mbijetuarve, me qëllim për minimizimin e stresit dhe parandalimin e dëmit të mëtejshëm psikologjik.
- 2. Kapacitetet profesionale dhe institucionale:** Fuqizimi i ekspertizës së profesionistëve ligjorë në procedurat e ndjeshme ndaj traumës krijon mundësi të rëndësishme për të reduktuar stresin emocional të të mbijetuarve dhe për të siguruar mbledhjen dhe paraqitjen më cilësore të provave, duke kontribuar në një proces gjyqësor më të drejtë, më efektiv dhe më të ndjeshëm ndaj nevojave të të mbijetuarve.

Komunikimi i qartë, mbështetja emocionale dhe garancitë procedurale janë thelbësore për të parandaluar që të mbijetuarit të ndihen të mbingarkuar dhe për të siguruar që ata të ndihen të respektuar gjatë gjithë procesit ligjor. Kjo përgatitje forcon besimin, redukton tërheqjen nga procesi dhe rrit efektivitetin e përgjithshëm të sistemit të drejtësisë.

Roli i aktorëve kyç përfshin:

Roli	Përgjegjësitë para procesit gjyqësorë
Hetuesit	Konfirmoni saktësinë e dëshmisë së të mbijetuarit; ofroni përditësime dhe sqaroni se si do të përdoren kontributet e tyre.
OJQ-të e specializuara	Përgatitja emocionale dhe logjistike e të mbijetuarve; vepra si ndërmjetës për të komunikuar nevojat e tyre tek ekipet ligjore. Ofroni mbështetje psikologjike: teknika për menaxhimin e stresit, qetësim (grounding), dhe kujdes pas dëshmisë.
Psikologët (e angazhuar nga institucionet e drejtësisë)	Vlerësoni gatishmërinë emocionale; ofroni të mbijetuarve teknika të menxhimit të stresit, ofroni mbështetje pas dëshmisë.
Prokurorët dhe përfaqësuesit e viktimave	Përgatitni të mbijetuarit për procesin gjyqësor; parashikoni sfidat gjatë procesit të marrjes në pyetje; përdorni pyetje që e vendosin të mbijetuarin në qendër të procesit.
Gjyqtarët	Promovoni drejtësinë procedurale duke udhëhequr procesin në mënyrë të balancuar dhe të respektueshme; aplikoni masa mbrojtëse të përshtatshme për të garantuar sigurinë, privatësinë dhe mirëqenien e të mbijetuarve.

3.2 Objektivat kryesore

3.2.1 Përgatitja e të mbijetuarve për procedurat gjyqësore

- Të njihet i mbijetuari me ambientin e gjykatës, rrjedhën e procedurës penale dhe rolin e tij/saj gjatë gjykimit.
- Të adresohen shqetësimet që lidhen me pyetjet sfiduese, ekspozimin publik apo mundësinë e ritraumatizimit.
- Të mbështetet gatishmëria emocionale dhe praktike e të mbijetuarit për pjesëmarrje aktive dhe të sigurt në proces.

3.2.2 Harmonizimi i pritshmërive me realitetet e sistemit të drejtësisë

- Të ofrohen shpjegime të qarta dhe të kuptueshme mbi funksionimin e sistemit të drejtësisë, kufizimet e tij dhe rezultatet e mundshme.
- Të vendosen pritshmëri realiste, duke mundësuar që i mbijetuari të ndjehet i dëgjuar, i respektuar dhe i vlerësuar gjatë gjithë procesit.

3.2.3 Përgatitja e sistemit për të mbështetur të mbijetuarit

- Të trajnohen profesionistët ligjorë për të identifikuar dhe kuptuar reagimet e lidhura me traumën dhe për t'i trajtuar ato me ndjeshmëri.
- Të forcohet gatishmëria institucionale për të adresuar cenueshmëritë e të mbijetuarve, duke ruajtur njëkohësisht drejtësinë dhe barazinë procedurale.

3.2.4 Ulja e rrezikut të tërheqjes apo shkëputjes nga procesi

- Të parandalohet lodhja emocionale apo zhgënjimi përmes mbështetjes së vazhdueshme dhe komunikimit transparent.
- Të krijohen mekanizma që i mundësojnë të mbijetuarit të shprehë shqetësimet dhe, kur është e nevojshme, të rishikojë formën e pjesëmarrjes në mënyrë të sigurt dhe të mbështetur.

Rast ilustrues: parandalimi i shkëputjes përmes mbështetjes proaktive

Një i mbijetuar i dhunës seksuale të lidhur me konfliktin në Kosovë fillimisht pranon të dëshmojë në gjykatë. Me kalimin e kohës, për shkak të lodhjes emocionale dhe frustrimit nga vonesat procedurale, ai/ajo fillon të shprehë hezitim për të vazhduar.

Psikologu nga një OJQ apo profesionisti i jashtëm i caktuar për mbështetje ndërmerr hapa proaktivë për të parandaluar shkëputjen nga procesi, si:

Krijimi i një marrëdhënieje të sigurt dhe të qëndrueshme

- Ndërton besim që në fazat e hershme, duke ofruar hapësirë konfidenciale dhe pa gjykim.
- Siguron të mbijetuarin me mesazhe të qarta mbështetëse, si:

- “Nuk jeni vetëm në këtë proces.”
- “Keni të drejtë të shprehni shqetësimet tuaja dhe së bashku do të gjejmë zgjidhje.”

Transparencë dhe menaxhim i pritshmërie

- Ofron përditësime të rregullta mbi zhvillimet e çështjes, në gjuhë të thjeshtë dhe të kuptueshme.
- Në rast të vonesave, shpjegon arsyet dhe adreson reagimet emocionale që mund të lindin nga pasiguria apo zhgënjimi.

Si rezultat, i mbijetuari ndjehet i fuqizuar, i respektuar dhe emocionalisht i mbështetur, duke reduktuar rrezikun e tërheqjes nga procesi. Mbështetja e vazhdueshme dhe e strukturuar e ndihmon atë të ruajë ndjenjën e kontrollit dhe autonomisë gjatë gjithë procedurës ligjore.

3.2.5 Nxitja e Bashkëpunimit Ndërinstitucional

Të promovohet koordinimi dhe komunikimi efektiv ndërmjet gjyqtarëve, prokurorëve, përfaqësuesve të viktimave, psikologëve, hetuesve dhe organizatave joqeveritare të specializuara, me qëllim ruajtjen e një qasjeje të orientuar drejt të mbijetuarit.

3.3 Praktikrat kryesore për përgatitjen para-gjyqësore

3.3.1 Menaxhimi i pritjeve të të mbijetuarve

Menaxhimi i pritjeve të të mbijetuarve është thelbësor për të mbështetur angazhimin e tyre. Shpresat jorealiste ose perceptimet e gabuara të drejtësisë mund të çojnë në zhgënjim.

Strategjitë kryesore:

Jepni njohuri reale: Shpjegoni dinamikën e procesit gjyqësor, afatet ligjore dhe mundësinë e vonesave ose pengesave. Shmangni premtimet e tepërta për rezultate, por theksoni rëndësinë e kontributeve të të mbijetuarve.

- **Shembull:** “Dëshmia juaj është thelbësore për çështjen, por është e rëndësishme të kuptoni se proceset gjyqësore mund të kenë rezultate të papritura dhe vetëm pjesëmarrja juaj është një hap domethënës drejt drejtësisë.”
- **Normalizoni Reagimet Emocionale:**

Siguroni të mbijetuarit se është e natyrshme të ndihen të mbingarkuar, të shqetësuar ose të frustruar gjatë procesit të gjykimit.

- **Ruani Komunikimin:**

Ofroni përditësime të vazhdueshme, edhe kur nuk ndodhin zhvillime të reja, për të shmangur që të mbijetuarit të ndihen të braktisur ose të harruar.

3.3.2 Përgatitja e të mbijetuarve për dëshmi

Dhënia e dëshmisë mund të jetë një përvojë thellësisht emocionale. Të mbijetuarit mund të kenë frikë nga ritraumatizimi, të përballen me autorët e krimit ose të paragjykojnë personalisht. Përgatitja e duhur i ndihmon të mbijetuarit të ndihen të sigurt dhe të mbështetur.

Strategjitë Kryesore:

- **Njohja e të mbijetuarve me ambientet e gjykatës:**

- Shpjegoni të mbijetuarve ambientin e gjykatës virtualisht , duke i njohur me rolet e gjyqtarëve, prokurorëve, përfaqësuesve të viktimave, avokatëve mbrojtës dhe akterëve të tjerë.

- Njoftoni të mbijetuarit me sfidat e mundshme gjatë procesit.

- **Marrja në pyetje:** Njoftoni të mbijetuarit me mënyrën e marrjes në pyetje nga akterët e përfshirë në proces. Psikologët dhe stafi i OJQ-ve mund të ofrojnë mbështetje emocionale gjatë procesit përgaditorë.

- **Opsione fleksibile për dëshmi:**

- Ofroni masa të përshtatshme si dhënia e dëshmisë përmes video-lidhjes, ekrane mbrojtëse ose seanca me dyer të mbyllura për të reduktuar ekspozimin ndaj elementeve që rikthejnë traumën (p.sh. dëshmia mund të jepet përmes lidhjes me video nga një dhomë e sigurt, duke lejuar të mbijetuarin të flasë pa kontakt të drejtpërdrejtë me kryesuesin e dhunës).

- Theksoni rëndësinë e dhënies së kontrollit të plotë të të mbijetuarve mbi mënyrën dhe kohën e dëshmisë, duke garantuar kështu rehati dhe ruajtjen e dinjitetit të tyre gjatë gjithë procesit.

3.3.3 Mbështetja e mirëqenies emocionale

Të mbijetuarit shpesh përballen me një tendosje të konsiderueshme psikologjike para procesit gjyqësorë. Mbështetja emocionale dhe teknikat e qetësisimit të ofruara nga psikologu dhe OJQ-të e specializuara janë thelbësore për të zvogëluar stresin dhe për të ndërtuar reziliencën.

Strategjitë kryesore:

- **Mësoni të mbijetuarit mjetet e rregullimit emocional**
 - Mësoni të mbijetuarit teknika të tilla si frymëmarrja e thellë, teknikat për qetësim dhe njohje të ndjenjave për të menaxhuar stresin gjatë dëshmisë.
 - Inkurajoni të mbijetuarit të identifikojnë “hapësira të sigurta” që mund t’i vizualizojnë gjatë momenteve të vështira.
- **Planifikoni pushime gjatë procedurave**
 - Informoni të mbijetuarit se mund të ndërpresin dëshminë ose të bëjnë pushime kur është e nevojshme, duke siguruar qasje në hapësira private dhe të qeta për qetësim emocional.
- **Caktoni një pikë kontakti të vazhdueshme:**
 - Caktoni një përfaqësues të OJQ-së, psikolog ose avokat për të shërbyer si një burim i besueshëm mbështetjeje gjatë gjithë procesit të gjyqit.

Rast ilustrues: Integrimi i Rregullimit Emocional në Përgatitjen për Dëshmi

Para dëshmisë, psikologu punon me një të mbijetuar për të praktikuar teknikat e rregullimit të bazuara në sistemin somatik dhe limbik:

Frymëmarrja e thellë dhe mbështetja:

- I mbijetuari udhëhiqet përmes frymëmarrjes 4-7-8 (merr fryme thelle për 4 sekonda, mbaje për 7 sekonda, nxirre për 8 sekonda) për të qetësuar sistemin nervor.
- Ata praktikojnë mbështetje duke shtypur fort këmbët në dysheme, duke përdorur teknikat e tokëzimit për tu ndjere “këtu dhe tani”

Vizualizimi i hapësirës së sigurt:

- I mbijetuari identifikon një “vend të sigurt” mendor (p.sh., një vend të qetë ose një person të besuar) për të qetësuar veten kur ndihet i mbingarkuar.

Strategjitë praktike për mbështetjen emocionale të të mbijetuarve

- Ofrimi i një objekti të vogël, si një gur i lëmuar apo byzylyk, shërben si një stimul shqisor që ndihmon të mbijetuarin të qëndrojë i përqendruar dhe i lidhur me momentin aktual.
- Këto strategji përfshijnë vetëdijen ndaj trupit dhe rregullimin e sistemit nervor limbik, duke lehtësuar menaxhimin e stresit gjatë dhënies së dëshmisë.
- Në këtë mënyrë, zvogëlohen reagimet e nxitura nga frika dhe përmirësohet qartësia dhe përqendrimi në dëshmi.

3.3.4 Trajnim i Informuar mbi traumën për profesionistët ligjorë

Profesionistët ligjorë luajnë një rol kyç në formësimin e përvojave të të mbijetuarve në sallën e gjyqit. Pa trajnim, ata mund të ritraumatizojnë pa dashje të mbijetuarit ose të keq-interpretojnë sjelljet që lidhen me traumën.

Strategjitë kryesore:

- **Trajnimi i gjyqtarëve, prokurorëve dhe avokatëve të viktimave:**
 - Ofroni edukim mbi efektet psikologjike të traumës, siç janë fragmentimi i kujtesës, narrativat jolineare ose paqëndrueshmëria emocionale.
 - Theksoni teknikat e pyetjeve të përqendruara të të mbijetuarit që minimizojnë shqetësimin dhe i inkurajojnë të mbijetuarit të ndajnë përvojat e tyre me ritmin e tyre.
- **Promovoni procedurat miqësore për të mbijetuarit:**
 - Inkurajoni gjyqtarët të ndërhyjnë gjatë pyetjeve të ndjeshme dhe fajësuese si dhe siguroni trajtim respektues të të mbijetuarve.
 - Zhvilloni protokolle për masa mbrojtëse, siç janë video-lidhjet dhe seancat e mbyllura.

3.3.5 Vendosja e masave mbrojtëse për autonominë e të mbijetuarit

Respektimi i autonomisë së të mbijetuarit është thelbësor për praktikën e informuar nga trauma. Të mbijetuarit duhet të ndihen të fuqizuar për të marrë vendime në lidhje me pjesëmarrjen e tyre.

Strategjitë Kryesore:

- **Zhvilloni mekanizma për marrjen e pëlqimit të informuar**
 - Krijoni protokolle miqësore për të mbijetuarit për dhënien e pëlqimit në çdo fazë të procesit të gjykimit, duke siguruar që të mbijetuarit të ndihen në kontroll.

- **Inkurajoni reflektimin e të mbijetuarve**

- Kontaktoni rregullisht të mbijetuarit për të adresuar shqetësimet në lidhje me përshtatjet e nevojshme gjatë procesit ose gatishmërinë për gjykim.

- **Vendosni masa mbrojtëse emergjente**

- Zhvilloni plane emergjence për të mbijetuarit që përjetojnë kriza emocionale, të tilla si tërheqja e përkohshme me mundësinë për t'u rikthyer në proces.

Rast ilustrues: Prioritizimi i autonomisë së të mbijetuarit në çdo fazë

Një e mbijetuar e DhSK në Kosovë ka rënë dakord të dëshmojë, por profesionistët ligjorë e pranojnë se ky pëlqim është një proces i vazhdueshëm, jo një vendim i njëhershëm. Ata ndërmarrin hapa të qëllimshëm për të siguruar që e mbijetuarja të ruajë lirinë e veprimit:

Krijimi i një procesi të pëlqimit të informuar të përqendruar te të mbijetuarit:

- Para gjykimit, psikologu dhe përfaqësuesi ligjor nga OJQ-ja udhëzojnë të mbijetuarin për gjithë procesin, në hapa të vegjël dhe të menaxhueshëm, për të parandaluar mbingarkesën emocionale.
- I mbijetuari nuk detyrohet të dëshmojë, por pyetet se:
 - “A ndiheni gati të vazhdoni?”
 - “A dëshironi të rishikoni opsionet tuaja?”
- Të mbijetuarit i jepen disa pika daljeje, ku mund të ndalojë, vonojë ose modifikojë nivelin e pjesëmarrjes nëse ndihet i pakëndshëm.

Mbrojtja nga ritraumatizimi në Sallën e Gjyqit:

- Gjyqtari, përfaqësuesit ligjorë, psikologu dhe stafi mbështetës kontrollojnë para çdo faze për të rikonfirmuar pëlqimin, duke u siguruar që i mbijetuari është ende i gatshëm të vazhdojë.
- Nëse një i mbijetuar tregon shenja shqetësimi ose shkëputjeje, ekipi ligjor ofron menjëherë përshtatje, të tilla si:

- Lejimi i pushimeve për të rifituar qetësinë.
- Ofrimi i teknikave të mbështetjes për të menaxhuar përgjigjet ndaj traumës.
- Rivlerësimi i nivelit të rehatisë së të mbijetuarit në vazhdimin e dëshmisë.
- Aktorët gjyqësorë janë tepër të vetëdijshëm se heshtja ose bindja nuk do të thotë gjithmonë pëlqim - të mbijetuarit mund të jenë të ngrirë në përgjigjet ndaj traumës, duke kërkuar angazhim aktiv për të përcaktuar nevojat e tyre.

Inkurajimi i reagimeve dhe përshtatjeve të vazhdueshme nga të Mbijetuarve:

- Pas dëshmisë, të mbijetuarve u jepet hapësirë për të reflektuar mbi përvojën e tyre dhe për të shprehur çdo shqetësim.
- Profesionistët ligjorë ndjekin duke pyetur:
 - “A ndjetë se zëri juaj u dëgjua?”
 - “A do të kishit preferuar ndonjë ndryshim në proces?”
- Reagimet përdoren për të përmirësuar mbrojtjet për rastet e ardhshme, duke siguruar që procesi ligjor të evoluojë në një drejtim të përqendruar te të mbijetuarit.

Duke mbajtur një qasje vigjilente ndaj autonomisë, i mbijetuari nuk vihet kurrë në një pozicion bindjeje të detyruar ose presioni procedural. Mirëqenia dhe kontrolli i të mbijetuarit mbeten qendrore, duke parandaluar që procesi ligjor të bëhet një tjetër vend i pafuqisë.

3.4 Lista Kontrolluese për përgatitjen para procesit gjyqësor

Procesi	Qasje e bazuar në traumë	Veprime praktikë të ndjeshme ndaj kontekstit
Vendosni pritshmëritë e të mbijetuarve	Ofroni shpjegime të qarta për proceset ligjore.	Trajtoni çështjet kulturore dhe mungesën e besimit ndaj institucioneve.
Përgatituni për dëshmi	Organizoni seanca ku i mbijetuari informohet për procesin gjyqësor	Ofroni alternativa si video-lidhej ose dëshmi nga distanca bazuar në nevojat e të mbijetuarve.
Mësoni rregullimin emocional	Prezantoni teknikat qetësuese që të mbijetuarit mund të përdorin gjatë procedurave.	Normalizoni sjelljet e lidhura me traumën brenda konteksteve kulturore të të mbijetuarve.
Avokoni për masa mbrojtëse	Kërkoni ekrane mbrojtëse, seanca dëgjimore me dyer të mbyllura ose pushime sipas nevojës.	Bashkëpunoni me OJQ-të për të siguruar që zërat e të mbijetuarve të ndikojnë në përshtatjet e ofruara.

3.5 Përfundim

Faza e përgatitjes para gjyqit është një hap i domosdoshëm i drejtësisë, i fokusuar tek të mbijetuarit. Duke menaxhuar pritjet e tyre, duke siguruar mbështetje emocionale dhe logjistike, si dhe duke përshtatur sistemin ligjor me nevojat specifike të të mbijetuarve, kjo fazë redukton ndjeshëm rrezikun e ritraumatizimit dhe të shkëputjes. Në këtë mënyrë, rriten mundësitë për sigurimin e provave më të forta dhe të besueshme. Të mbijetuarit ndihen të respektuar dhe të vlerësuar, ndërsa sistemi i drejtësisë forcohet për të garantuar drejtësi të vërtetë dhe llogaridhënie efektive.

Përmbledhje kryesore

Përgatitja paragyqësore e përqendruar te të mbijetuarit jo vetëm që rrit angazhimin e tyre, por gjithashtu forcon rezultatet ligjore, duke krijuar një themel besimi, bashkëpunimi dhe dinjiteti në rastet e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK).

SEKSIONI 4:

PROCEDURAT GJYQËSORE

4.1 Përmbledhje

Procedurat gjyqësore përfaqësojnë një nga fazat më thelbësore dhe më sfiduese për të mbijetuarit e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK). Kjo fazë shpesh kërkon që të mbijetuarit të rrëfejnë traumën e tyre në praninë e autorëve të krimit, të përballen me sfida të besueshmërisë nga avokatët mbrojtës dhe të përballen me pengesa sistemike. Përvoja mund të jetë ritraumatizuese nëse nuk trajtohet me kujdes dhe mbikëqyrje.

Qasja e ndjeshme thekson nevojën për praktika gjyqësore që janë të ndjeshme ndaj traumës dhe kontekstit, duke balancuar përpikmërinë procedurale të gjykimeve me mbrojtjen e dinjitetit të të mbijetuarve. Gjyqtarët kanë një rol vendimtar si mbrojtës të drejtësisë dhe duhet të monitorojnë në mënyrë aktive pyetjet sfiduese (cross-examinations) për të siguruar që ato të mos kalojnë kufijtë etikë apo të ritraumatizojnë të mbijetuarit.

Avokatët mbrojtës mund të sfidojnë besueshmërinë e të mbijetuarve gjatë procesit, por është përgjegjësi e gjyqtarëve të ndërhyjnë kur është e nevojshme, duke kërkuar udhëzime nga ekspertë për të vlerësuar ndikimin emocional dhe psikologjik të dinamikës së sallës së gjyqit mbi të mbijetuarit.

Shembujt ndërkombëtarë: Çështja **J.L. kundër Italisë** në Gjykatën Evropiane për të Drejtat e Njeriut (ECtHR) dhe rastet në Bosnjë dhe Hercegovinë nxjerrin në pah pasojat e mungesës së ndërhyrjes gjyqësore të mjaftueshme. Në J.L. kundër Italisë, ECtHR vendosi se mosmbrojtja e një të mbijetuar nga pyetjet ndërhyrëse cenonte dinjitetin dhe integritetin e saj personal. Kjo demonstroi domosdoshmërinë e ndërhyrjes gjyqësore për të mbrojtur të drejtat e të mbijetuarve.

Këto raste nënvizojnë rëndësinë e mbikëqyrjes gjyqësore me qasje të orientuar drejt të mbijetuarve, për të siguruar drejtësinë dhe mbrojtjen e të drejtave të tyre. Roli i akterëve kryesorë përfshin:

Roli	Përgjegjësitë kryesore
Gjyqtarët	Monitoroni pyetjet sfiduese; sigurohuni që procesi të jetë i ndjeshëm ndaj nevojave të të mbijetuarve; kërkoni udhëzime nga ekspertët për të vlerësuar mirëqenien e të mbijetuarve gjatë procedurave.
Prokurorët dhe përfaqësuesit e viktimave	Kontekstualizoni dëshminë e të mbijetuarve; përgatitini ata për pyetjet sfiduese; theksoni rëndësinë e dëshmisë së të mbijetuarve si provë e vetme në proces; kërkoni udhëzime nga ekspertët për të vlerësuar mirëqenien e të mbijetuarve gjatë procedurave.
OJQ-të e specializuara	Ofroni mjete për rregullimin emocional si teknikat e qetësimit/tokëzimit ose “mindfulness” për t’i ndihmuar të mbijetuarit të menaxhojnë shqetësimin gjatë dëshmisë; ofroni mbështetje pas dëshmisë; trajtoni ekipet ligjore mbi reagimet e lidhura me traumën.
Psikologë (e angazhuar nga institucionet e drejtësisë)	Ofroni teknika të qetësimit si ato të tokëzimit ose “mindfulness” për t’i ndihmuar të mbijetuarit të menaxhojnë shqetësimin gjatë dhe pas dëshmisë.

4.2. Objektivat Kryesorë

4.2.1 Mbrojtja e të mbijetuarve gjatë dëshmisë:

- Siguroni përshtatje procedurale, si p.sh. ekrane mbrojtëse ose dëshmi përmes video-lidhjes, për të parandaluar ritraumatizimin.
- Monitoroni në mënyrë aktive kundërpvetjet për të kufizuar pyetjet e drejtpërdrejta ose të parëndësishme.

Rast ilustrues: Sigurimi i përdorimit efektiv të masave mbrojtëse

Një e mbijetuar, e cila pritet të dëshmojë në një proces gjyqësor në Kosovë, është pajtuar të japë dëshminë përmes video-lidhjes nga një dhomë e sigurt, duke siguruar pjesëmarrjen e saj në procesin gjyqësor pa u përballur drejtpërdrejt me të akuzuarin.

Orientimi para dëshmisë:

Një profesionist i trajnuar (psikolog/ përfaqësues ligjor nga një OJQ, ose psikolog me rol institucional) takon të mbijetuarin para dëshmisë për të shpjeguar funksionimin e video-lidhjes , duke theksuar:

- “Nuk do ta shihni ose dëgjoni të akuzuarin drejtpërsëdrejti. “
- “Dëshmia juaj ka të njëjtën peshë ligjore sikur të ishit në sallën e gjykatës.”

Mbikëqyrja gjyqësore e masave mbrojtëse:

Gjyqtari kujton të gjithë akterët ligjorë - prokurorët, avokatët e mbrojtjes dhe stafin mbështetës - për kufizimet dhe qëllimin e aplikimit të masave mbrojtëse:

- “Video-lidhja nuk është krijuar për të dëmtuar mbrojtjen, por për të lejuar të mbijetuarin të dëshmojë pa frikë.”
- “Të gjitha pyetjet duhet të jenë të rëndësishme për çështjen duke respektuar dinjitetin e dëshmitarëve.”

Monitorimi aktiv i marrjes në pyetje:

Gjatë marrjes në pyetje, përfaqësuesi i viktimave, prokuri ose gjyqtari ndërhyjnë kur një avokat mbrojtës bën pyetje sugjестive ose të papërshtatshme:

- Avokati i mbrojtës: “Pse nuk e raportuat këtë më herët nëse ka ndodhur vërtet?”
- Gjyqtari: “Riformuloni pyetjen në një mënyrë që nuk e fajësoni dëshmitarin/të dëmtuarin.”

I mbijetuari e kupton funksionimin e masave mbrojtëse dhe ndihet i sigurt se dëshmia e tij është si e sigurt, ashtu edhe e vlefshme ligjërisht. Të gjithë akterët e përfshirë në proces njohin kufijtë dhe qëllimin e këtyre masave, duke siguruar një proces gjyqësor të drejtë dhe të ndjeshëm ndaj traumës.

4.2.2 Balancimi i drejtësisë procedurale me mbrojtjen e të mbijetuarve

- Siguroni që pyetjet e avokateve mbrojtës mos të ndikojnë në ritraumatizimin e të mbijetuarit.
- Kërkoni udhëzime nga ekspertët për të vlerësuar nëse kundër-pyetjet ose pyetjet sfiduese po shkaktojnë dëme të panevojshme për të mbijetuarit.

4.2.3 Krijimi i një mjedisi sensitiv ndaj të mbijetuarve

- Ofroni të mbijetuarve mundësi për të zgjedhur mënyrën dhe vendin e dëshmisë për të minimizuar stresin emocional.

- Krijoni një hapësirë të sigurt dhe respektuese ku të mbijetuarit mund të ndajnë përvojat e tyre pa frikë nga presioni ose paragjykimi.

Rast ilustrues: Sigurimi i një procesi të ndjeshëm ndaj të mbijetuarve

Një i mbijetuar i DhSK pritet të dëshmojë në një gjykatë në Kosovë. Gjyqtari dhe ekipet ligjore diskutojnë opsionet për të minimizuar stresin emocional duke respektuar procedurat ligjore:

Opsionet e vendndodhjes së dëshmisë: të mbijetuarit i jepet një zgjedhje midis:

- Dëshmisë në sallën kryesore të gjykatës me masa mbrojtëse.
- Dëshmisë nga distanca përmes video-lidhjes nga një dhomë e veçantë.

Përshtatja e vendosjes së ulëseve në sallën e gjyqit: Nëse i mbijetuari zgjedh të dëshmojë personalisht:

- Rregullohet vendosja e ulëseve në mënyrë që i mbijetuari të mos përballet direkt me të akuzuarin.
- Personeli i gjykatës siguron që të parandalohet çdo formë intimidimi nga publiku në sallë.

Sigurimi i një atmosfere respektuese:

- Gjyqtari i kujton të gjitha palët që të mbijetuarit duhet të trajtohen me dinjitet dhe respekt.
- Avokatët e mbrojtjes udhëzohen të shmangin teknikat agresive ose ato që mund të rikrijnë traumën.
- Pozicioni i uljes së të mbijetuarit rregullohet në atë mënyrë që të mos përballet drejtpërdrejt me të akuzuarit.
- Sigurohet që në sallën e gjyqimit nuk do të ketë publik.

Përgatitja para dëshmisë:

- Psikologu dhe përfaqësuesi ligjor i shpjegojnë masat procedurale mbrojtëse dhe qetëson të mbijetuarin duke i bërë të ditur se ai/ajo ka kontroll mbi mënyrën e dëshmisë.

Rezultati: I mbijetuar ndihet më i sigurt dhe më në kontroll, duke rritur aftësinë për të dëshmuar qartë dhe me besim. Profesionistët ligjorë veprojnë brenda kufijve proceduralë, duke siguruar një qasje të ndjeshme ndaj traumës.

4.2.4 Bashkëpunimi ndërmjet akterëve:

- Gjyqtarët, prokurorët, përfaqësuesit e viktimave, OJQ-të dhe psikologët duhet të koordinojnë ose harmonizojnë përpjekjet e tyre për të siguruar që të mbijetuarit të jenë në gjendje të ofrojnë provat e tyre në mënyrën më të mirë të mundshme në gjykim.
- Ky bashkëpunim duhet të garantojë mbrojtjen e të mbijetuarve pa cenuar drejtësinë dhe integritetin e procesit gjyqësor.

4.3 Praktikrat kryesore për procedura gjyqësore të ndjeshme ndaj traumës dhe kontekstit

4.3.1 Mbikëqyrja gjyqësore e marrjes ne pyetje

Gjyqtarët janë përgjegjës për ruajtjen e rendit dhe qetësisë në sallën e gjykatës dhe për t'u siguruar që të mbijetuarit të mos i nënshtrohen taktikave të dëmshme të marrjes në pyetje.

- **Monitorimi aktiv:**

- Gjyqtarët duhet të ndërhyjnë kur avokatët mbrojtës kalojnë kufijtë etikë ose proceduralë gjatë marrjes ne pyetje.
- Shfrytëzimi i sjelljeve të lidhura me traumën (p.sh. kujtesa e fragmentuar ose shpërthimet emocionale) duhet të kontekstualizohet me dëshminë e ekspertëve, për të shmangur sfidat e papërshtatshme të besueshmërisë së të mbijetuarit.

- **Udhëzimet nga eksperti:**

- Gjyqtarët duhet të bashkëpunojnë me psikologë ose specialistë të traumës për të kuptuar se si marrja në pyetje ndikon emocionalisht dhe psikologjikisht tek të mbijetuarit.

4.3.2 Sigurimi i masave procedurale

- **Mundësi fleksibile për dëshmi:**

- Të mbijetuarit duhet të kenë mundësinë të dëshmojnë përmes video-lidhjes, pas ekraneve mbrojtëse, ose në seanca të mbyllura për të shmangur përballje direkte me të akuzuarin.

- **Krijimi i hapësirave fizike të sigurta:**

- Gjykatat duhet të sigurojnë hapësira pritjeje të sigurta për të mbijetuarit për të shmangur intimidimin ose përballjet me kryerësit. Kjo mund të realizohet përmes “dhomës së sigurt”, e cila ofron një hapësirë të mbrojtur gjatë dëshmisë.
- Duhet të përdoren hyrje të veçanta për të mbijetuarit dhe të akuzuarit, për të minimizuar stresin para dëshmisë.

4.3.3 Përgatitja e të mbijetuarve për dinamikën e procesit gjyqësorë

- **Orientimi në sallën e gjykatës**

- Të mbijetuarit duhet të familjarizohen me pamjen e sallës së gjykatës dhe rolet e pjesëmarrësve kryesorë, si gjyqtarët, prokurorët, përfaqësuesit e viktimave, avokatët mbrojtës dhe pjesëmarrësve të tjerë. Për të mbijetuarit e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin, të kuptuarit se kush ndodhet në sallë dhe ku do të pozicionohen është thelbësore për të zvogëluar ankthin dhe për të rritur besimin gjatë dëshmisë. Një orientim i strukturuar siguron që të mbijetuarit të jenë të familjarizuar me konfigurimin fizik dhe rolet e akterëve kryesorë ligjorë, duke ndihmuar që të ndihen më të përgatitur dhe në kontroll.
- Hulumtimet tregojnë se njohja e hapësirës dhe vetëdija për rolet ndikojnë ndjeshëm në cilësinë e dëshmisë, stabilitetin emocional dhe përpunimin kognitiv nën stres (Gibson, 1979; Stepakoff et al., 2015). Të mbijetuarit që kuptojnë konfigurimin dhe funksionet e pjesëmarrësve në sallë janë më pak të prirur të përjetojnë dezorientim, shprehje ose humbje të kujtesës të shkaktuar nga frika (Van der Kolk, 2014).

Rast ilustrues:

Njohja me sallën e gjykatës dhe identifikimi i pjesëmarrësve kryesorë

Psikologu dhe përfaqësuesi ligjor nga OJQ-ja e specializuar shoqërojnë një të mbijetuar të DhSK në një sallë gjyqi të zbrazët para fillimit të procesit gjyqësor për të ndihmuar të kuptojnë se ku do të pozicionohen pjesëmarrësit gjatë dëshmisë (alternative: kjo mund të bëhet përmes një videoje të përgaditur paraprakisht).

Në këtë proces i'u shpjegohet se:

- “Gjyqtari siguron drejtësi. Ata nuk mbajnë anë. Ata do ta dëgjojnë dëshminë tuaj me kujdes.”
- Nëse do të jenë të pranishëm disa gjyqtarë, rolet e tyre shpjegohen qartë. Të mbijetuarit që kuptojnë rolin neutral të gjyqtarit janë më pak të prirur ta perceptojnë procesin gjyqësor si një përballje armiqësore (Daly, 2017).
- “Prokurori është këtu për të paraqitur çështjen tuaj dhe për të siguruar që drejtësia të vihet në vend.”Stepakoff et al. (2015) gjeten se të mbijetuarit që kanë besim në rolin e prokurorit ndihen më të sigurt gjatë dëshmisë.
- Nëse të mbijetuarit kanë një përfaqësues ligjor, atyre u tregohet ku do të ulet përfaqësuesi i viktimave dhe i'u kujtohet se ky person është aty për të mbrojtur të drejtat dhe interesat e tyre.
- “Avokati mbrojtës përfaqëson të akuzuarin, por nuk është këtu për t’ju sulmuar. Roli i tij është pjesë e procesit ligjor.” Loftus (1996) thekson se kuptimi i funksionit të avokatëve mbrojtës ndihmon të mbijetuarit të ruajnë qetësinë emocionale dhe kredibilitetin gjatë marrjes në pyetje.
- Nëse i akuzuari do të jetë i pranishëm, të mbijetuarit përgatiten për vendin ku ai do të ulët. Në rast se ka masa të veçanta (p.sh. ekran mbrojtës ose dëshmi në distancë), kjo shpjegohet për të reduktuar frikën e përballjes. Van der Kolk (2014) thekson se njohja paraprake me ambientin ndihmon në rregullimin e reagimeve ndaj traumës, duke parandaluar panikun ose disocimin / shkëputjen gjatë dëshmisë.
- Nëse salla e gjykatës do të ketë vende për publikun, të mbijetuarit i shpjegohet se gjatë dëshmisë së tij/saj nuk do të ketë pjesëmarrje të publikut.

Pozicioni i dëshmitarit:

- I mbijetuari ftohet të qëndrojë në vendin e dëshmitarit (ose të ulet nëse lejohej të japë dëshmi ulur). Porges (2011) sugjeron që njohja me pozicionimin në sallën e gjyqit mbështet rregullimin e sistemit nervor, duke zvogëluar ankthin e dëshmisë.

Rezultati: Duke parë fizikisht ku ulen secili nga pjesëmarrësit kyç dhe duke kuptuar rolin e tyre, i mbijetuari ndihet më i përgatitur dhe i qëndrueshëm për dëshminë. Ai hyn ë në sallën e gjyqit duke ditur se ndodhet në një mjedis të strukturuar, jo në një hapësirë të panjohur apo armiqësore. Kjo përputhet me praktikatat ligjore të bazuara në njohuritë mbi traumën, të cilat prioritetizojnë parashikueshmërinë dhe rregullimin emocional (Bianchini & Rubert, 2020).

4.3.4 Mbështetja dhe rregullimit emocional

- **Teknikat qetësuese:**

- Të mbijetuarit duhet të njihen me teknikat si frymëmarrja e kontrolluar ose ushtrimet “këtu dhe tani” (p.sh. teknika shqisore “5-4-3-2-1”) gjatë përgatitjes para gjykatës.
- Psikologët ose përfaqësuesit e OJQ-ve duhet të jenë të disponueshëm në sallën e gjyqit për të ofruar mbështetje emocionale në kohë reale kur të mbijetuarit ndihen të mbingarkuar emocionalisht.

- **Pushime të Rregullta:**

- Gjyqtarët duhet të planifikojnë pushime gjatë dëshmisë së të mbijetuarve për të parandaluar lodhjen emocionale dhe për t’iu dhënë kohë për rikuperim.

4.3.5 Strategji bashkëpunuese ndërmjet akterëve

- **Prokurorët dhe përfaqësuesit e viktimave:**

- Kontekstualizoni dëshminë e të mbijetuarit duke theksuar se dëshmia e tij është prova kryesore në proces.
- Përgatitni të mbijetuarit për taktikat e zakonshme të mbrojtjes dhe sfidat me të cilat mund të ballafaqohen.

- **OJQ-të:**

- Caktoni avokatë të viktimave kur është e nevojshme dhe shërbeni si përkrahës të të mbijetuarve gjatë procedurave, duke siguruar që nevojat e tyre të komunikohen në mënyrë efektive te gjyqtarët dhe ekipet ligjore. Kjo përfshin mbështetjen psikologjike dhe logjistike, si dhe koordinimin me aktorët e drejtësisë, për të garantuar një përfaqësim sa më të ndjeshëm dhe dinjitoz për të mbijetuarit.

4.4 Lista e kontrolluese për procedurat gjyqësore

Procesi	Qasje e bazuar në traumë	Veprimet praktike të ndjeshme ndaj kontekstit
Monitoroni parashtrimin e pyetjeve ndërhyrëse	Gjyqtarët ndërhyjnë kur marrja në pyetje bëhet ndërhyrëse ose ritraumatizuese.	Gjyqtarët kërkojnë udhëzime nga ekspertët për të vlerësuar dëmin emocional gjatë procedurave.
Siguroni masa lehtësuese procedurale	Ofroni të mbijetuarve masa mbrojtëse, dëshmi me video-lidhje dhe seanca të mbyllura.	Sigurohuni që masat procedurale të jenë të përshtatura me ndjeshmërinë kulturore dhe gjendjen emocionale të të mbijetuarve.
Krijoni hapësira fizike të sigurta	Siguroni hapësira pritjeje dhe hyrje të ndara për të mbijetuarit.	Përshtatni paraqitjet e sallave të gjykatës për të shmangur frikësimin ose ekspozimin e panevojshëm.
Mësoni rregullimin emocional	Ofroni të mbijetuarve teknika mbështetjeje për të menaxhuar stresin në sallën e gjykimit.	Normalizoni reagimet e lidhura me traumën brenda konteksteve kulturore dhe sistemike të të mbijetuarve.

4.5 Përfundim

Procedurat gjyqësore kërkojnë një ekuilibër të kujdesshëm midis rigorozitetit procedural dhe mbrojtjes së të mbijetuarve. Gjyqtarët luajnë rol kyç në monitorimin e pyetjeve të ndjeshme, në kërkimin e udhëzimeve nga ekspertët dhe në zbatimin e masave procedurale për të siguruar që të mbijetuarit të mos ritraumatizohen gjatë procesit gjyqësor. Përpjekjet bashkëpunuese midis palëve të përfshira janë thelbësore për krijimin e një mjedis gjyqësor që respekton dinjitetin e të mbijetuarve, nxit besimin dhe kontribuon në avancimin e drejtësinë.

SEKSIONI 5: MBËSHTETJA PAS PËRFUNDIMIT TË PROCESIT GJYQËSOR

5.1 Përmbledhje

Faza pas gjykimit shpesh neglizhohet në rastet e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK), megjithatë ajo mbetet një nga momentet më të rëndësishme për mirëqenien afatgjatë të të mbijetuarve dhe për llogaridhënien e sistemit. Në këtë fazë, fokusi zhvendoset nga procedurat ligjore në sallë e gjyqit drejt rikuperimit të të mbijetuarve dhe reflektimeve profesionale mbi gjithë procesin e drejtësisë.

Të mbijetuarit shpesh përjetojnë një përzierje ndjenjash, duke përfshirë lehtësim, kolaps emocional dhe pasiguri, pas përfundimit të procesit gjyqësor. Pa mbështetje të mjaftueshme në këtë fazë, ata mund të ndihen të braktisur nga sistemi që i kishte mbështetur, ndërsa boshllëqet sistemike të evidentuara gjatë procesit gjyqësor mund të mbeten pa u adresuar. Po ashtu, profesionistët që punojnë me këto raste, të cilët shpesh janë emocionalisht të ngarkuar, janë të rrezikuar nga trauma ose lodhja e përkohshme, gjë që mund të ndikojë negativisht në ndjekjen e rasteve të dhunës seksuale të lidhura me konfliktin (DhSK) në të ardhmen.

Drejtësia e ndjeshme thekson rëndësinë që procesi i drejtësisë nuk përfundon me një vendim gjyqësor. Kujdesi pas gjyqit është thelbësore për të mbështetur të mbijetuarit, për të forcuar strukturat institucionale dhe për të adresuar ndikimin psikologjik mbi profesionistët. Kjo fazë përbën gjithashtu një moment reflektimi sistemik, ku identifikohen mësimet e nxjerra, zbatohet reforma e nevojshme dhe sigurohet që zërat e të mbijetuarve të jenë pjesë e përmirësimeve të vazhdueshme.

Rolet kryesore të akterëve përfshijnë:

Roli	Përgjegjësitë pas procesit gjyqësor
Hetuesit	Sigurohuni që reagimet e të mbijetuarve të dokumentohen dhe të ndahen gjatë rishikimeve sistemike; arkivoni provat për rastet e ardhshme.
OJQ-të e specializuara	Ofroni mbështetje afatgjatë për të mbijetuarit, duke përfshirë programe këshillimi dhe riintegrimi, si dhe nxisni ndryshime të qëndrueshme që reflektojnë nevojat dhe përvojat e tyre.
Psikologët e angazhuar nga institucionet e drejtësisë	Ofroni këshillim pas përfundimit të gjyqit për të mbijetuarit dhe profesionistët, duke ndihmuar në vlerësimin dhe përballimin e ndikimeve emocionale që ka sjellë procesi gjyqësor.
Prokurorët dhe përfaqësuesit e viktimave	Bëni rishikime të brendshme të strategjive gjyqësore dhe avokoni për reforma sistemike të bazuara në mësimet e nxjerra nga rezultatet e rasteve.
Gjykatësit	Dokumentoni mësimet e nxjerra nga boshllëqet në procedura dhe ndani këto njohuri me kolegët për të përmirësuar dhe forcuar proceset gjyqësore në të ardhmen.

5.2 Objektivat kryesore

5.2.1 Ofrimi i mbështetjes së qëndrueshme për të mbijetuarit

- Siguroni që të mbijetuarit të kenë qasje të vazhdueshme në shërbime të specializuara për trajtimin e traumës, duke përfshirë këshillimin, rrjetet mbështetëse ndërmjet të mbijetuarve, si dhe programet e riintegritit në komunitet.
- Adresoni ndikimet psikologjike të procesit gjyqësor duke ofruar mbështetje për parandalimin e krizave emocionale, ndjenjave të zhgënjimit dhe stresit pas përfundimit të gjykimit.

Rast ilustrues: Një i mbijetuar përjeton krizë emocionale pas procesit gjyqësor dhe vështirësi në riintegrim

Një i mbijetuar i dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë ka kaluar vite duke u përgatitur për gjykim, duke ndarë dëshmi të dhimbshme dhe duke ripërjetuar traumën në sallën e gjyqit. Pavarësisht mbështetjes ligjore dhe psikologjike të ofruar gjatë procesit, i mbijetuarit përballet me vështirësi emocionale pas përfundimit të gjykimit.

Të mbijetuarit shpesh përjetojnë:

- Ndjenja zhgënjimi dhe braktisjeje - pas mbështetjes intensive gjatë procesit gjyqësor, ata mund të ndihen të lënë pas dore dhe të vetmuar pas procesit gjyqësor.
- Përkeqësim të simptomave të stresit post-traumatik (PTSD) dhe depresionit - në vend që të përjetojnë ndjejnë mbyllje, procesi gjyqësor mund të rihapë plagët e traumës.
- Vështirësi në riintegrim në komunitet - mund të përballen me stigmatizim dhe izolim, veçanërisht nëse autori i krimit është shpallur i pafajshëm ose ka marrë një dënim të lehtë.

Këto reagime nuk janë të rralla, dhe studimet e Jennifer Freyd (1996) mbi *“Betrayal Trauma Theory”* paralajmërojnë për rreziqet psikologjike me të cilat përballen të mbijetuarit kur institucionet dështojnë të ofrojnë mbështetje të vazhdueshme pas ekspozimit dhe rezikut për ritraumatizim gjatë ndjekjes së drejtësisë.

Megjithatë, ndërsa duhet të adresohen rreziqet e krizave emocionale pas procesit gjyqësor dhe zhgënjimit nga institucionet, është po aq e rëndësishme të pranohet se rritja post-traumatike është e mundur, veçanërisht kur të mbijetuarit përfitojnë mbështetje afatgjate dhe fuqizuese.

Çfarë bën profesionisti në vend të kësaj?

Njeh rreziqet e zhgënjimit institucionale dhe traumës pas-gjykimit

Betrayal Trauma Theory (1996) shpjegon se të mbijetuarit që kanë besim te sistemi i drejtësisë mund të përjetojnë një ndjenjë të zhgënjimit institucional kur ndihen të braktisur ose të ritraumatizuar nga vetë procesi gjyqësor.

Në vend që të supozohet se përfundimi i procesit gjyqësor sjell mbyllje, profesionistët njohin realitetin emocional: “Drejtësia është e rëndësishme, por nuk sjell gjithmonë shërim. Ne jemi këtu për ju, edhe përtej sallës së gjyqit.”

Siguroni mbështetje afatgjatë, të bazuar në njohuritë mbi traumën

Para përfundimit të procesit gjyqësor, lidhni të mbijetuarit me shërbime të qëndrueshme psikosociale, duke përfshirë:

- Këshillim të specializuar për trajtimin e traumës, për të përpunuar përvojën e procesit gjyqësor dhe pasojat e tij.
- Rrjete mbështetëse mes të mbijetuarve (peer support), për t’u lidhur dhe për të ndarë përvojat me persona që kuptojnë situatën e tyre.
- Programet e riintegritimit në komunitet, që synojnë adresimin e stigmatizimit, shqetësimeve për sigurinë dhe fuqizimin ekonomik.

Lehtëson mundësi për rritje pas-traumës

Hulumtimet mbi rritjen pas-traumës (Tedeschi & Calhoun, 2004) theksojnë se disa të mbijetuar të traumës përjetojnë zhvillim psikologjik pozitiv kur u ofrohen:

- Një ndjenjë kuptimi dhe qëllimi, si p.sh. angazhimi si mbrojtës të të drejtave të njeriut ose ofrimi i mbështetjes për të mbijetuar të tjerë.
- Perspektiva të reja mbi qëndrueshmërinë dhe identitetin, duke rishikuar ose riformuluar përvojën e mbijetesës si një burim force dhe fuqie.
- Vlerësim më i thellë për jetën dhe marrëdhëniet, duke përfshirë forcimin e lidhjeve me rrjetet mbështetëse.

Profesionistët integrojnë rritjen pas-traumës duke:

- Inkurajuar të mbijetuarit të angazhohen në avokim ose ndajnë historitë personale, nëse dëshirojnë.
- Ndhimuar të mbijetuarit të gjejnë kuptim dhe identitet përtej rolit të viktimës apo të dëshmitarit.
- Ofruar programe arsimore dhe iniciativa për fuqizim ekonomik, që forcojnë agjencinë personale dhe mundësitë për një të ardhme më të mirë.

Përgatitja e të mbijetuarve për rezultate të mundshme negative dhe sfida të riintegrit

- Të mbijetuarve u ofrohen pritshmëri reale lidhur me rezultatet ligjore, duke ulur rrezikun e krizave emocionale në rast se vendimi nuk përputhet me ndjenjën e tyre për drejtësi.
- Profesionalistët diskutojnë në mënyrë proaktive sfidat e riintegrit, duke pranuar se:
 - Qëndrimet e komunitetit ndaj të mbijetuarve të dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK) mund të jenë armiqësore ose stigmatizuese.
 - Të mbijetuarit mund të përballen me vështirësi për të rikthyer ndjenjën e identitetit dhe pavarësisë personale pas përfundimit të procesit gjyqësor.
 - Riintegrimi ekonomik dhe social duhet të planifikohet paralelisht me proceset ligjore.

Mbani një qasje të përqendruar te të mbijetuarit edhe pas vendimit

- Profesionistët vazhdojnë të qëndrojnë në kontakt me të mbijetuarit pas procesit gjyqësor, duke përforcuar mesazhin: *“Mirëqenia juaj është e rëndësishme edhe pas këtij rasti. Çfarë ju nevojitet tani dhe si mund t’ju mbështesim për të ecur përpara?”*

- Sigurimi i vazhdimësisë së shërbimeve pas procesit gjyqësor ndihmon në parandalimin që të mbijetuarit të ndihen të përdorur për qëllime ligjore dhe më pas të braktisur nga sistemi.

Duke siguruar mbështetje të qëndrueshme pas procesit gjyqësor dhe duke njohur mundësitë për rritje post-traumatike, profesionisti:

- Parandalon zhgënjimin institucional dhe krizën emocionale të të mbijetuarit.
- Adreson ndikimet emocionale dhe stresin që shkaktohet nga dhënia e dëshmisë, pavarësisht rezultatit të procesit gjyqësor.
- Lehtëson riintegrimin afatgjatë, duke zvogëluar stigmën sociale dhe pasigurinë ekonomike.
- Ndihmon të mbijetuarit të gjejnë kuptim dhe të ndërmarrin veprime përtej rolit të tyre si viktimë ose dëshmitarë.

Kjo qasje e fokusuar te të mbijetuarit njih kufizimet e drejtësisë ligjore në procesin e shërimit të traumës, duke siguruar kujdes gjithëpërfshirës, afatgjatë dhe mundësi për zhvillim dhe rritje personale.

5.2.2 Zbatimi i reformave sistemike

- Rishikime pas procesit gjyqësor identifikimi i pikave të forta, boshllëqeve dhe fushave që kërkojnë përmirësim brenda procesit të drejtësisë.
- Avokim për reforma politike - të fokusuar te nevojat e të mbijetuarve, të bazuara në rezultatet e proceseve gjyqësore dhe në reagimet e tyre.

5.2.3 Adresimi i mirëqenies profesionale

- Njohja dhe reduktimi i ndikimeve të traumës dhe lodhjes emocionale që shkaktohen tek gjyqtarët, prokurorët, hetuesit dhe profesionistët mbështetës.
- Ofrimi i seancave të strukturuar për informim, mbikëqyrje dhe zhvillim të qëndrueshmërisë psikologjike për profesionistët që punojnë me rastet e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK).

5.2.4 Vlerësimi i ndikimeve më të gjera

- Vlerësoni se si rezultatet e gjyqit ndikojnë tek të mbijetuarit, institucionet e drejtësisë dhe perceptimet shoqërore lidhur me dhunën seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK).
- Hulumtoni efektet afatgjata të proceseve gjyqësore të DhSK në jetën personale dhe komunitetet e të mbijetuarve, për të identifikuar mësimet dhe nevojat për përmirësime të mëtejshme.

Rast ilustrues: Një prokuror që përballlet me traumën sekondare

Një prokuror që punon në rastet e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK) në Kosovë ka kaluar muaj duke shqyrtuar dëshmitë e dhimbshme të të mbijetuarve, provat grafike dhe dosjet shqetësuese të çështjeve. Ai/ajo ndjen një mpirje emocionale, ndjen shkëputje nga puna dhe bëhet gjithnjë e më i/e irrituar me kolegët.

Çrregullimet e gjumit dhe mendimet invazive lidhur me rastet vazhdojnë të ndikojnë në aftësinë e tij/saj për të marrë vendime efektive.

Pavarësisht përvojës së tyre, shumë profesionistë ndihen të turpëruar për shkak të reagimeve emocionale, duke besuar se duhet të jenë mjaftueshëm të fortë për të përballuar presionin e punës. Gjyqtarët, prokurorët, hetuesit dhe stafi mbështetës shpesh përjetojnë simptoma të ngjashme, por rrallë i diskutojnë hapur.

Çfarë bën profesionisti në këtë situatë?

Ai/ajo e njeh traumën e përjetuar si një përvojë kolektive dhe jo si një dobësi individuale. Në rastet e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK), çdo profesionist në sistemin ligjor përjeton një ngarkesë emocionale specifike, në varësi të rolit të tij, e cila mund të manifestohet në forma të ndryshme të traumës së përjetuar, reagimeve mbrojtëse dhe mekanizmave të përballimit. Duke kuptuar ndikimin e kësaj ngarkese emocionale në role të ndryshme, profesionistët që punojnë me raste DhSK mund të bashkëpunojnë më mirë dhe të ofrojnë një qasje të qëndrueshme dhe të bazuar në trauma.

Gjyqtarët, prokurorët, hetuesit dhe profesionistët mbështetës mund të marrin pjesë në seanca individuale ose grupore të strukturuar dhe konfidenciale, ku përpunojnë reagimet e tyre ndaj rasteve DhSK dhe ndërtojnë qëndrueshmëri emocionale. Gjatë këtyre seancave inkurajohen të:

- Shprehin reagimet e tyre emocionale pa gjykim ose frikë nga paaftësia profesionale.
- Identifikojnë projeksionin dhe transferimin - p.sh. duke njohur kur ndjenjat e pafuqisë pasqyrojnë ato të të mbijetuarve që mbështesin.
- Zhvillojnë strategji të përbashkëta të rezistencës në vend që të izoloohen emocionalisht.

Trajnimi i profesionistëve duhet të përfshijë:

- Identifikimin e shenjave të hershme të traumës së përjetuar dhe lodhjes së tepërt.
- Përdorimin e teknikave të strukturuar të reflektimit (p.sh. mbajtja e një ditari, diskutimet me kolegët).
- Vendorsjen e kufijve midis hapësirës emocionale profesionale dhe personale.

Kjo qasje siguron angazhim të qëndrueshëm me rastet e DhSK, duke parandaluar lodhjen e tepërt, shkëputjen emocionale dhe tërheqjen profesionale.

5.3 Praktikrat kryesore për mbështetjen pas procesit gjyqësorë

5.3.1 Mbështetja e të mbijetuarve përtej procesit gjyqësor

Procesi i drejtësisë mund t'i lërë të mbijetuarit të ndihen të ndjeshëm emocionalisht ose të zhgënjyer, veçanërisht nëse vendimi nuk i përmbush pritjet e tyre.

- **Këshillimi i informuar për traumën pas procesit gjyqësor**

Ofroni shërbime këshillimi të përshtatura për të mbijetuarit, të cilat ndihmojnë në përpunimin e përvojave, menaxhimin e reagimeve emocionale ndaj vendimit dhe adresimin e shqetësimeve që lindin pas përfundimit të procesit gjyqësor.

Shembull: Të mbijetuarit shpesh përjetojnë një “boshllëk” emocional pasi përfundon faza e strukturuar e procesit gjyqësor. Këshillimi pas procesit gjyqësor mund t'i ndihmojë ata të rindërtojnë një ndjenjë qëllimi dhe stabiliteti në jetën e tyre.

- **Lehtësimi i ri-integrimit të komunitetit:**

Adresoni stigmën dhe pengesat kulturore që përballen të mbijetuarit duke bashkëpunuar me OJQ-të e specializuara, udhëheqësit lokalë dhe grupet e avokimit për të zhvilluar fushata ndërgjegjësimi dhe rrjete mbështetëse.

Shembull: Në Bosnjë dhe Hercegovinë, programet e komunitetit kanë ndihmuar në uljen e stigmës ndaj të mbijetuarve të dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK) duke e përkufizuar pjesëmarrjen e tyre në drejtësi si një akt qëndrueshmërie dhe fuqizimi.

5.3.2 Rishikimet pas procesit gjyqësor dhe identifikimi i boshllëqeve sistemike

Proceset gjyqësore shpesh nxjerrin në pah dobësi sistemike në trajtimin e rasteve të dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK). Rishikimet pas-gjyqësore ofrojnë mundësi për të vlerësuar këto boshllëqe dhe për të zbatuar reforma të rëndësishme.

- **Takime reflektuese të përbashkëta**

Mblidhni ekupe multidisiplinare, përfshirë gjyqtarë, prokurorë, hetues, psikologë dhe OJQ-të, për të analizuar ato që funksionuan mirë dhe për të identifikuar fushat që kërkojnë përmirësim.

Shembull: Në Bosnjë dhe Hercegovinë, rishikimet e proceseve gjyqësore kanë evidentuar nevojën për mekanizma më të fortë mbrojtjeje të dëshmitarëve dhe trajnim më të specializuar për gjyqtarët në trajtimin e dëshmimeve të lidhura me traumën.

- **Ndarja e përvojave nga të mbijetuarit:**

Krijoni platforma që u lejojnë të mbijetuarve të ndajnë përvojat e tyre në procesin e drejtësisë, duke ofruar njohuri mbi pengesat procedurale, mungesat në mbështetje dhe mundësitë për përmirësim.

Shembull: Anketat anonime ose grupet e fokusit të udhëhequra nga të mbijetuarit mund të sigurojnë perspektiva të vlefshme, duke ruajtur gjithmonë konfidencialitetin e tyre.

- **Avokim politik:**

- Përdorni rezultatet e proceseve gjyqësore për të avokuar për reforma të përqendruara te të mbijetuarit, të tilla si: përmirësim të mbrojtjes procedurale; avancim të legjislacionit; qasje më të gjerë në mbështetje psikologjike dhe koordinim më të mirë midis institucioneve.

5.3.3 Trajtimi i traumës sekondare dhe mirëqenia profesionale

Gjykimet për dhunën seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK) shpesh i ekspozojnë profesionistët ligjorë ndaj dëshmimeve të rënda dhe rasteve emocionalisht të vështira, duke rritur rrezikun për lodhje të tepruar (burnout) dhe përjetim të traumës sekondare.

- **Seanca të strukturuar debriefingu (reflektimi)**

- Ofroni takime reflektuese pas gjykimeve ku profesionistët mund t'i përpunojnë reagimet e tyre emocionale në një hapësirë të sigurt dhe jo-gjyqësore.
- **Shembull:** Në gjykimet e ICTY, gjyqtarët dhe prokurorët raportuan se takimet reflektuese me kolegët i ndihmuan ata të menaxhonin ngarkesën psikologjike nga dëgjimi i detajeve të ngjarjeve traumatike.

- **Trajnim për rritjen e qëndrueshmërisë (resilienca):**

- Siguroni trajnim për profesionistët mbi njohjen e shenjave të djegies profesionale, menaxhimin e stresit dhe zhvillimin e strategjive përbaluese.

- **Qasje në mbështetje psikologjike:**

- Siguroni që të gjithë profesionistët që punojnë me rastet e dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK) të kenë qasje në shërbime këshillimi dhe burime për mirëqenien mendore.

5.3.4 Vlerësimi i ndikimeve më të gjera

Efektet e gjykimeve për DhSK shtrihen përtej të mbijetuarve dhe profesionistëve të përfshirë, duke ndikuar komunitetet, sistemet ligjore dhe perceptimet shoqërore mbi drejtësinë.

- **Kërkimet dhe mbledhja e të dhënave:**

- Studioni ndikimet afatgjata psikologjike, sociale dhe ekonomike të gjykimeve mbi të mbijetuarit.
- Analizoni se si rezultatet e gjykimeve ndikojnë në besimin e publikut tek institucionet e drejtësisë dhe qëndrimet shoqërore ndaj rasteve të dhunës seksuale të lidhur me konfliktin DhSK.

5.4 Lista e kontrollit: praktikat e mbështetjes pas procesit gjyqësor

Përgjegjësit	Qasje e bazuar në traumë	Veprimet e ndjeshme ndaj kontekstit
Ofroni këshillim	Ofroni mbështetje psikologjike të përshtatur për të adresuar stresin pas procesit gjyqësor.	Adresoni stigmën kulturore që mund të ndikojë në gatishmërinë e të mbijetuarve për të kërkuar ndihmë.
Lehtësoni/facilitoni Riintegrimin	Krijoni programe riintegrimi në komunitet të përqendruara për të mbijetuarit.	Bashkëpunoni me OJQ-të për të ulur stigmën shoqërore kundër të mbijetuarve të DhSK.
Organizoni takime reflektuese	Ofroni seanca të strukturuar për profesionistët për të përpunuar përgjigjet emocionale.	Përfshini faktorët kulturorë dhe sistemikë gjatë vlerësimeve që bëhen pas përfundimit të procesit gjyqësor.
Avokoni për reforma	Përdorni reagimet e të mbijetuarve për të nxitur përmirësimin e procedurave ligjore.	Adresoni boshllëqet sistemike të identifikuara gjatë gjykimeve për të forcuar llogaridhënien.

5.5 Përfundimi

Faza pas gjykimit nuk shënon fundin e procesit të drejtësisë, ajo përbën një mundësi të rëndësishme për të forcuar mirëqenien e të mbijetuarve, për të adresuar boshllëqet sistemike dhe për të nxitur qëndrueshmërinë profesionale. Ndjekja e procesit me të mbijetuarit në qendër siguron që ata të ndihen të vlerësuar dhe të mbështetur, ndërsa vlerësimet dhe reformat sistemike forcojnë ndjekjen penale të rasteve të dhunës seksuale të lidhur me konfliktin (DhSK) në të ardhmen.

Duke trajtuar këtë fazë me praktika të ndjeshme ndaj traumës dhe kontekstit kulturor, profesionistët mund ta kthejnë procesin gjyqësor në një nxitës për ndryshime pozitive dhe llogaridhënie të qëndrueshme.

Në Bosnjë dhe Hercegovinë, disa gjykime për raste DhSK nxorën në pah si pikat e forta, ashtu edhe boshllëqet në proceset pas gjyqit. Ndërsa të mbijetuarit u mbështetën gjatë dëshmisë, shumë prej tyre ndjenin braktisje pasi përfundonte gjyqi. Si përgjigje, organizatat joqeveritare zhvilluan rrjete mbështetjeje mes kolegëve dhe programe këshillimi për të ndihmuar të mbijetuarit në ri-integrimin në komunitetet e tyre.

Shqyrtimet pas gjyqit zbuluan dobësi në mekanizmat e mbrojtjes së dëshmitarëve, çka solli reforma që përfshijnë masa më të rrepta për konfidencialitetin dhe protokolle të përmirësuara për ruajtjen e anonimitetit të të mbijetuarve. Këto përpjekje jo vetëm përmirësuan rezultatet për të mbijetuarit, por gjithashtu forcuan kapacitetet institucionale për trajtimin e rasteve të ardhshme të DhSK.

Shtojca A: Çfarë është Qasja e bazuar në Sisteme ndaj Drejtësisë dhe dhunës seksuale lidhur me konfliktin (DhSK)

Korniza e Sigurisë së Drejtësisë (Safe Justice Boundaries Framework - SJBF) nuk është thjesht një protokoll ligjor - ajo është një model mendimi sistemor që e njeh drejtësinë si një ekosistem të ndërlidhur dhe jo si një proces linear. Çdo aktor - qoftë ligjor, psikosocial, hetues apo i bazuar në komunitet - duhet të reflektojë mbi mënyrën se si puna e tij ndikon në sistemin më të gjerë të drejtësisë. Ashtu si sistemet planetare mbështeten te forcat e ndërlidhura për të ruajtur stabilitetin, edhe sistemet e drejtësisë kërkojnë një përputhje dhe koordinim për të parandaluar dështimet sistemike.

Kur një element i procesit të drejtësisë - qoftë mbështetja për të mbijetuarit, mbledhja e provave, strategji e ndjekjes penale apo procedurat gjyqësore - funksionon në izolim ose pa ndërgjegjësim për efektet e tij sistemike, mund të çojë në destabilizim. Kjo pasqyron Modelin e Kufijve Planetarë (Rockström et al., 2009), i cili ilustron se si kalimi i një pragu ekologjik mund të shkaktojë dështime zinxhirore. Në mënyrë të ngjashme, në ndjekjen penale të rasteve DhSK, mosnjohja e ndërlidhjeve - si p.sh. mënyra se si trauma ndikon në dëshmi, si praktiket hetimore ndikojnë besimin e të mbijetuarve, ose si presionet ligjore kontribuojnë në djegien profesionale të prokurorëve - mund të shkaktojë shkëputje, dobësim të llogaridhënies dhe në fund rrëzimin e sistemit.

Në vend që të shtohen edhe qindra udhëzime në ato ekzistuese për DhSK, SJBF ofron një këndvështrim të ri konceptual që integron në mënyrë aktive rolet ligjore, psikologjike dhe të bazuara në komunitet, duke siguruar që mirëqenia e të mbijetuarve dhe integriteti i provave të jenë përbërës që përforcojnë njëri-tjetrin brenda një sistemi drejtësie të qëndrueshëm.

Legjitimiteti i SJBF: Një Kornizë Gjithëpërfshirëse për Drejtësinë

SJBF mbështetet nga korniza ligjore, psikologjike dhe qeverisëse ndërkombëtare që theksojnë drejtësinë e përqendruar tek i mbijetuari dhe të ndjeshme ndaj traumës:

Qasje e përqendruar tek i mbijetuari → Rezoluta 2467 (2019) e Këshillit të Sigurimit të OKB-së bën thirrje për mbrojtje gjithëpërfshirëse të të mbijetuarve, duke u harmonizuar me modelin e bazuar në sisteme të SJBF.

Praktika të Ndjeshme ndaj Traumës → Kërkimet konfirmojnë se mbështetja psikosociale e koordinuar përmirëson besueshmërinë e dëshmive dhe redukton ritraumatizimin ligjor.

Korniza Ligjore të Ndjeshme ndaj Gjinisë → Udhëzimet e Gjykatës Penale Ndërkombëtare (ICC) theksojnë nevojën për të integruar dinjitetin dhe autonominë e të mbijetuarve në të gjitha fazat e proceseve ligjore.

Zbatime Praktike në Gjykata → Njësitë e specializuara të mbështetjes për viktimat dhe dëshmitarët (ICTR, ICTY, ICC, SCSL) kanë demonstruar efektivitetin e integritetit të ekspertizës psikosociale brenda procedimeve ligjore.

Evolucioni i SJBF: Mësime nga Dështimet e Sistemeve

Faza 1: Fragmentimi i Hershëm (vitet 1990-2000)

Aktorët e drejtësisë punonin në izolim, gjë që çonte në dështime në çështjet e DhSK. Mirëqenia e të mbijetuarve ishte dytësore ndaj nevojave për prova, duke rezultuar në ritraumatizim. Mungesa e bashkëpunimit midis ekipeve ligjore, hetimore dhe psikosociale çonte në dështime të çështjeve dhe shkëputje të të mbijetuarve nga procesi.

Kjo pasqyron fazat e hershme të Modelit klimatik, ku rreziqet mjedisore studioheshin në izolim, pa njohur ndërlidhjet e tyre.

Faza 2: Njohja e Ndërvarësive (vitet 2010)

Dëshmia e të mbijetuarit varet nga stabiliteti psikologjik, ashtu si rezistenca e klimës varet nga funksionimi i sistemeve vetërregulluese (p.sh., efekti i albedos së akullit). Prokurorët, gjyqtarët dhe hetuesit shpesh përjetojnë traumë të dytë, e cila mund të ndikojë në rezultatin e rasteve. Mungesa e koordinimit ndërdisiplinor e dobëson drejtësinë, po ashtu siç çrregullimet ekologjike shkaktajnë kriza planetare. Ky ndryshim reflekton **Modelin e Kufijve Planetarë**, që përcakton pragje të cilat, nëse tejkalohen, shqetësojnë stabilitetin global, po ashtu siç **SJBF** përcakton kufijtë e drejtësisë, që nëse shkelën, mund të çojnë në dështim të sistemit.

Faza 3: Integrimi i Plotë i Sistemeve — Modeli SJBF (vitet 2020-Sot)

SJBF aplikon mendimin sistemor në ndjekjet penale për DhSK:

Ashtu si modelet klimatike, SJBF harton ndërlidhjet për të siguruar që mbështetja ligjore, psikologjike dhe sociale funksionojnë në mënyrë kohezive.

Kalimi i kufijve të drejtësisë destabilizon rastet e DhSK, ashtu si tejkalimi i pragjeve planetare destabilizon ekosistemet.

Efektiviteti i drejtësisë varet tani nga koordinimi ndërdisiplinor, ashtu si veprimi klimatik kërkon bashkëpunim global.

Pse ka Rëndësi Terminologjia e Re: Nxitja e Kuriozitetit në Reformën e Drejtësisë

Termi “Kufijtë e Sigurt të Drejtësisë” (Safe Justice Boundaries) është krijuar me qëllim për të sfiduar mendimin rigjid dhe të izoluar në sistemet e drejtësisë. Historia tregon se gjuha e re nxit ndryshime sistemike:

Shkenca Mjedisore → Termi “Kufijtë Planetarë” (Planetary Boundaries) riformësoi veprimet për klimën duke prezantuar një mendim të bazuar në pragje.

Psikologjia & Neuroshkenca → Kalimi nga termi “shell shock” tek PTSD revolucionarizoi kërkimin dhe trajtimin e traumës.

Ligji dhe Drejtësia Tranzicionale → Terma të tillë si “drejtësi restauruese” dhe “ndërsektorialitet” riformësuan sistemet ligjore duke përqendruar barazinë dhe dinjitetin e të mbijetuarve.

Po kështu, “Kufijtë e Drejtësisë së Sigurt” i detyrojnë praktikuesit e drejtësisë të mendojnë përtej rregullave ligjore dhe të marrin në konsideratë stabilitetin dhe qëndrueshmërinë e të gjithë sistemit.

Hulumtimet kryesore në mbështetje të SJB

SJB përforcohet nga hulumtime ndërdisiplinore, duke përfshirë: Bianchini & Rubert (2020) → Një Model i Qëndrueshëm Psikosocial për Ndjekjen Penale të DhSK - demonstroi nevojën për integrim të strukturuar psikosocial në proceset ligjore.

Soueid, Willhoite & Sovcik (2017) → Drejtësi e Përqendruar te të Mbijetuarit - argumenton për procedurë të informuara nga trauma në drejtësinë tranzicionale.

Stepakoff et al. (2017) → Mbrojtja Psikosociale në Tribunalet Ndërkombëtare - detajon praktikën më të mirë për angazhimin e të mbijetuarve në mjediset ligjore.

Raportet e OKB-së (p.sh., S/2019/280) → Thekson se si dështimet institucionale çojnë në ritraumatizim dhe bën thirrje për reforma në drejtësi të përqendruara te të mbijetuarit.

Përfundim: Drejtësia si një Sistem Rezistues

Korniza e Kufijve të Drejtësisë së Sigurt SJB përfaqëson një ndryshim transformues në mënyrën se si e konceptojmë drejtësinë.

Ashtu si Modeli i Kufijve Planetarë transformoi shkencën mjedisore duke përcaktuar kufij të ndërvarur, Kufijtë e Drejtësisë së Sigurt sigurojnë që aktorët ligjorë, psikologjikë dhe të komunitetit të punojnë së bashku për të stabilizuar ndjekjet penale të DHSHC-së.

Drejtësia nuk është vetëm diçka që jepet - ajo duhet të jetë e qëndrueshme.

Të mbijetuarit nuk duhet vetëm të dëgjohen - ata duhet të mbrohen brenda një sistemi elastik dhe të informuar nga trauma.

Kufijtë e Drejtësisë së Sigurt parandalojnë dështimet sistemike, duke siguruar që ndjekjet penale të DHSHC-së të mbeten të qëndrueshme, etike dhe efektive.

QKRMT Qendra Kosovare për Rehabilitimin
e të Mbijetuarve të Torturës
KRCT The Kosova Rehabilitation
Center for Torture Victims

Manual for Safe and Sensitive Justice

February 2026,
KRCT

This Manual has been developed by **the Kosova Center for the Rehabilitation of Torture Survivors (KRCT)**. The initial drafting of the Manual was carried out by **Dr. Michael Korzinski**, an expert in trauma, psychosocial support, and survivor-centered justice, as well as **Richard J. Rogers**, a legal specialist in war crimes. The supplementation, adaptation, and contextualization of the Manual to the local setting were done by the KRCT, working group, consisting of **Dr. Feride Rushiti, Xhulieta Devolli, Selvi Izeti Çarkaxhiu, and Fatmire Haliti**.

The **Manual for a Safe and Sensitive Approach to Justice** was prepared within the framework of the project “Addressing long-term effects of sexual violence and ending stigmatization of survivors of sexual violence and their family members during the war in Kosovo” is funded by the Foreign, Commonwealth and Development Office through the British Embassy in Pristina.

The contents of this publication are the sole responsibility of the Kosova Rehabilitation Center for Rehabilitation of Torture Victims (KRCT) and do not necessarily reflect the views of the Foreign, Commonwealth and Development Office.

© 2026 All copyrights belong exclusively to KRCT. Unauthorized copying, reproduction, or publication, whether original or modified in any form, is prohibited without permission from QKRMT.

Contact: KRCT
Str. Hamëz Jashari Street 16b/2, 10000 Pristina, Kosovo
Tel: +383 (0) 38 243 707
E-mail: info@krct.org
Website: www.krct.org

Table of Contents

Executive Summary	7
Introduction	9
Methodology	10
Phases of Trauma-Informed Justice	11
Importance of the Trauma-Informed Justice Manual	12
Core Principles	12
Key Objectives of “Trauma-Informed Justice”	13
Trauma-Informed Approach	14
Impact in Practice	14
Who Should Use This Manual?	15
How to Use This Manual	15
Section 1: Initial Engagement with Survivors	17
1.1 Overview	17
1.2 Key Objectives	17
1.2.1 Integrating Trauma and Context	17
1.2.2 Providing Safety and Building Trust	19
1.2.3 Cross-Sectoral Collaboration	20
1.3 Trauma-Informed Practices Implemented Through a Comprehensive and Context-Sensitive Perspective (Social, Cultural, and Individual Contexts of Survivors)	20
1.3.1 Adapting Trauma- and Context-Sensitive Communication	20
1.3.2 Providing Safe and Survivor-Controlled Environments	22
1.3.3 Addressing Trauma-Related Barriers to Survivor Engagement	23
1.4 Checklist for Professionals	25
1.5 Conclusion	26
Section 2: Investigation and Evidence Collection	27
2.1 Overview	27
2.2 Key Objectives	28
2.2.1 Ensuring the Survivor’s Safety and Emotional Well-Being	28
2.2.2 Balancing Legal Rigor with a Trauma-Informed Approach	28
2.2.3 Addressing Systemic and Cultural Barriers	28
2.2.4 Promoting Multidisciplinary Collaboration	28

2.3 Trauma- and Context-Sensitive Practices	29
2.3.1 Prioritizing Survivor Safety and Autonomy	29
2.3.2 Trauma-Informed Interviewing Techniques	30
2.3.3 Collecting Corroborative and Contextual Evidence	30
2.3.4 Collaborative Support from Multidisciplinary Teams	31
2.4 Checklist for Professionals	32
2.5 Conclusion	35
Key Summary Points	35
Section 3: Pre-Trial Preparation	35
3.1 Overview	35
3.2 Key Objectives	36
3.2.1 Preparing Survivors for Court Procedures	36
3.2.2 Aligning Expectations with Justice System Realities	37
3.2.3 Preparing the System to Support Survivors	37
3.2.4 Reducing the Risk of Withdrawal or Disengagement	37
3.2.5 Promoting Inter-Institutional Cooperation	38
3.3 Key Practices for Pre-Trial Preparation	38
3.3.1 Managing Survivors' Expectations	38
3.3.2 Preparing Survivors for Testimony	39
3.3.3 Supporting Emotional Well-Being	39
3.3.4 Trauma-Informed Training for Legal Professionals	41
3.3.5 Establishing Protective Measures for Survivor Autonomy	41
3.4 Pre-Trial Preparation Checklist	43
3.5 Conclusion	44
Key Summary Points	44
Section 4: Court Proceedings	45
4.1 Overview	45
4.2 Key Objectives	46
4.2.1 Protecting Survivors During Testimony	46
4.2.2 Balancing Procedural Justice with Survivor Protection	47
4.2.3 Creating a Survivor-Sensitive Environment	47
4.2.4 Collaboration Among Key Actors	49
4.3 Key Practices for Trauma- and Context-Sensitive Court Proceedings	49
4.3.1 Judicial Oversight of Questioning	49
4.3.2 Ensuring Procedural Safeguards	49
4.3.3 Preparing Survivors for Courtroom Dynamics	50

4.3.4 Emotional Support and Regulation	52
4.3.5 Collaborative Strategies Among Justice Actors	52
4.4 Court Proceedings Checklist	53
4.5 Conclusion	53
Section 5: Post-Trial Support	55
5.1 Overview	55
5.2 Key Objectives.....	56
5.2.1 Providing Sustainable Support for Survivors	56
5.2.2 Implementing Systemic Reforms	59
5.2.3 Addressing Professional Well-Being	59
5.2.4 Assessing Broader Impacts	59
5.3 Key Practices for Post-Trial Support	61
5.3.1 Supporting Survivors Beyond the Court Process	61
5.3.2 Post-Trial Reviews and Identification of Systemic Gaps	61
5.3.3 Addressing Secondary Trauma and Professional Well-Being	62
5.3.4 Evaluating Broader Impacts	63
5.4 Post-Trial Support Checklist	63
5.5 Conclusion	64
Appendix A: What Is a Systems-Based Approach to Justice and Conflict-Related Sexual Violence (CRSV)?	65

Executive Summary

This Manual serves as a practical tool for legal and mental health professionals in Kosovo, including police investigators, judges, prosecutors, survivors' legal representatives, investigators, psychologists, and specialized non-governmental organizations (NGOs) working with cases of **conflict-related sexual violence (CRSV)**.

The Manual introduces the **Safe and Trauma-Informed Justice Framework** (hereinafter: **Trauma-Informed Justice**), a trauma-oriented and survivor-centered methodology designed to simultaneously ensure the well-being of survivors and the effective prosecution of crimes.

“CRSV cases are particularly challenging and remain among the least prosecuted crimes in many post-conflict contexts, including Kosovo. As of March 2025, approximately **12 indictments** have been filed for conflict-related sexual violence, while around **100 cases** remain under investigation. By the end of 2025, four war-time sexual violence cases were adjudicated in Kosovo, resulting in a total of 58 years of imprisonment handed down to the four accused individuals

- The first case against Zoran Vukotić resulted in a final and binding judgment. He was sentenced to 13 years of imprisonment; the sentence has been upheld at all judicial levels, and he is currently serving it.
- Zhivojin Nešić was sentenced to 15 years of imprisonment and is currently serving his sentence.
- Ivica Rajković and Dragan Denić were each sentenced to 15 years of imprisonment; however, their trial was conducted in absentia.
- In a separate case against Zoran Vukotić, the court acquitted him of charges related to sexual violence. The latter three cases were concluded at first instance before the Basic Court in Pristina and are currently pending before the Court of Appeals.

All adjudicated cases were prepared and supported by the Kosova Rehabilitation Centre for Torture Victims (KRCT), which provided comprehensive psychological, legal, and professional assistance to survivors before, during, and after the judicial process.

In CRSV cases, survivors are the primary, and often the sole, witnesses. Their testimony is therefore central to securing accountability. However, survivors frequently encounter systemic barriers, including stigma, socio-economic vulnerability, institutional gaps, and procedural challenges. When survivors do not trust investigators or prosecutors, or when they do not feel safe, respected, and supported throughout proceedings, obtaining complete and reliable testimony becomes significantly more difficult.

Even where survivors provide clear and compelling testimony at early investigative stages, they may later withdraw or disengage if their sense of safety or trust diminishes. Such withdrawal can critically weaken or even halt criminal proceedings.

Drawing upon the principles of the **International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict** and the **KRCT Protocol for the Identification, Investigation, and Treatment of War-Time Sexual Violence Cases in Kosovo**, *Trauma-Informed Justice* integrates legal precision with psychosocial care. This framework seeks to ensure that survivors are empowered to provide their best possible evidence while minimizing the risk of re-traumatization and secondary harm, thereby strengthening both survivor protection and the pursuit of justice.

Introduction

The Kosova Rehabilitation Centre for Torture Victims (KRCT) is one of the first non-governmental organizations in Kosovo specialized in the protection, rehabilitation, and support of survivors of torture. Founded in 1999, KRCT has played a pivotal role in providing specialized psychosocial and legal services to survivors and families affected by trauma experienced during the war. With an integrated and survivor-sensitive approach to the complex needs of survivors, KRCT has been a pioneer in advancing survivor-centered justice in Kosovo and beyond.

KRCT offers services that combine psychological care, social support, and legal representation, contributing to a comprehensive system of protection and rehabilitation aimed at restoring dignity and empowering survivors. Through collaborations with local and international partners, KRCT has supported the development of policies and mechanisms addressing the needs of survivors and the challenges of transitional justice in Kosovo.

The organization has been continuously engaged in supporting survivors' access to justice, developing manuals and protocols specifically for handling cases of war-time sexual violence in Kosovo. KRCT also prepared and supported the first cases brought to justice, providing survivors with psychological and legal assistance.

Furthermore, KRCT has worked closely with the justice system by organizing a range of trainings for justice actors on survivor-sensitive approaches. Today, KRCT continues to contribute to the advancement of justice for survivors of sexual violence during the war in Kosovo.

Access to justice for survivors of conflict-related sexual violence is not merely a legal process. It is a deeply human, emotional, and healing experience that directly affects survivors' dignity, well-being, and sense of freedom. For many survivors, justice does represent not only the punishment of the perpetrator, but also the public acknowledgment of the harm endured, the shifting of shame from the survivor to the perpetrator, and the restoration of control over their own lives.

A survivor of conflict-related sexual violence in Kosovo describes her experience with justice in the following words:

“Achieving justice feels like being able to breathe freely, like feeling free. Justice means having your pain acknowledged and seeing the perpetrator punished... Even though in my case the perpetrator did not receive a fully deserved sentence, I am very happy that he is in prison, judged as a criminal, guilty, and shamed. Shame always belonged to him, not to me or to others like me, who carried it on our shoulders for years. I do not see this victory in accessing justice only as mine. It is not just my victory, but the victory of all other survivors who still face barriers to accessing justice. Never lose hope—always believe that justice is possible.”

This testimony captures the very essence of what this Manual seeks to promote: a form of justice that does not further harm survivors but empowers them; a justice grounded in safety, respect, trauma sensitivity, and intersectoral cooperation.

In the context of Kosovo, where cases of conflict-related sexual violence remain under-prosecuted, and where social stigma, fear, and mistrust of institutions continue to pose serious barriers, the need for a safe and sensitive approach to justice is essential. Experience has shown that legal processes that fail to account for the impact of trauma can lead to re-traumatization, withdrawal from proceedings, and the loss of opportunities for justice.

This Manual aims to serve as a practical tool for legal and mental health professionals by providing concrete guidance on how justice can be implemented in a manner that protects survivors' well-being, strengthens their trust in institutions, and increases the likelihood of effective prosecution. By placing survivors at the center of the process, this Manual conceptualizes justice not only as an outcome, but as a process that must be safe, dignified, and healing.

Methodology

This Manual was developed by the **Kosova Center for the Rehabilitation of Torture Survivors (QKRMT)**, with the engagement of international experts **Dr. Michael Korzinski** and **Richard J. Rogers**.

As a first step, the experts conducted a needs assessment that examined the existing framework for conflict-related sexual violence (**CRSV**) cases in Kosovo, identified weaknesses and gaps within the justice system, and assessed the key challenges faced by relevant stakeholders.

Subsequently, the experts carried out secondary research (desk research) and conducted interviews with representative stakeholders, both individually and in group settings. Interviewees included KRCT leadership, current and former war crimes prosecutors, as well as psychosocial experts working with CRSV cases.

The experience of professionals involved in the first case to reach justice (the Vukotić case) provided critical insights into the legal process in Kosovo, including its strengths and shortcomings.

Phases of Trauma-Informed Justice

Based on the Core Principles of Trauma-Informed Justice, this Manual structures the justice process for conflict-related sexual violence (CRSV) cases into five key phases. Each phase integrates legal, psychological, and survivor-centered approaches to ensure both effective prosecution and the well-being of survivors:

1. Initial Engagement with Survivors

Building trust is essential for survivors to provide reliable testimony. This phase emphasizes the creation of safe environments, trauma-sensitive interviewing, and cultural sensitivity. Cooperation with specialized non-governmental organizations and psychologists ensures that survivors feel supported rather than retraumatized throughout the process.

2. Investigation and Evidence Collection

This phase balances rigorous evidence collection with the protection of survivors. Investigators must conduct questioning sensitively, considering trauma-related memory fragmentation. Survivor testimony may be corroborated through witness statements and contextual evidence, thereby strengthening cases without placing undue burden on survivors.

3. Pre-Trial Preparation

Survivors should be adequately prepared for the courtroom experience to reduce anxiety and prevent withdrawal from proceedings. This includes mock trials, role-playing exercises, and emotional regulation training. Legal professionals also receive trauma-awareness training to enhance ethical questioning practices and survivor support.

4. Court Proceedings

During trial proceedings, it is essential to maintain a balance between the pursuit of justice and the need to protect survivors. Judges play a key role in managing cross-examinations, ensuring they are conducted in a professional and trauma-sensitive manner to prevent retraumatization and revictimization. In parallel, survivors must be guaranteed access to appropriate protective measures, such as testimony via video link, the use of protective screens, or other measures that minimize direct contact with the alleged perpetrator.

At the same time, prosecutors and investigators bear responsibility for professionally contextualizing survivors' accounts and substantiating them with other relevant evidence. This ensures that judicial proceedings do not rely solely on individual survivor testimony but are instead built on a comprehensive, balanced, and robust evidentiary foundation.

5. Post-Trial Follow-Up

Support must continue after the court’s decision to mitigate the stress experienced by survivors and to ensure the long-term impact of justice. This includes counseling services, reintegration programs, and legal reforms. Furthermore, professionals should participate in reflective sessions to address secondary trauma and to strengthen strategies for future cases.

By balancing legal rigor with trauma sensitivity, the Trauma-Informed Justice approach not only increases conviction rates but also ensures that survivors are treated with dignity, respect, and care

The Importance of the Trauma-Informed Justice Manual

Survivors of conflict-related sexual violence (CRSV) face not only the trauma of their experiences but also systemic barriers to justice, including social stigma, economic vulnerability, and institutional gaps. Justice in CRSV cases requires a comprehensive approach that bridges the gap between survivors lived realities and the procedural rigor of the legal system.

Core Principles

The “Trauma-Informed Justice” framework is grounded in the following principles:

1. Survivor-Centered Practices

Professionals must prioritize survivors’ emotional safety, autonomy, and dignity at every stage of the justice process.¹

2. Intersectoral Cooperation

Effective responses to conflict-related sexual violence (CRSV) cases require continuous collaboration among legal, psychosocial, and community-based actors.²

1 United Nations Security Council. (2019). Resolution 2467 (2019). Adopted by the Security Council at its 8514th meeting, on 23 April 2019. United Nations. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/116/57/PDF/N1911657.pdf>

2 Brouwer A-M de, Ku C, Römkens R, Herik L van den. Interdisciplinary Approaches to Recognizing, Investigating and Prosecuting Sexual Violence as an International Crime. In: de Brouwer A-M, Ku C, Römkens R, van den Herik L, eds. *Sexual Violence as an International Crime: Interdisciplinary Approaches*. Series on Transitional Justice. Intersentia; 2013:3-14.

3. Trauma-Informed Practices

All phases of the justice process must account for the ways in which trauma affects memory, behavior, and survivors' willingness and capacity to engage in legal proceedings.³

4. Cultural and Contextual Sensitivity

The framework incorporates Kosovo's unique cultural and systemic realities to ensure that interventions are appropriate and responsive to both survivors and key stakeholders.

5. Systemic Consistency and Sustainability

Inconsistencies among professionals can lead survivors to withdraw from the process. Trauma-Informed Justice emphasizes systematic alignment and coordination to prevent retraumatization and disengagement from legal proceedings.^{4 5}

6. Best Possible Testimony

By applying this approach, prosecutors and investigators are better positioned to obtain the best possible testimony for effective prosecution.

Main Objectives of "Trauma-Informed Justice"

This "Trauma-Informed Justice" framework provides tools and strategies to:

- ✓ **Bridge interdisciplinary gaps:**
Foster collaboration among judges, prosecutors, investigators, psychologists, and specialized NGOs to create a unified justice process.
- ✓ **Balance legal rigor with survivor sensitivity:**
Meet international legal standards without causing retraumatization to survivors or compromising their sense of autonomy.

3 <https://unu.edu/cpr/blog-post/new-data-underscores-urgent-need-holistic-approaches-conflictrelated-sexual-violence>

4 <https://partnersinjustice.org/wp-content/uploads/2021/06/OSRSG-SVC-Model-Legislative-ProvisionsENG.pdf>

5 Kim, R. E., & Bosselmann, K. (2023). "Planetary boundaries at the intersection of Earth system law, science, and governance: A fundamental rethinking of environmental constitutionalism, human rights, and democracy." Review of European, Comparative & International Environmental Law (RECIEL).

- ✔ **Address barriers to justice:**
Identify systemic, cultural, and logistical obstacles faced by survivors and implement strategies to overcome them.
- ✔ **Prevent survivor withdrawal from legal proceedings:**
Provide psychological and emotional support at every stage to minimize the risk of survivors withdrawing from the legal process.
- ✔ **Ensure the best possible evidence:**
By applying this approach, prosecutors and investigators will be able to secure the strongest evidence for effective prosecution.

The Trauma-Informed Approach

The trauma-informed approach is based on systemic thinking, viewing justice as a process requiring coordinated interaction among various actors. Success in handling conflict-related sexual violence (CRSV) cases depends on how professionals harmonize their roles and responsibilities. Gaps in collaboration, whether between legal and psychological teams, or specialized NGOs and law enforcement, can negatively impact the justice process and retraumatize survivors.

Practical Impact

The proposed methodologies are not merely theoretical; they have demonstrated measurable impact in similar post-conflict contexts:

- ✔ **Improved prosecution outcomes:**
Similar approaches in Bosnia and Herzegovina led to increased survivor engagement and higher rates of successful prosecutions.
- ✔ **Empowerment of survivors:**
Integrating psychologists into judicial and investigative processes reduced retraumatization and increased survivors' trust in institutions.
- ✔ **Professional resilience:**
Structured reflection sessions and trainings reduced burnout among legal professionals and enhanced interdisciplinary cooperation.

Who Should Use This Manual?

This Manual can be used by:

- ☑ **Judges, Prosecutors, Investigators, Victims' Representatives:**
To integrate trauma-sensitive practices into judicial procedures while maintaining procedural justice.
- ☑ **Psychologists:**
To provide emotional support to survivors and interpret trauma-related behaviors for legal professionals.
- ☑ **Specialized NGOs:**
To facilitate survivors' interactions with institutions and offer psychological and legal support.

How to Use This Manual

Each section of this guideline corresponds to a phase of the justice process, including practical tools, case studies, and strategies to integrate the principles of Trauma-Informed Justice into daily practice. For effective use:

- ☑ Start by familiarizing yourself with the **Principles and Objectives** of Trauma-Informed Justice.
- ☑ Explore each phase of the justice process through the **Sections**, each of which includes:
 - A summary of key issues
 - Main objectives
 - Practical advice
 - A checklist for professionals
 - Final remarks

SECTION 1: INITIAL ENGAGEMENT WITH SURVIVORS

1.1 Summary

Survivors' experiences are shaped not only by the neurobiological and psychological impacts of trauma but also by external factors such as cultural stigma, systemic mistrust, and social inequalities.

The initial phase of CRSV cases should focus on building survivors' trust, safety, and dignity. This phase lays the foundation for the entire justice process and requires an approach that is both trauma-sensitive and contextually aware. This is the most effective way to ensure the "best possible" testimony for prosecution.

While ensuring an effective criminal investigation, professionals must understand two unique aspects essential for successful CRSV investigations:

- 1 **Trauma Sensitivity:** Recognizing how trauma affects survivors' memory, behavior, and emotions.
- 2 **Contextual Sensitivity:** Understanding how cultural, historical, and systemic factors influence survivors' engagement with justice processes.

Trauma does not occur in isolation; it is deeply influenced by survivors' environments. For example, in Kosovo's collective culture, survivors often fear disgracing their families, which may hinder their willingness to report CRSV. Recognizing this interplay between trauma and context enables professionals to approach survivors with sensitivity, adaptability, and respect for their autonomy.

1.2 Key Objectives

1.2.1 Integration of Trauma and Context

- Recognize behaviors such as memory fragmentation, delayed reporting, or emotional withdrawal as natural responses to trauma.
- Minimize external influences (e.g., cultural norms or economic vulnerability) that shape survivors' engagement.

Example scenario **Memory Fragmentation in Legal Testimony**

A legal professional works with a survivor of sexual exploitation who struggles to provide a clear and chronological account of events. During initial interviews, the survivor frequently jumps between time periods, forgets key details, and sometimes contradicts themselves. Instead of assuming dishonesty, the professional applies trauma-informed principles:

- **Understanding trauma's impact on memory.**⁶ The professional reassures the survivor by explaining that memory gaps are normal.
- **Adapting non-linear interviewing techniques.** The professional allows the survivor to recall details in their own way, using supportive questions such as, "Tell me what you remember most," rather than demanding strict chronological order.⁷
- **Minimizing external pressure.** The professional ensures that external factors do not influence how the survivor presents their testimony.
- **Normalizing delayed reporting.**⁸ The professional proactively addresses concerns by explaining that delayed reporting is common and does not reduce credibility.
- **Offering alternative testimony methods.**⁹ The professional provides other options for giving testimony if verbal recounting is distressing to the survivor.

The professional offers alternative methods of testimony if verbal recounting causes distress to the survivor.

The professional ensures that survivors do not retraumatize during the implementation of legal procedures.

6 See research by Bessel van der Kolk (2014) in *The Body Keeps the Score*. This highlights how traumatic memories are stored in fragmented, sensory-based ways rather than in a coherent narrative.

7 See, Fisher & Geiselman's (1992) *Cognitive Interviewing Method*

8 Research by Herman (1992) in *Trauma and Recovery* explains how shame and fear of disbelief often delay disclosure.

9 Studies by Graham et al. (2014) in forensic psychology show that survivors sometimes recall traumatic events better through drawings or written statements.

1.2.2 Providing Safety and Building Trust:

- Provide clear information about legal rights and obligations to reduce survivors' anxiety related to identity disclosure.
- Create physical spaces where survivors feel emotionally and physically safe.

Example scenario: **Supporting Survivors in Legal and Therapeutic Settings**

A legal professional works with a survivor of sexual violence who hesitates to disclose details due to fear of identity exposure. The professional should apply trauma-sensitive strategies supported by various research sources, including:

- **Providing clear information about rights and protections:**
The professional explains confidentiality protections under relevant legislation and offers the survivor both written and verbal explanations of their rights, using simple and understandable language.
- **Minimizing fear of identity disclosure and public exposure:**
The professional coordinates actions with justice institutions and victim representatives to consider protective measures such as anonymized testimony or special courtroom arrangements (e.g., testimony via video link, protective screens).
- **Creating a physically and emotionally safe space:**
The professional ensures interview rooms are free from outside observers, soundproof, and designed to maximize the survivor's control (e.g., allowing choice of seating, proximity to exits, and lighting preferences).
- **Using trauma-sensitive interviewing techniques:**
The professional obtains survivor consent and avoids leading questions, allowing pauses during testimony. Open-ended questions are used, such as: "What do you feel ready to share today?" instead of demanding strict chronological details.

1.2.3 Intersectoral Collaboration:

- Psychologists and specialized NGOs providing psychosocial, medical, and legal support are engaged from the very beginning of the investigation process.
- Integrated psychologists play a key role in preparing survivors emotionally, applying grounding techniques, and offering emotional safety.
- Collaboration between investigators, prosecutors, and NGO teams ensures a survivor-centered approach.

1.3 Trauma-Sensitive Practices Applied Through a Holistic and Contextually Sensitive Perspective of Survivors' Social, Cultural, and Individual Contexts

1.3.1 Adapting Communication Sensitive to Trauma and Context

Trauma-sensitive techniques:

- Use open-ended questions to allow survivors to share their stories at their own pace and length.
- Assess survivors' emotions and offer opportunities for breaks during interviews if needed.

Example: "We can take breaks whenever you wish. You decide how much you want to share from your story today".

Contextual sensitivity or awareness:

- Recognize cultural taboos related to discussing sexual violence and address them with sensitivity.
- Engage psychologists or NGO representatives to help survivors feel supported while giving statements.

Example scenario: Use of open-ended questions

Instead of direct and pressuring questions like, “Did the perpetrator threaten you?” the professional should ask:

“Could you share with us whatever you feel ready to talk about today?”
This encourages the survivor to share their experience at their own pace without feeling overwhelmed.

Example scenario: Normalizing survivors’ emotions & offering breaks

When a survivor shows visible distress, the professional should soothe them by saying:

“It is completely understandable to feel this way. We can take a break whenever you want, you control how much you want to share with us today.”
This reinforces their sense of autonomy and reduces pressure to continue when emotions are strong.

**Example scenario:
Recognizing cultural taboos and adapting the approach**

The professional is aware that discussing sexual violence may bring shame or social consequences in the survivor’s culture. Instead of using direct legal terms that may cause distress, they should frame the discussion sensitively:

“I understand that talking about this might be difficult in your community. You are in a safe space here, and our goal is to support you as much as you feel ready.”
This helps the survivor feel heard and understood without reinforcing stigma.

1.3.2 Providing Safe and Survivor-Controlled Environments

Trauma-sensitive measures:

- Avoid conducting initial interviews at police stations or courts. Choose neutral spaces, such as NGO offices.
- Allow survivors to have support present, such as psychologists or NGO representatives.

Context-sensitive measures:

- Be mindful of locations that may retraumatize survivors (e.g., sites associated with war crimes).
- Respect survivors' need to consult family members or community members while simultaneously preserving their autonomy.

Example scenario : Adapting interview environments

A legal representative is scheduled to meet with a survivor who has expressed fear of meeting at a police station due to past experiences of violence during the war and ongoing stigmatization.

What should the professional do instead?

- Rather than holding the interview at a police station or other justice institutions, the professional arranges the meeting at an NGO office, a psychosocial support center, or another neutral space familiar to the survivor (e.g., Kosovo Center for Rehabilitation of Torture Survivors).
- Considering the survivor's cultural and social context, the professional involves a psychologist, social worker, or another trusted advocate chosen by the survivor.

This approach helps the survivor feel safer, respected, and more willing to fully engage in the legal process or psychosocial support.

This practice is based on established best practices in Kosovo, reinforcing survivor autonomy while recognizing the historical and cultural context in which professionals operate.

1.3.3 Addressing Trauma-Related Barriers to Survivor Engagement

Memory Fragmentation:

Understand that trauma impacts memory recall, often resulting in incomplete or delayed accounts. Avoid questioning credibility based solely on inconsistencies.

Example scenario: **Changes in a Survivor's Memory Over Time**

A war survivor may give inconsistent or varying statements about a sexual assault that occurred in 1999. For instance, they might initially say two perpetrators were involved but later recall three acting together. They may also change the sequence of events before or after the assault. Prosecutors might worry that such discrepancies undermine credibility.

However, this reflects trauma's effect on memory reconstruction, not fabrication or deceit. Memory is not a fixed recording but a reconstructive process that can change over time. Trauma disrupts encoding, causing fragmentation. Instead of doubting the survivor's truthfulness, professionals should reassure them:

"Memory can change over time, especially with traumatic events. It is completely normal for details to be recalled differently as time passes."

Questions should remain neutral and non-suggestive to avoid retraumatization. Use open-ended questions such as: "What details come to mind when you think about that day?"

"Please tell us what feels most important about what happened."

This approach builds trust, respects the survivor's dignity, and prevents retraumatization, ensuring testimonies are understood within the scientific reality of trauma and memory.

Emotional Dysregulation:

- Recognize signs of distress (e.g., dissociation or hypervigilance) and provide grounding techniques such as mindfulness or breathing exercises.

Example scenario:

Managing Emotional Dysregulation During Survivor Interviews

During a legal interview, a survivor of conflict-related sexual violence may start crying uncontrollably, struggle to process information, and become unable to respond coherently. They may appear disoriented or disconnected, showing clear signs of dissociation.

Untrained professionals might misinterpret this as an inability to recall the event. However, all involved actors—lawyers, investigators, medical professionals, interpreters—must remain vigilant for dissociation signs and respond appropriately.

Trauma impacts the nervous system, triggering fight, flight, freeze, or submit responses. Rather than pressuring the survivor to continue, the professional should immediately acknowledge distress and calm them by saying:

“I see this as very difficult for you. You are safe here. Let’s take a break before we continue.”

Signs of Dissociation Include:

- **Emotional shutdown** - survivor stops responding verbally or appear emotionally numb.
- **Physical detachment** - vacant stare, avoiding eye contact, or appearing disconnected.
- **Cognitive disorientation** - difficulty recalling details or processing information.

Professionals should reassure the survivor with statements like:

- *“You are in a safe place. We are here to support you. You can pause or take a break whenever you need.”*
- *“Would you like to take a short break? Maybe step outside for some fresh air? Would you like some water?”*

1.4 Checklist for Professionals

Professional/Role	Key Responsibilities
Investigators	Prepare open-ended questions and neutral environments; clearly explain rights and obligations to document testimony with sensitivity.
Specialized NGOs	Provide safe spaces, psychosocial, legal, and logistical support; act as intermediaries to build trust. Ensure psychological support through specialists: assess survivor readiness, teach calming techniques, and provide emotional care before, during, and after interviews. Offer legal support throughout the process.
Psychologists (engaged by justice institutions)	Assess emotional readiness; teach calming techniques; provide emotional support during interviews.
Prosecutors and Victim Representatives	Collaborate with psychologists to understand trauma's impact on testimony; inform and update survivors about the legal process.

1.5 Conclusion

Investigators, prosecutors, and victim representatives must collaborate closely with psychologists and other support providers to ensure all professionals understand the effects of trauma and contextual factors affecting survivors. Professionals should carefully prepare for initial interviews and adapt them according to survivors' needs.

Example scenario: During an investigation of conflict-related sexual violence in Kosovo, a survivor feared public exposure of her testimony. By conducting the interview in the premises of an NGO and anonymizing her testimony, the multidisciplinary team earned her trust. This collaboration preserved her dignity and secured crucial evidence.

SECTION 2: INVESTIGATION AND EVIDENCE COLLECTION

2.1 Summary

The investigation and evidence collection phase is a critical juncture in the justice process. It requires professionals to balance rigorous demands for evidence gathering with a trauma-sensitive approach that respects the emotional and psychological needs of survivors. Survivors' testimonies often form the cornerstone of these cases; however, the evidence collection process may trigger retraumatization or cause survivors to withdraw from the process.

Survivors may face significant barriers during this phase, including memory fragmentation, cultural stigma, and mistrust of judicial institutions. To address these complexities, professionals must adopt a survivor-centered, collaborative approach that integrates psychological knowledge and cultural sensitivities.

During this phase, professionals have distinct and specific roles, such as:

Role	Key Responsibilities
Investigators	Conduct trauma-sensitive interviews; gather supporting evidence.
Prosecutors and Victim Representatives	Frame survivors' testimonies within systemic narratives of violence; collaborate with investigators and specialized NGOs to ensure trauma-related behaviors are contextually understood.
Specialized NGOs	Provide psychological, legal, and logistical support. Mediate survivors' interactions with institutions. Offer safe spaces, emotional security, and logistical assistance. Provide psychological techniques such as grounding, or mindfulness to help survivors manage distress during interviews.
Psychologists (engaged by justice institutions)	Provide emotional support to survivors; assist investigators in interpreting trauma-related behaviors and memory fragmentation.

2.2 Key Objectives

2.2.1 Ensure the Safety and Emotional Well-being of the Survivor:

- Create an environment that minimizes retraumatization and fosters the survivor's trust.

2.2.2 Balance Legal Rigor with a Trauma-Sensitive Approach:

- Maintain high standards for evidence collection and evaluation while considering the survivor's psychological state and contextual circumstances.

2.2.3 Address Systemic and Cultural Barriers:

- Recognize how stigma, economic hardships, and systemic mistrust impact survivor engagement in the legal process.

2.2.4 Promote Multidisciplinary Collaboration:

- Integrate the expertise of investigators, prosecutors, victim representatives, psychologists, and specialized NGOs to provide comprehensive support to survivors.

During this phase, professionals should pay special attention to:

- **Memory Fragmentation:** Trauma affects memory processing, causing survivors to recall events in a non-chronological or incomplete manner.
- **Fear of Retaliation or Public Exposure:** Survivors may hesitate to participate due to concerns about safety or fear of public judgment.
- **Lack of Physical Evidence:** Many conflict-related sexual violence cases rely primarily on survivor testimony, making the investigative process particularly sensitive and complex.

Example scenario:

Supporting Survivors with Fragmented or Delayed Memory

During questioning, survivors may struggle to recall events in chronological order, hesitating on certain details while clearly remembering others. Understanding this helps professionals avoid misinterpreting memory gaps such as inconsistencies or falsehoods, fostering a more supportive and effective investigative process.

Prosecutor's Approach and Trauma-Sensitive Practices

A prosecutor trained in trauma-sensitive techniques avoids direct or confrontational questions and instead asks:

"Can you tell us what you remember, in any order that comes to mind?"

A trauma expert explains before the court that memory fragmentation is a recognized symptom of post-traumatic stress, ensuring that the survivor's credibility is not unfairly questioned.

By integrating trauma-sensitive questioning, survivors are given the opportunity to testify safely and effectively. Their testimony carries full evidentiary weight, ensuring that legal procedures reflect internationally recognized standards for handling conflict-related sexual violence cases.

2.3 Trauma- and Context-Sensitive Practices

2.3.1 Priority: Safety and Autonomy of Survivors

- **Ensure a Safe Environment:**
 - Conduct interviews in neutral locations where survivors feel safe (e.g., NGO offices).
 - Avoid settings associated with state institutions such as police stations or courtrooms.
- **Offer Choices to Survivors:**
 - Allow survivors to choose the time, place, and manner of interviews, respecting their needs and comfort.
 - Provide alternatives such as video-recorded testimony to reduce the need for repeated recounting of traumatic experiences.

- **Address Confidentiality Concerns:**

- Assure survivors about protective measures like anonymized testimonies or use of pseudonyms.

2.3.2 Trauma-Sensitive Interview Techniques

- **Adapt to Non-Chronological Testimony:**

- Recognize that survivors may recall events out of order or add details over time. Avoid pressuring them to produce a complete narrative in one session.
- *Example:* “It’s okay if some parts are unclear or come back to you later. Please share as much as you feel comfortable with today.”

- **Use Open-Ended Questions:**

- *Example:* “When you feel ready, can you tell us about your experience?”
Avoid leading or accusatory questions like: “Why didn’t you report this earlier?”

- **Monitor Signs of Stress:**

- Watch for indicators such as dissociation, hypervigilance, or emotional withdrawal. Pause the session if needed and offer calming techniques, such as deep breathing or sensory grounding exercises.
- *Example of grounding technique (5-4-3-2-1):*

⑤ Name 5 things you see ④ 4 things you can touch

③ Name 3 things you hear ② Name 2 things you smell ① Name 1 thing you taste

2.3.3 Collection of Supporting and Contextual Evidence

- **Complementing the Survivor’s Testimony (if applicable):**

Gather supporting evidence such as:

- Statements from witnesses or other survivors.
- Evidence from perpetrators.
- Medical reports and expert testimonies.

- **Cultural Sensitivity in Evidence Collection:**

- Recognize cultural norms that may influence survivors’ willingness to disclose specific details of the assault.
- Engage trusted community figures or specialized NGOs to bridge cultural gaps and build survivor trust.

Example scenario: **Fear and Trust**

A survivor hesitates to disclose details about their experience due to fear that their identity might be exposed within the community. Steps to address this concern include:

1. **Ensure Confidentiality:** Explain protective measures, such as anonymized testimonies and closed sessions.
2. **Provide Psychological Support:** Assess the survivor's hesitation and emphasize that their wellbeing is the priority.
3. **Collaborate with an NGO Lawyer:** Invite a trusted legal advocate to mediate and provide legal support during the session.
4. **Psychologist's Role:** Offer emotional support and assess the survivor's readiness to share critical details without retraumatization.

The survivor must feel sufficiently safe to disclose crucial information, enabling the investigative team to strengthen their case

2.3.4 Collaborative Support from Multidisciplinary Teams

Role of Specialized NGOs:

- Provide safe spaces and psychological, legal, and logistical support, acting as intermediaries to build trust.
- Offer psychological support through specialists by assessing the survivor's readiness to testify, teaching calming (grounding) techniques, and providing emotional support after interviews.
- Advocate for survivor-friendly procedures, such as flexible interview options and trauma-sensitive questioning.

Role of Psychologists (engaged by justice institutions):

- Assist investigators and prosecutors in understanding how trauma affects memory, reactions, and testimony of survivors.
- Support survivors during interviews by offering stress management and emotional calming techniques.

Role of Prosecutors and Victim Representatives:

- Collaborate with investigators by applying a trauma-sensitive approach that contextualizes survivor testimony, ensuring survivors are treated with care and respect.
- Ensure that trauma-related vulnerabilities and reactions are recognized and respected during the collection of statements and other evidence to guarantee sensitive and fair treatment of survivors.

2.4 Checklist for Professionals

Steps to Take	Core Principles of Working with Survivors	Practical Actions Focusing on Trauma and Context
Create the environment	Provide safe and neutral spaces for interviews	Avoid culturally inappropriate or threatening environments (e.g., police stations)
Prepare for interviews	Use open, non-judgmental questions	Address cultural concerns related to stigma and privacy
During interviews	Monitor trauma responses; pause process as needed	Include representatives from specialized NGOs to offer psychological and legal support
Collect necessary evidence	Gather and document information on local or regional forms of sexual violence; use this data to strengthen survivor narratives	Consider how social norms may shape survivors' accounts

2.5 Conclusion

The investigation and evidence collection phase is not only about building a legal case but also about creating a process that respects and supports survivors. By integrating trauma-informed techniques and context-sensitive approaches, professionals ensure survivors feel safe and empowered while preserving the integrity of evidence. Multidisciplinary collaboration is crucial to achieving justice that centers on survivors' needs and dignity.

Key Summary

Ethical evidence collection requires more than merely following procedures; it demands empathy, cultural awareness, and close collaboration to protect survivors and ensure justice

SECTION 3: PREPARATION BEFORE THE JUDICIAL PROCESS

3.1 Overview

Preparation before the start of the judicial process is a fundamental phase in cases of conflict-related sexual violence (CRSV). This phase ensures that survivors are emotionally and procedurally ready for trial, while the justice system is equipped to meet their needs in a survivor-centered and trauma-sensitive manner. By balancing survivor sensitivity with judicial requirements, pre-trial preparation builds trust, empowers informed participation, and reduces the risk of retraumatization throughout the pursuit of justice.

This phase addresses two critical challenges:

1. **Survivor Readiness:** Survivors may face fears of retraumatization and public exposure during court proceedings, which can directly affect their emotional well-being and willingness to participate actively. The process must be structured supportively, ensuring clear, respectful communication tailored to survivor's needs to minimize stress and prevent further psychological harm.
2. **Professional and Institutional Capacities:** Strengthening the expertise of legal professionals in trauma-sensitive procedures creates important opportunities to reduce survivors' emotional distress and to secure high-quality evidence collection and presentation, contributing to a fairer, more effective, and sensitive judicial process.

Clear communication, emotional support, and procedural protective measures are key to preventing survivors from feeling overwhelmed and to ensuring they feel respected throughout the legal process. Such preparation enhances trust, reduces withdrawal from the process, and improves the overall effectiveness of the justice system.

Role	Pre-Trial Responsibilities
Investigators	Confirm accuracy of survivor testimony; provide updates and clarify how their contributions will be used.
Specialized NGOs	Provide emotional and logistical preparation for survivors; act as intermediaries to communicate survivors' needs to legal teams. Offer psychological support, including stress management, grounding techniques, and post-testimony care.
Psychologists (engaged by justice institutions)	Assess emotional readiness; teach survivors stress management techniques; provide post-testimony support.
Prosecutors and Victim Representatives	Prepare survivors for the judicial process; anticipate challenges during testimony; use survivor-centered questioning.
Judges	Promote procedural justice by leading the process in a balanced and respectful manner; ensure testimony is conducted respecting dignity and trauma-sensitive approaches; apply protective measures to guarantee survivor safety, privacy, and well-being.

3.2 Key Objectives

3.2.1 Preparing Survivors for Court Procedures

- Familiarize the survivor with the courtroom environment, the flow of criminal proceedings, and their role during the trial.
- Address concerns related to challenging questions, public exposure, or the risk of re-traumatization.
- Support the survivor's emotional and practical readiness for active and safe participation in the process.

3.2.2 Aligning Expectations with Justice System Realities

- Provide clear and understandable explanations about how the justice system works, its limitations, and potential outcomes.
- Establish realistic expectations, enabling the survivor to feel heard, respected, and valued throughout the process.

3.2.3 Preparing the System to Support Survivors

- Train legal professionals to recognize and understand trauma-related reactions and respond to them with sensitivity.
- Strengthen institutional readiness to address survivors' vulnerabilities while ensuring justice and procedural fairness.

3.2.4 Reducing the Risk of Withdrawal or Disengagement from the Process

- Prevent emotional fatigue or frustration through ongoing support and transparent communication.
- Create mechanisms that allow survivors to voice concerns and, when necessary, safely adjust their participation with appropriate support.

Illustrative Case: Preventing Withdrawal through Proactive Support

A survivor of conflict-related sexual violence in Kosovo initially agrees to testify in court. Over time, due to emotional fatigue and frustration with procedural delays, they begin to express hesitation about continuing. A psychologist from an NGO or an assigned external support professional takes proactive steps to prevent disengagement, such as:

Building a Safe and Stable Relationship

- Establish trust early by providing confidential, non-judgmental space.
- Offer clear supportive messages, such as:

- “You are not alone in this process.”
- “You have the right to voice your concerns, and together we will find solutions.”

Transparency and Expectation Management

- Provide regular updates on case developments in clear and understandable language.
- Explain reasons for delays and address emotional responses that may arise from uncertainty or frustration.

As a result, the survivor feels empowered, respected, and emotionally supported, reducing the risk of withdrawal. Continuous and structured support helps them maintain a sense of control and autonomy throughout the legal proceedings.

3.2.5 Promoting Inter-Institutional Cooperation

- Promote coordination and effective communication among judges, prosecutors, victim representatives, psychologists, investigators, and specialized NGOs to maintain a survivor-centered approach.

3.3 Key Practices for Pre-Trial Preparation

3.3.1 Managing Survivor Expectations

Managing survivor expectations is crucial to support their engagement. Unrealistic hopes or misunderstandings about justice can lead to disappointment.

Key strategies:

Provide realistic information: Explain court dynamics, legal timelines, and the possibility of delays or obstacles. Avoid overpromising outcomes but emphasize the importance of survivors’ contributions.

- **Example:** “Your testimony is essential to the case, but it is important to understand that legal proceedings may have unpredictable outcomes. Your participation alone is a meaningful step towards justice.”
- **Normalize emotional reactions:**

Reassure survivors that feeling overwhelmed, anxious, or frustrated during the trial process is normal.

- **Maintain communication:**

Provide regular updates, even when there are no new developments, to prevent survivors from feeling abandoned or forgotten.

3.3.2 Preparing Survivors for Testimony

Giving testimony can be a deeply emotional experience. Survivors may fear retraumatization, facing perpetrators, or personal judgment. Proper preparation helps survivors feel safe and supported.

Key strategies:

- **Familiarize survivors with the courtroom:**

- Explain the courtroom environment virtually or in person, introducing roles such as judges, prosecutors, victim representatives, defense attorneys, and other actors.
- Inform survivors about possible challenges during the process.

- **Prepare for questioning:**

Inform survivors about the style of questioning they can expect from involved actors. Psychologists and NGO staff can provide emotional support during this preparation.

- **Offer flexible testimony options:**

- Provide appropriate accommodations such as video testimony, protective screens, or closed-door sessions to reduce exposure to retraumatizing elements.
- Emphasize survivors' full control over when and how they give testimony, ensuring their comfort and dignity throughout the process.

3.3.3 Supporting Emotional Well-Being

Survivors often experience significant psychological strain before the judicial process. Emotional support and calming techniques provided by psychologists and NGOs are essential to reduce stress and build resilience.

Key strategies:

- **Teach emotional regulation tools:**
 - Train survivors in techniques such as deep breathing, calming exercises, and emotional awareness to manage stress during testimony.
 - Encourage survivors to identify “safe spaces” they can visualize during difficult moments.
- **Plan breaks during proceedings:**
 - Inform survivors they can pause testimony or take breaks as needed, with access to private, quiet spaces for emotional calming.
- **Assign a continuous point of contact:**
 - Designate an NGO representative, psychologist, or lawyer as a trusted support throughout the trial process.

Example scenario:

Integrating Emotional Regulation into Testimony Preparation

Before testimony, a psychologist works with a survivor to practice somatic and limbic system-based regulation techniques:

Deep breathing:

- The survivor is guided through 4-7-8 breathing (inhale deeply for 4 seconds, hold for 7 seconds, exhale for 8 seconds) to calm the nervous system.

Visualization of a safe space:

- The survivor identifies a mental “safe place” (e.g., a quiet location or a trusted person) to calm themselves when overwhelmed.

Practical Strategies for Emotional Support:

- Providing a small object, like a smooth stone or bracelet, serves as a sensory stimulus helping survivors stay focused and connected to the present moment.
- These strategies promote body awareness and regulation of the limbic nervous system, easing stress management during testimony.
- This reduces fear-driven reactions and improves clarity and concentration on the testimony.

3.3.4 Trauma-Informed Training for Legal Professionals

Legal professionals play a key role in shaping the experiences of survivors in the courtroom. Without proper training, they may unintentionally re-traumatize survivors or misinterpret trauma-related behaviors.

Key strategies:

- **Training judges, prosecutors, and victim advocates:**
 - Provide education on the psychological effects of trauma, such as memory fragmentation, nonlinear narratives, or emotional instability.
 - Emphasize survivor-centered questioning techniques that minimize distress and encourage survivors to share their experiences at their own pace.
- **Promote survivor-friendly procedures:**
 - Encourage judges to intervene during sensitive or blaming questions and ensure respectful treatment of survivors.
 - Develop protocols for protective measures, such as video links and closed sessions.

3.3.5 Establishing Protective Measures for Survivor Autonomy

Respecting the autonomy of survivors is essential in trauma-informed practice. Survivors should feel empowered to make decisions regarding their participation.

Key strategies:

- **Develop mechanisms for obtaining informed consent:**
 - Create survivor-friendly protocols for consent at every stage of the trial process, ensuring survivors feel in control.

- **Encourage survivor feedback:**

- Regularly contact survivors to address concerns about accommodation or readiness for trial.

- **Implement emergency protective networks:**

- Develop emergency plans for survivors experiencing emotional crises, including the option for temporary withdrawal and re-engagement.

Example scenario: Prioritizing Survivor Autonomy at Every Stage

A CRSV survivor in Kosovo has agreed to testify, but legal professionals acknowledge that consent is an ongoing process, not a one-time decision. They take deliberate steps to ensure the survivor maintains freedom of action:

- Before trial, the psychologist and legal representative from the NGO guide the survivor through the entire process in small, manageable steps to prevent emotional overload.
- The survivor is not forced to testify; instead, they are asked:
 - “Do you feel ready to continue?”
 - “Would you like to review your options?”
- Survivors are given several exit points where they can stop, delay, or modify their level of participation if they feel uncomfortable.

Protection from Re-traumatization in the Courtroom:

- The judge, legal representatives, psychologist, and support staff confirm consent before each stage, ensuring the survivor is still willing to proceed.
- If a survivor shows signs of distress or withdrawal, the legal team immediately provides accommodation such as:

- Allowing breaks to regain composure.
- Offering supportive techniques to manage trauma responses.
- Reassessing the survivor’s comfort level before continuing testimony.
- Court actors remain highly aware that silence or compliance does not always mean consent—survivors may be “frozen” in trauma responses, requiring active engagement to identify their needs.

Encouraging Ongoing Survivor Feedback and Adjustments:

- After testimony, survivors are given space to reflect on their experience and express any concerns.
- Legal professionals follow up with questions like:
 - “Did you feel your voice was heard?”
 - “Would you have preferred any changes in the process?”
- Feedback is used to improve protections for future cases, ensuring the legal process evolves in a survivor-centered direction.

By maintaining vigilant respect for autonomy, survivors are never placed under coercion or procedural pressure. Their well-being and control remain central, preventing the legal process from becoming another site of disempowerment.

3.4 Pre-Trial Preparation Checklist

Process	Trauma-Informed Approach	Context-Sensitive Practical Actions
Set Survivor Expectations	Provide clear explanations of legal processes.	Address cultural issues and lack of trust in institutions.
Prepare for Testimony	Organize sessions to inform the survivor about the trial process.	Offer alternatives such as video testimony or remote participation based on survivor needs.
Teach Emotional Regulation	Introduce calming techniques survivors can use during proceedings.	Normalize trauma-related behaviors within the survivor’s cultural context.
Advocate for Protective Measures	Request protective screens, closed-door hearings, or breaks as needed.	Collaborate with NGOs to ensure survivor voices influence the accommodations provided.

3.5 Conclusion

The pre-trial preparation phase is a crucial step in survivor-centered justice. By managing survivors' expectations, providing emotional and logistical support, and adapting legal systems to the specific needs of survivors, this phase significantly reduces the risk of re-traumatization and withdrawal. In doing so, it increases the likelihood of obtaining stronger and more reliable evidence. Survivors feel respected and valued, while justice systems are strengthened to ensure true justice and effective accountability.

Key Summary

Survivor-centered pre-trial preparation not only enhances survivor engagement but also strengthens legal outcomes by establishing a foundation of trust, collaboration, and dignity in cases of conflict-related sexual violence (CRSV).

SECTION 4: JUDICIAL PROCEDURES

4.1 Overview

Judicial procedures represent one of the most critical and challenging phases for survivors of conflict-related sexual violence (CRSV). This phase often requires survivors to recount their trauma in the presence of perpetrators, face credibility challenges from defense lawyers, and navigate systemic barriers. The experience can be re-traumatizing if not handled with care and oversight.

A **trauma-informed approach** emphasizes the need for judicial practices that are sensitive to trauma and context, balancing procedural rigor with protection of survivor dignity. Judges play a pivotal role as guardians of justice and must actively monitor challenging cross-examinations to ensure they do not cross ethical boundaries or re-traumatize survivors.

Defense attorneys may challenge survivors' credibility during the process, but it is the responsibility of judges to intervene when necessary, seeking guidance from experts to assess the emotional and psychological impact of courtroom dynamics on survivors.

International examples, such as the **J.L. v. Italy** case at the European Court of Human Rights (ECtHR) and cases in Bosnia and Herzegovina, highlight the consequences of insufficient judicial intervention. In *J.L. v. Italy*, the ECtHR ruled that the failure to protect a survivor from intrusive questioning violated her dignity and personal integrity. This demonstrates the necessity of judicial intervention to protect survivors' rights.

These cases underscore the importance of survivor-oriented judicial oversight to safeguard rights and ensure justice. The roles of key actors include:

Role	Main Responsibilities
Judges	Monitor challenging questions; ensure the process is sensitive to survivor needs; seek expert guidance to assess survivor well-being during proceedings.
Prosecutors and Victim Representatives	Contextualize survivor testimony; prepare survivors for challenging questions; emphasize the importance of survivor testimony as key evidence; seek expert advice to assess survivor well-being during proceedings.
Specialized NGOs	Provide emotional regulation tools such as grounding or mindfulness techniques to help survivors manage distress during testimony; offer post-testimony support; train legal teams on trauma-related responses.
Psychologists (engaged by justice institutions)	Provide calming techniques such as grounding or mindfulness to help survivors manage distress during and after testimony.

4.2 Main Objectives

4.2.1 Protecting Survivors During Testimony:

- Ensure procedural accommodations, such as protective screens or video-link testimony, to prevent re-traumatization.
- Actively monitor cross-examinations to limit direct or irrelevant questioning.

Example scenario: Ensuring Effective Use of Protective Measures

A survivor expected to testify in a court case in Kosovo agrees to give testimony via video-link from a safe room, ensuring her participation in the judicial process without facing the accused directly.

Pre-Testimony Orientation:

A trained professional (psychologist/legal representative from an NGO, or institutional psychologist) meets with the survivor before testimony to explain how the video-link functions, emphasizing:

- “You will not see or hear the accused directly.”
- “Your testimony carries the same legal weight as if you were in the courtroom.”

Judicial Oversight of Protective Measures:

The judge reminds all legal actors—prosecutors, defense attorneys, and support staff—about the limitations and purpose of applying protective measures:

- “The video-link is not designed to harm the defense but to allow the survivor to testify without fear.”
- “All questions must be relevant to the case and respect the dignity of the witnesses.”

Active Monitoring During Examination:

During questioning, victim representatives, prosecutors, or judges intervene when a defense attorney asks suggestive or inappropriate questions:

- Defense attorney: “Why didn’t you report this earlier if it really happened?”
- Judge: “Please rephrase the question in a way that does not blame the witness.”

The survivor understands how the protective measures work and feels confident that their testimony is both secure and legally valid. All actors involved recognize the limits and purpose of these measures, ensuring a fair and trauma-sensitive judicial process.

4.2.2 Balancing Procedural Justice with Survivor Protection:

- Ensure defense attorneys’ questions do not cause re-traumatization of survivors.
- Seek expert guidance to assess whether cross-examinations or challenging questions are causing unnecessary harm to survivors.

4.2.3 Creating a Survivor-Sensitive Environment:

- Offer survivors the option to choose the method and location of testimony to minimize emotional stress.

- Create a safe and respectful space where survivors can share their experiences without fear of pressure or judgment.

Example scenario: **Ensuring a Survivor-Sensitive Process**

A CRSV survivor is expected to testify in a Kosovo court. The judge and legal teams discuss options to minimize emotional stress while respecting legal procedures:

Testimony location options: The survivor is given a choice between:

- Testifying in the main courtroom with protective measures.
- Testifying remotely via video-link from a separate room.

Adaptation of courtroom seating arrangements: If the survivor chooses to testify in person:

- The seating arrangement shall be adjusted to ensure that the survivor does not face the accused directly.
- Court personnel shall ensure that any form of intimidation by members of the public in the courtroom is prevented.

Ensuring a Respectful Atmosphere:

- The judge reminds all parties that survivors must be treated with dignity and respect.
- Defense attorneys are instructed to avoid aggressive tactics or those that might re-trigger trauma.
- The survivor's seating position is arranged so they do not face the accused directly.
- The courtroom is closed to the public.

Pre-Testimony Preparation:

- The psychologist explains procedural protective measures and reassures the survivor that they have control over how their testimony is given.

Outcome: The survivor feels safer and more in control, increasing their ability to testify clearly and confidently. Legal professionals operate within procedural boundaries while applying a trauma-sensitive approach.

4.2.4 Cooperation Among Stakeholders:

- Judges, prosecutors, victim lawyers, NGOs, and psychologists should coordinate or harmonize their efforts to ensure that survivors are able to present their evidence in the best possible way in court.
- This cooperation must guarantee the protection of survivors without compromising the fairness and integrity of the judicial process.

4.3 Key Practices for Trauma- and Context-Sensitive Court Procedures

4.3.1 Judicial Oversight of Questioning

Judges are responsible for maintaining order and calm in the courtroom and ensuring that survivors are not subjected to harmful questioning tactics.

- **Active monitoring:**
 - Judges should intervene when defense attorneys cross ethical or procedural boundaries during questioning.
 - Behaviors related to trauma (e.g., fragmented memory or emotional outbursts) should be contextualized with expert testimony to avoid inappropriate challenges to the survivor's credibility.
- **Expert guidance:**
 - Judges should collaborate with psychologists or trauma specialists to understand how questioning emotionally and psychologically affects survivors.

4.3.2 Ensuring Procedural Accommodations

- **Flexible testimony options:**
 - Survivors should have the option to testify via video link, behind protective screens, or in closed sessions to avoid direct confrontation with the accused.

- **Creating physical safe spaces:**

- Courts should provide secure waiting areas for survivors to prevent intimidation or encounters with perpetrators (this can be done through a “safe room” that offers protected space during testimony).
- Separate entrances for survivors and accused should be used to minimize stress before testimony.

4.3.3 Preparing Survivors for Courtroom Dynamics

- **Courtroom orientation:**

- Survivors should become familiar with the courtroom layout and the roles of key participants such as judges, prosecutors, victim representatives, defense lawyers, and others. For survivors of conflict-related sexual violence, understanding who is present and where they will be seated is essential to reduce anxiety and increase confidence during testimony. A structured orientation ensures survivors are familiar with the physical setup and roles of key legal actors, helping them feel more prepared and in control.
- Research shows that spatial awareness and role understanding significantly impact testimony quality, emotional stability, and cognitive processing under stress (Gibson, 1979; Stepakoff et al., 2015). Survivors who understand the configuration and roles of courtroom participants are less likely to experience disorientation, dissociation, or memory loss caused by fear (Van der Kolk, 2014).

Example scenario:

Familiarization with the Courtroom and Identification of Key Participants

Familiarization with the Courtroom and Identification of Key Participants

A psychologist and legal representative from a specialized NGO accompany a CRSV survivor to an empty courtroom before the trial to help them understand where participants will be seated during testimony (alternatively, this can be done through a pre-prepared video orientation).

During this process, the lawyer explains:

- “The judge ensures justice. They are impartial. They will listen carefully to your testimony.”
- If several judges are present, their roles are clearly explained. Survivors who understand the neutral role of judges are less likely to perceive the trial as a hostile confrontation (Daly, 2017).
- “The prosecutor is here to present your case and ensure justice is served.” Stepakoff et al. (2015) found that survivors who trust the prosecutor’s role feel safer during testimony.
- If survivors have legal representation, they are shown where the victim’s lawyer will sit and reminded that this person is there to protect their rights and interests.
- The defense lawyer represents the accused but is not there to attack you. Their role is part of the legal process.” Loftus (1996) emphasizes that understanding the defense lawyer’s function helps survivors maintain emotional calm and credibility during questioning.
- If the accused will be present, survivors are prepared for where the accused will sit or if special measures are in place (e.g., protective screen or remote testimony), this is explained to reduce fear of confrontation. Van der Kolk (2014) highlights that prior familiarity with the environment helps regulate trauma responses, preventing panic or dissociation during testimony.
- If the courtroom will have public seating, survivors are informed that their testimony will not be public.

Testimony Position:

- Survivors are invited to stand or sit in the witness stand (if permitted to give testimony seated). Porges (2011) suggests that familiarization with courtroom positioning supports nervous system regulation, reducing anxiety during testimony.

Outcome: By physically seeing where each key participant will sit and understanding their role, the survivor feels more prepared and stable for testimony. They enter the courtroom knowing it is a structured environment, not an unknown or hostile space. This aligns with trauma-informed legal practices that prioritize predictability and emotional regulation (Bianchini & Rubert, 2020).

4.3.4 Emotional Support and Regulation

- **Calming Techniques:**
 - Survivors should be familiarized with techniques such as controlled breathing or “here and now” exercises (e.g., the sensory “5-4-3-2-1” technique) during pre-court preparation.
 - Psychologists or NGO representatives should be available in the courtroom to provide real-time emotional support when survivors feel overwhelmed.
- **Regular Breaks:**
 - Judges should schedule breaks during survivor testimony to prevent emotional fatigue and allow time for recovery.

4.3.5 Collaborative Strategies Among Stakeholders

- **Prosecutors and Victim Representatives:**
 - Contextualize survivor testimony by emphasizing that their testimony is the primary evidence in the case.
 - Prepare survivors for common defense tactics and challenges they may face.
- **NGOs:**
 - Assign victim lawyers when necessary and act as advocates for survivors during proceedings, ensuring that their needs are effectively communicated to judges and legal teams. This includes psychological and logistical support as well as coordination with justice actors to guarantee sensitive and dignified representation for survivors.

4.4 Checklist for Court Procedures

Process	Trauma-Informed Approach	Practical Context-Sensitive Actions
Monitor intrusive questioning	Judges intervene when questioning becomes intrusive or retraumatizing.	Judges seek expert guidance to assess emotional harm during proceedings.
Ensure procedural accommodations	Offer survivors protective measures, video testimony, and closed sessions.	Ensure procedural accommodations are culturally sensitive and consider survivors' emotional state.
Create Safe Physical Spaces	Provide separate waiting areas and entrances for survivors.	Adapt courtroom layouts to avoid intimidation or unnecessary exposure.
Teach Emotional Regulation	Provide survivors with support techniques to manage stress in the courtroom.	Normalize trauma-related reactions within survivors' cultural and systemic contexts.

4.5 Conclusion

Court procedures require a careful balance between procedural rigor and survivor protection. Judges play a key role in monitoring sensitive questioning, seeking expert advice, and implementing procedural accommodations to ensure survivors are not retraumatized during the judicial process. Collaborative efforts among involved parties are essential to create a courtroom environment that respects survivors' dignity, fosters trust, and advances justice.

SECTION 5: POST-TRIAL SUPPORT

5.1 Summary

The post-trial phase is often overlooked in cases of conflict-related sexual violence (CRSV), yet it remains one of the most critical moments for the long-term well-being of survivors and for system accountability. During this phase, the focus shifts from courtroom legal procedures to the recovery of survivors and professional reflections on the entire justice process.

Survivors often experience a mix of emotions, including relief, emotional collapse, and uncertainty after the trial concludes. Without adequate support at this stage, they may feel abandoned by the system that once supported them, while systemic gaps revealed during the trial may remain unaddressed. Similarly, professionals working on these cases, who are often emotionally burdened, are at risk of secondary trauma or burnout, which can negatively affect the future handling of CRSV cases.

Trauma-informed justice emphasizes that the justice process does not end with a court decision. Post-trial care is essential to support survivors, strengthen institutional structures, and address the psychological impact on professionals. This phase also serves as a systemic reflection moment, where lessons learned are identified, necessary reforms are implemented, and survivors' voices are included in ongoing improvements.

Key Roles and Responsibilities in the Post-Trial Phase

Role	Post-Trial Responsibilities
Investigators	Ensure that survivors' reactions are documented and shared during systemic reviews; archive evidence for future cases.
NGOs	Provide long-term support for survivors, including counseling and reintegration programs, and promote sustainable changes that reflect survivors' needs and experiences.
Psychologists engaged by justice institutions	Offer post-trial counseling for survivors and professionals, assisting in assessing and coping with the emotional impacts of the trial process.
Prosecutors and victim representatives	Conduct internal reviews of trial strategies and advocate for systemic reforms based on lessons learned from case outcomes.
Judges	Document lessons learned from procedural gaps and share these insights with colleagues to improve and strengthen future judicial processes.

5.2 Main Objectives

5.2.1 Providing Sustainable Support for Survivors

- Ensure survivors have continuous access to specialized trauma care resources, including counseling, peer support networks, and community reintegration programs.
- Address the psychological impacts of the judicial process by offering support to prevent emotional collapse, feelings of disappointment, and stress following the trial's conclusion.

Example scenario: A survivor experiences emotional collapse and reintegration difficulties after the trial

A survivor of sexual violence during the Kosovo War spent years preparing for the trial, sharing painful testimony, and reliving trauma in court. Despite legal and psychological support during the process, the survivor faces emotional difficulties after the trial ends.

Survivors often experience:

- Feelings of disappointment and abandonment after intensive support during the legal process, now feeling neglected and isolated.
- Worsening symptoms of post-traumatic stress disorder (PTSD) and depression; instead of closure, the trial reopens traumatic wounds.
- Challenges in community reintegration, facing stigma and isolation, especially if the perpetrator was acquitted or given a light sentence.

These reactions are common, and Jennifer Freyd's *Betrayal Trauma Theory* (1996) highlights psychological risks survivors face when institutions fail to provide ongoing support after exposure and retraumatization during justice pursuit.

While addressing risks of post-trial emotional collapse and institutional disappointment is crucial, it is equally important to recognize that post-traumatic growth is possible, especially when survivors receive long-term, empowering support.

What Should Professionals Do?

Recognize Risks of Institutional Betrayal and Post-Trial Trauma:

Betrayal Trauma Theory explains that survivors who trust the legal system for justice may experience institutional betrayal when they feel abandoned or retraumatized by the judicial process itself.

Instead of assuming trial closure brings healing, professionals acknowledge the emotional reality:

“Justice is important, but it does not always guarantee healing. We are here for you, even beyond the courtroom.”

Provide Trauma-Informed, Long-Term Support:

Before trial conclusion, connect survivors to sustainable psychosocial resources, including:

- Specialized trauma counseling to process trial experiences and aftermath.
- Peer support networks to connect and share experiences with others who understand their situation.
- Community reintegration programs aimed at addressing stigma, safety concerns, and economic empowerment.

Facilitate Opportunities for Post-Traumatic Growth:

Research on post-traumatic growth (Tedeschi & Calhoun, 2004) shows some trauma survivors experience positive psychological development when offered:

- A sense of meaning and purpose, e.g., engaging as human rights advocates or supporting other survivors.
- New perspectives on resilience and identity, reframing survival as a source of strength and empowerment.
- Deeper appreciation for life and relationships, including strengthening supportive networks.

Professionals integrate post-traumatic growth by:

- Encouraging survivors to engage in advocacy or share personal stories if they wish.
- Helping survivors find meaning and identity beyond the victim or witness role.
- Offering educational programs and economic empowerment initiatives that enhance personal agency and future opportunities.

Prepare Survivors for Possible Negative Outcomes and Reintegration Challenges:

- Set realistic expectations regarding legal outcomes to reduce emotional collapse risk if the verdict does not align with their sense of justice.
- Proactively discuss reintegration challenges, acknowledging that:
 - Community attitudes toward CRSV survivors may be hostile or stigmatizing.
 - Survivors may struggle to reclaim identity and agency post-trial.
 - Economic and social reintegration should be planned alongside legal processes.

Maintain Survivor-Centered Approach After Verdict:

- Professionals continue contact with survivors' post-trial, reinforcing the message:

"Your well-being matters beyond this case. What do you need now, and how can we support you moving forward?"

- Ensuring continuity of post-trial services helps prevent survivors from feeling used for legal purposes and then abandoned by the system.

By providing sustainable post-trial support and recognizing opportunities for post-traumatic growth, professionals:

- Prevent survivors from experiencing institutional betrayal and emotional collapse.
- Address the emotional impacts and stress caused by giving testimony, regardless of trial outcome.
- Facilitate long-term reintegration by reducing social stigma and economic insecurity.
- Help survivors find meaning and take action beyond their roles as victims or witnesses.

This survivor-centered approach acknowledges the limitations of legal justice in trauma healing, ensuring survivors receive comprehensive, long-term care and opportunities for personal development and growth.

5.2.2 Implementation of Systemic Reforms

- Conduct post-trial reviews to identify strengths, gaps, and areas requiring improvement within the justice process.
- Advocate for policy reforms centered on survivors' needs, based on trial outcomes and their feedback.

5.2.3 Addressing Professional Well-being

- Recognize and mitigate the impacts of trauma and emotional fatigue experienced by judges, prosecutors, investigators, and support professionals.
- Provide structured sessions for information sharing, supervision, and training on psychological resilience for professionals working on conflict-related sexual violence (CRSV) cases.

5.2.4 Assessing Broader Impacts

- Evaluate how trial outcomes affect survivors, justice institutions, and societal perceptions of conflict-related sexual violence.
- Research the long-term effects of CRSV trials on survivors' personal lives and communities.

Illustrative Case: A Prosecutor Facing Secondary Trauma

A prosecutor working on conflict-related sexual violence (CRSV) cases in Kosovo has spent months reviewing survivors' distressing testimonies, graphic evidence, and challenging case files. They begin to experience emotional numbness, feel disconnected from their work, and grow increasingly irritable with colleagues. Sleep disturbances and intrusive thoughts related to the cases continue to affect their ability to make effective decisions.

Despite their experience, many professionals feel ashamed of their emotional reactions, believing they must be strong enough to withstand the pressures of the job. Judges, prosecutors, investigators, and support staff often experience similar symptoms but rarely discuss them openly.

What can a professional do in this situation?

They recognize secondary trauma as a collective experience, not an individual weakness. In CRSV cases, every professional within the justice system experiences a specific emotional burden based on their role, which may manifest as various forms of vicarious trauma, protective responses, and coping mechanisms. By understanding the impact of this emotional load across different roles, professionals working on CRSV cases can collaborate more effectively and provide a trauma-informed, sustainable approach.

Judges, prosecutors, investigators, and support professionals can participate in structured, confidential individual or group sessions where they process their reactions to CRSV cases and build emotional resilience. During these sessions, participants are encouraged to:

- Express their emotional responses without judgment or fear of professional inadequacy.
- Identify projection and transference—for example, recognizing when feelings of helplessness reflect the experiences of the survivors they support.
- Develop collective resilience strategies rather than becoming emotionally isolated.

Professional training should include:

- Recognizing early signs of secondary trauma and burnout.
- Using structured reflection techniques (e.g., journaling, peer discussions).
- Establishing boundaries between professional emotional space and personal life.

This approach ensures sustainable engagement with CRSV cases, preventing burnout, emotional disengagement, and professional withdrawal

5.3 Key Practices for Post-Trial Support

5.3.1 Supporting Survivors Beyond the Trial

The justice process can leave survivors feeling emotionally vulnerable or disappointed, especially if the verdict does not meet their expectations.

- **Trauma-Informed Counseling After Trial:**

Provide tailored counseling services to help survivors process their experiences, manage emotional reactions to the verdict, and address concerns arising after the trial's conclusion.

Example: Survivors often experience an emotional “void” once the structured phase of the trial ends. Post-trial counseling can assist them in rebuilding a sense of purpose and stability in their lives.

- **Facilitating Community Reintegration:**

Address stigma and cultural barriers faced by survivors by collaborating with specialized NGOs, local leaders, and advocacy groups to develop awareness campaigns and support networks.

Example: In Bosnia and Herzegovina, community programs have helped reduce stigma toward survivors of conflict-related sexual violence (CRSV) by framing their participation in justice processes as acts of resilience and empowerment.

5.3.2 Post-Trial Reviews and Identifying Systemic Gaps

Judicial processes often reveal systemic weaknesses in handling CRSV cases. Post-trial reviews offer an opportunity to assess these gaps and implement critical reforms.

- **Joint Reflective Meetings:**

Gather multidisciplinary teams including judges, prosecutors, psychologists, NGOs, and investigators to analyze what worked well and identify areas for improvement.

Example: In Bosnia and Herzegovina, trial reviews highlighted the need for stronger witness protection mechanisms and more specialized training for judges handling trauma-related testimonies.

- **Sharing Survivor Experiences:**

Create platforms allowing survivors to share their experiences of the justice process, providing insights on procedural barriers, support gaps, and opportunities for improvement.

Example: Anonymous surveys or survivor-led focus groups can provide valuable perspectives while ensuring confidentiality.

- **Policy Advocacy:**

- Use trial outcomes to advocate for survivor-centered reforms, such as enhanced procedural protections, legislative advancements, expanded access to psychological support, and improved institutional coordination.

5.3.3 Addressing Secondary Trauma and Professional Well-being

CRSV trials often expose legal professionals to distressing evidence and emotionally challenging cases, increasing risks of burnout and secondary trauma.

- **Structured Debriefing Sessions:**

- Offer reflective meetings post-trials where professionals can process their emotional reactions in a safe, non-judgmental space.
- **Example:** At ICTY trials, judges and prosecutors reported that peer reflective meetings helped them manage psychological burdens from hearing traumatic case details.

- **Resilience Training:**

- Provide training for professionals on recognizing early signs of burnout, stress management, and developing coping strategies.

- **Access to Psychological Support:**

- Ensure all professionals working on CRSV cases have access to counseling services and mental health resources.

5.3.4 Assessment of Broader Impacts

The effects of trials related to Conflict-Related Sexual Violence (CRSV) extend beyond the survivors and professionals involved, impacting communities, legal systems, and social perceptions of justice.

- **Research and Data Collection:**

- Study the long-term psychological, social, and economic impacts of the trials on survivors.
- Analyze how the outcomes of trials influence public trust in justice institutions and societal attitudes toward CRSV.

5.4 Checklist: Post-Trial Follow-Up Practices

Responsible Parties	Trauma-Informed Approach	Context-Sensitive Actions
Provide counseling	Offer tailored psychological support to address post-trial stress.	Address cultural stigma that may affect survivors' willingness to seek help.
Facilitate reintegration	Develop community reintegration programs focused on survivors.	Collaborate with NGOs to reduce social stigma against CRSV survivors.
Organize reflective meetings	Provide structured sessions for professionals to process emotional responses.	Include cultural and systemic factors in post-trial evaluations.
Advocate for reforms	Use survivors' feedback to promote improvements in legal procedures.	Address systemic gaps identified during trials to strengthen accountability.

5.5 Conclusion

The post-trial phase does not mark the end of the justice process; rather, it represents an important opportunity to strengthen survivors' well-being, address systemic gaps, and promote professional resilience. Keeping the survivor at the center of follow-up ensures they feel valued and supported, while evaluations and systemic reforms enhance the criminal prosecution of Conflict-Related Sexual Violence (CRSV) cases in the future.

By approaching this phase with trauma-sensitive practices and cultural awareness, professionals can transform the judicial process into a catalyst for positive change and sustainable accountability.

In Bosnia and Herzegovina, several CRSV trials revealed both strengths and weaknesses in post-trial processes. While survivors were supported during testimony, many felt abandoned once the trial ended. In response, NGOs developed peer support networks and counseling programs to assist survivors' reintegration into their communities. Post-trial reviews uncovered weaknesses in witness protection mechanisms, leading to reforms that included stricter confidentiality measures and improved protocols to preserve survivors' anonymity. These efforts not only improved outcomes for survivors but also strengthened institutional capacities for handling future CRSV cases.

Appendix A: What Are a Systems-Based Approach to Justice and CRSV?

The Safe Justice Boundaries Framework (SJBF) is not just a legal protocol - it is a systemic thinking model that recognizes justice as an interconnected ecosystem rather than a linear process. Every actor - legal, psychosocial, investigative, or community-based - must reflect on how their work impacts the broader justice system. Just as planetary systems rely on interconnected forces to maintain stability, justice systems require alignment and coordination to prevent systemic failures.

When one element of the justice process - whether survivor support, evidence gathering, prosecution strategies, or court procedures - operates in isolation or without awareness of its systemic effects, it can lead to destabilization. This mirrors the Planetary Boundaries Model (Rockström et al., 2009), which illustrates how crossing ecological thresholds can cause cascading failures. Similarly, in prosecuting CRSV cases, ignoring interconnections - such as how trauma affects testimony, how investigative practices influence survivors' trust, or how legal pressures contribute to prosecutor burnout - can cause breakdowns, weaken accountability and ultimately collapse the system.

Rather than adding hundreds of new Manuals to existing CRSV protocols, SJBF offers a new conceptual lens that actively integrates legal, psychological, and community roles, ensuring survivor well-being and evidence integrity mutually reinforces each other within a sustainable justice system.

Legitimacy of SJBF: A Comprehensive Framework for Justice

SJBF is grounded in international legal, psychological, and governance frameworks emphasizing survivor-centered and trauma-sensitive justice:

Survivor-Centered Approach → UN Security Council Resolution 2467 (2019) calls for comprehensive survivor protection, aligning with SJBF's systems-based model.

Trauma-Sensitive Practices → Research confirms coordinated psychosocial support improves evidence credibility and reduces legal retraumatization.

Gender-Sensitive Legal Frameworks → International Criminal Court (ICC) Manuals stress integrating survivor dignity and autonomy at all legal stages.

Practical Court Applications → Specialized victim and witness support units (ICTR, ICTY, ICC, SCSL) have demonstrated the effectiveness of embedding psychosocial expertise in legal proceedings.

Evolution of SJBF: Lessons from System Failures

Phase 1: Early Fragmentation (1990s-2000s)

Justice actors worked in isolation, causing failures in CRSV cases. Survivor well-being was secondary to evidentiary needs, leading to retraumatization. Lack of collaboration among legal, investigative, and psychosocial teams resulted in case failures and survivor disengagement.

This reflects early climate model phases, where environmental risks were studied in isolation without recognizing their interconnections.

Phase 2: Recognizing Interdependencies (2010s)

Survivor testimony depends on psychological stability, much like climate resilience depends on self-regulating systems (e.g., ice-albedo effect). Prosecutors, judges, and investigators experience secondary trauma, affecting case outcomes. A lack of interdisciplinary coordination destabilizes justice, just as ecological imbalances trigger planetary crises. This shift mirrors the Planetary Boundaries Model, which defines thresholds that, if crossed, disrupt global stability—just as SJBF defines justice boundaries that, if breached, lead to system failure.

Phase 3: Full Systems Integration — The SJBF Model (2020s-Present)

SJBF applies systems thinking to CRSV prosecutions:

Just as climate models map interconnections to ensure coordinated action, SJBF aligns legal, psychosocial, and social support cohesively.

Crossing justice boundaries destabilizes CRSV cases as exceeding planetary thresholds destabilizes ecosystems.

Justice effectiveness now depends on interdisciplinary coordination, just as climate action demands global cooperation.

Why the New Terminology Matters: Sparking Curiosity in Justice Reform

The term “Safe Justice Boundaries” was created to challenge rigid, isolated thinking in justice systems. History shows new language sparks systemic change:

Environmental Science → The term “Planetary Boundaries” reshaped climate action by introducing threshold-based thinking.

Psychology & Neuroscience → Transitioning from “shell shock” to PTSD revolutionized trauma research and treatment.

Law & Transitional Justice → Terms like “restorative justice” and “intersectorality” transformed legal systems to prioritize equality and survivor dignity.

Similarly, “Safe Justice Boundaries” push justice practitioners to think beyond legal rules and consider the stability and sustainability of the entire system.

Key Research Supporting SJB

SJB is reinforced by interdisciplinary research, including:

Bianchini & Rubert (2020) → A Sustainable Psychosocial Model for CRSV Prosecutions - demonstrating the need for structured psychosocial integration in legal processes.

Soueid, Willhoite & Sovcik (2017) → Survivor-Centered Justice - advocating trauma-informed procedures in transitional justice.

Stepakoff et al. (2017) → Psychosocial Protection in International Tribunals - detailing best practices for survivor engagement in legal settings.

UN Reports (e.g., S/2019/280) → Highlighting how institutional failures cause retraumatization and calling for survivor-focused justice reforms.

Conclusion: Justice as a Resilient System

The Safe Justice Boundaries Framework (SJB) represents a transformative shift in how we conceptualize justice.

Just as the Planetary Boundaries Model transformed environmental science by defining interdependent limits, SJB ensures legal, psychological, and community actors work together to stabilize CRSV prosecutions.

Justice is not merely delivered, it must be sustainable. Survivors must not only be heard — they must be protected within a trauma-informed, resilient system.

Safe Justice Boundaries prevent systemic failures, ensuring CRSV prosecutions remain sustainable, ethical, and effective.

QKRMT Qendra Kosovare për Rehabilitimin
e të Mbijetuarve të Torturës
KRCT The Kosova Rehabilitation
Center for Torture Victims

Priručnik za bezbedan i osetljiv pristup pravdi

Februar 2026,
KCRPT

Ove Priručnik je izradio **Kosovski centar za rehabilitaciju preživelih torture (KCRPT)**. Inicijalnu izradu priručnika sproveli su **dr Michael Korzinski**, stručnjak za traumu, psihosocijalnu podršku i pravdu usmerenu na preživjele, kao i **Richard J. Rogers**, pravni stručnjak za ratne zločine. Dopunu, prilagođavanje i kontekstualizaciju priručnika lokalnom okruženju izvršila je radna grupa KCRPT-a, koju čine **dr Feride Rushiti, Xhulieta Devolli, Selvi Izeti Çarkaxhiu i Fatmire Haliti**.

Priručnik za bezbedan i osetljiv pristup pravdi pripremljene su u okviru projekta Projekat „Suočavanje sa dugoročnim posledicama seksualnog nasilja i okončanje stigmatizacije preživelih seksualnog nasilja i članova njihovih porodica tokom rata na Kosovu“ finansira Ministarstvo za spoljne poslove i međunarodni razvoj Ujedinjenog Kraljstva preko Britanske ambasade u Prištini

Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost Kosovskog Centra za Rehabilitaciju Žrtava Torture i ne odražava nužno poglede Ministarstvo za spoljne poslove i međunarodni razvoj Ujedinjenog Kraljstva.

© 2026 Sva autorska prava pripadaju isključivo KCRPT-u. Neovlašćeno kopiranje, umnožavanje ili objavljivanje — bilo u originalnom ili izmenjenom obliku — zabranjeno je bez dozvole KCRPT-a.

Kontakt: KCRPT

Ulica Hamëz Jashari 16b/2, 10000 Priština, Kosovo

Tel: +383 (0) 38 243 707

E-mail: info@krct.org

Veb-stranica: www.krct.org

Sadržaj

Izvršni rezime	7
Uvod	9
Metodologija	10
Faze pravde zasnovane na traumi	11
Značaj Vodiča za pravdu zasnovanu na traumi	12
Osnovni principi	12
Ključni ciljevi „pravde zasnovane na traumi“	13
Pristup zasnovan na traumi	14
Uticaj u praksi	14
Ko treba da koristi ovaj vodič?	15
Kako koristiti ovaj vodič	15
Odeljak 1: Početni kontakt sa preživelim	17
1.1 Pregled	17
1.2 Ključni ciljevi	17
1.2.1 Integriranje traume i konteksta	17
1.2.2 Obezbeđivanje sigurnosti i izgradnja poverenja	19
1.2.3 Međusektorska saradnja	20
1.3 Prakse zasnovane na traumi primenjene kroz sveobuhvatnu i kontekst-senzitivnu perspektivu (socijalni, kulturni i individualni kontekst preživelih)	20
1.3.1 Prilagođavanje komunikacije osetljive na traumu i kontekst	20
1.3.2 Obezbeđivanje sigurnog okruženja pod kontrolom preživelih	22
1.3.3 Prevažilaženje prepreka za uključivanje preživelih koje su povezane sa traumom	23
1.4 Kontrolna lista za stručnjake	25
1.5 Zaključak	26
Odeljak 2: Istraga i prikupljanje dokaza	27
2.1 Pregled	27
2.2 Ključni ciljevi	28
2.2.1 Obezbeđivanje sigurnosti i emocionalnog blagostanja preživelih	28
2.2.2 Usklađivanje pravne rigoroznosti sa pristupom zasnovanim na traumi ...	28
2.2.3 Prevažilaženje sistemskih i kulturnih prepreka	28
2.2.4 Podsticanje multidisciplinarnе saradnje	28

2.3	Prakse osetljive na traumu i kontekst	29
2.3.1	Davanje prioriteta sigurnosti i autonomiji preživelih	29
2.3.2	Tehnike intervjuisanja zasnovane na traumama	30
2.3.3	Prikupljanje potkrepljujućih i kontekstualnih dokaza	30
2.3.4	Koordinisana podrška multidisciplinarnih timova	31
2.4	Kontrolna lista za stručnjake	32
2.5	Zaključak	35
	Ključne sažete napomene	35
Odeljak 3: Priprema za suđenje		35
3.1	Pregled	35
3.2	Ključni ciljevi	36
3.2.1	Priprema preživelih za sudske procedure	36
3.2.2	Usklađivanje očekivanja sa realnostima pravosudnog sistema	37
3.2.3	Priprema sistema za pružanje podrške preživelim	37
3.2.4	Smanjenje rizika od povlačenja ili odustajanja	37
3.2.5	Podsticanje međuinstitucionalne saradnje	38
3.3	Ključne prakse za pripremu za suđenje	38
3.3.1	Upravljanje očekivanjima preživelih	38
3.3.2	Priprema preživelih za svedočenje	39
3.3.3	Podrška emocionalnom blagostanju	39
3.3.4	Obuka pravnih stručnjaka o pristupu zasnovanom na traumama	41
3.3.5	Uspostavljanje zaštitnih mera radi očuvanja autonomije preživelih	41
3.4	Kontrolna lista za pripremu za suđenje	43
3.5	Zaključak	44
	Ključne sažete napomene	44
Odeljak 4: Sudski postupak		45
4.1	Pregled	45
4.2	Ključni ciljevi	46
4.2.1	Zaštita preživelih tokom svedočenja	46
4.2.2	Usklađivanje procesne pravde sa zaštitom preživelih	47
4.2.3	Stvaranje okruženja osetljivog na potrebe preživelih	47
4.2.4	Saradnja ključnih aktera	49

4.3 Ključne prakse za sudski postupak osetljiv na traumu i kontekst	49
4.3.1 Sudski nadzor nad postavljanjem pitanja	49
4.3.2 Obezbeđivanje procesnih garancija.....	49
4.3.3 Priprema preživelih za dinamiku sudnice	50
4.3.4 Emocionalna podrška i regulacija	52
4.3.5 Koordinisane strategije među akterima pravosuđa	52
4.4 Kontrolna lista za sudski postupak	53
4.5 Zaključak	53
Odeljak 5: Podrška nakon suđenja	55
5.1 Pregled	55
5.2 Ključni ciljevi	56
5.2.1 Pružanje održive podrške preživelim	56
5.2.2 Sprovođenje sistemskih reformi	59
5.2.3 Briga o profesionalnom blagostanju	59
5.2.4 Procena širih uticaja	59
5.3 Ključne prakse za podršku nakon suđenja	61
5.3.1 Podrška preživelim nakon okončanja sudskog postupka	61
5.3.2 Analiza postupka nakon suđenja i identifikacija sistemskih nedostataka	61
5.3.3 Prevažilaženje sekundarne traume i briga o profesionalnom blagostanju ..	62
5.3.4 Procena širih uticaja	63
5.4 Kontrolna lista za podršku nakon suđenja	63
5.5 Zaključak	64
Prilog A: Šta je sistemski pristup pravdi i seksualnom nasilju povezanom sa sukobom (CRSV)	65

Izvršni rezime

Ove Priručnik služe kao praktičan alat za pravne i stručnjake za mentalno zdravlje na Kosovu, uključujući policijske istražitelje, sudije, tužioce, pravne zastupnike preživelih, istražitelje, psihologe i specijalizovane nevladine organizacije (NVO) koje rade sa slučajevima seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom (CRSV).

Priručnik predstavljaju **Okvir za bezbednu i traumom vođenu pravdu** (u daljem tekstu: Traumom vođena pravda), metodologiju usmerenu na traumu i na preživele, dizajniranu da istovremeno osigura dobrobit preživelih i efikasno procesuiranje zločina.

Slučajevi CRSV-a su posebno izazovni. Oni ostaju među najmanje procesiranim zločinima u mnogim postkonfliktnim kontekstima, uključujući i Kosovo, gde je do marta 2025. godine podneto oko 12 optužnica za seksualno nasilje povezano sa konfliktom, dok je oko 100 slučajeva još uvek u fazi istrage. Do kraja 2025. godine, četiri slučaja seksualnog nasilja počinjenog tokom rata su presuđena na Kosovu, pri čemu je četvorici optuženih izrečena ukupna kazna od 58 godina zatvora:

- Prvi slučaj protiv Zorana Vukotića okončan je pravnosnažnom presudom. Osuđen je na 13 godina zatvora; kazna je potvrđena na svim sudskim instancama i trenutno je izdržava.
- Živojin Nešić osuđen je na 15 godina zatvora i trenutno izdržava kaznu.
- Ivica Rajković i Dragan Denić osuđeni su na po 15 godina zatvora; međutim, suđenje je vođeno u njihovom odsustvu.
- U odvojenom postupku protiv Zorana Vukotića, sud ga je oslobodio optužbi za seksualno nasilje. Poslednja tri slučaja okončana su prvostepenim presudama pred Osnovnim sudom u Prištini i trenutno su u postupku po žalbi pred Apelacionim sudom.

Svi presuđeni slučajevi pripremljeni su i podržani od strane Kosovskog centra za rehabilitaciju preživelih tortura (KCRPT), koji je preživelim pružio sveobuhvatnu psihološku, pravnu i stručnu podršku pre, tokom i nakon sudskog postupka.

U slučajevima seksualnog nasilja povezanog sa sukobom (CRSV), preživeli su primarni — a često i jedini — svedoci. Njihovo svedočenje je stoga od ključnog značaja za obezbeđivanje odgovornosti. Međutim, preživeli se često suočavaju sa sistemskim preprekama, uključujući stigmatu, socio-ekonomsku ranjivost, institucionalne nedostatke i procesne izazove. Kada preživeli nemaju poverenje u istražitelje ili tužioce, ili kada se ne osećaju bezbedno, uvaženo i podržano tokom postupka, pribavljanje potpunog i pouzdanog iskaza postaje znatno otežano.

Čak i kada preživeli daju jasan i uverljiv iskaz u ranim fazama istrage, mogu se kasnije povući ili odustati ukoliko se njihov osećaj bezbednosti ili poverenja umanjuje. Takvo povlačenje može ozbiljno oslabiti ili čak obustaviti krivični postupak.

Polazeći od principa Međunarodnog protokola o dokumentovanju i istrazi seksualnog nasilja u sukobu, kao i KCRPT Protokola za identifikaciju, istragu i tretman slučajeva seksualnog nasilja počinjenog tokom rata na Kosovu, pravda zasnovana na traumi integriše pravnu preciznost sa psihosocijalnom brigom. Ovaj okvir ima za cilj da osnaži preživeli da pruže najbolji mogući iskaz, uz istovremeno smanjenje rizika od retraumatizacije i sekundarne viktimizacije, čime se jača i zaštita preživelih i ostvarivanje pravde.

Uvod

Kosovski centar za rehabilitaciju preživelih tortura (KCRPT) je jedna od prvih nevladinih organizacija na Kosovu specijalizovanih za zaštitu, rehabilitaciju i podršku preživelim tortura. Osnovan 1999. godine, KCRPT je imao ključnu ulogu u pružanju specijalizovanih psihosocijalnih i pravnih usluga preživelim i porodicama pogođenim traumama doživljenim tokom rata. Sa integrisanim i pristupom osetljivim na potrebe preživelih, KCRPT je bio pionir u unapređenju pravde usmerene na preživele na Kosovu i šire.

KCRPT pruža usluge koje objedinjuju psihološku brigu, socijalnu podršku i pravno zastupanje, doprinoseći sveobuhvatnom sistemu zaštite i rehabilitacije usmerenom na vraćanje dostojanstva i osnaživanje preživelih. Kroz saradnju sa lokalnim i međunarodnim partnerima, KCRPT je podržao razvoj politika i mehanizama koji odgovaraju na potrebe preživelih i izazove tranzicione pravde na Kosovu.

Organizacija je kontinuirano angažovana na podršci pristupu pravdi za preživele, razvijajući priručnike i protokole posebno namenjene postupanju u slučajevima seksualnog nasilja počinjenog tokom rata na Kosovu. KCRPT je takođe pripremio i podržao prve slučajeve koji su procesuirani pred sudovima, pružajući preživelim psihološku i pravnu pomoć.

Pored toga, KCRPT je tesno saradivao sa pravosudnim sistemom organizovanjem brojnih obuka za aktore pravosuđa o pristupima osetljivim na potrebe preživelih. Danas KCRPT nastavlja da doprinosi unapređenju pravde za preživele seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu.

Pristup pravdi za preživele seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom nije samo pravni proces. To je duboko ljudsko, emotivno i isceljujuće iskustvo koje direktno utiče na dostojanstvo, dobrobit i osećaj slobode preživelih. Za mnoge preživele, pravda predstavlja ne samo kažnjavanje počinioaca, već i javno priznanje pretrpljene štete, prebacivanje stida sa preživele na počinioaca i povratak kontrole nad sopstvenim životom.

Preživela seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom na Kosovu opisuje svoje iskustvo pravde sledećim rečima:

“Postizanje pravde je kao da mogu slobodno da dišem, kao da se osećam slobodno. Pravda znači da je moja bol priznata i da je počinilac kažnjen... Iako počinilac u mom slučaju nije dobio u potpunosti zasluženu kaznu, veoma sam srećna što je u zatvoru, osuđen kao kriminalac, kriv i osramoćen. Stid je oduvek pripadao njemu, a ne meni ili drugima poput mene, koji smo ga godinama nosili na svojim ramenima. Ovu pobjedu u ostvarivanju pravde ne vidim samo kao svoju. To nije samo moja pobjeda, već pobjeda svih ostalih preživelih koji se još uvek suočavaju sa preprekama u pristupu pravdi. Nikada ne gubite nadu—uvek verujte da je pravda moguća.”

Ovo svedočenje oslikava samu suštinu onoga što ove Priručnik nastoje da promovišu: oblik pravde koji ne nanosi dodatnu štetu preživelim, već ih osnažuje; pravda zasnovana na bezbednosti, poštovanju, osetljivosti na traumu i međusektorskoj saradnji.

U kontekstu Kosova—gde su slučajevi seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom i dalje nedovoljno procesirani, a gde društvena stigma, strah i nepoverenje u institucije predstavljaju ozbiljne prepreke—potreba za bezbednim i osetljivim pristupom pravdi je ključna. Iskustvo je pokazalo da pravni procesi koji ne uzimaju u obzir uticaj traume mogu dovesti do retraumatizacije, povlačenja iz postupaka i gubitka prilika za ostvarenje pravde.

Ove Priručnik imaju za cilj da posluže kao praktičan alat za pravne i stručnjake za mentalno zdravlje pružajući konkretne Priručnik o tome kako pravda može biti sprovedena na način koji štiti dobrobit preživelih, jača njihovo poverenje u institucije i povećava verovatnoću efikasnog procesuiranja. Stavljanjem preživelih u centar procesa, ove Priručnik konceptualizuju pravdu ne samo kao ishod, već kao proces koji mora biti bezbedan, dostojanstven i isceljujući.

Metodologija

Ove Priručnik je razvio **Kosovski centar za rehabilitaciju preživelih torture (KCRPT)**, uz angažovanje međunarodnih stručnjaka dr Michaela Korzinskog i Richarda J. Rogersa. Kao prvi korak, stručnjaci su sproveli procenu potreba koja je ispitala postojeći okvir za slučajeve seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom (CRSV) na Kosovu, identifikovala slabosti i praznine u pravosudnom sistemu i procenila ključne izazove sa kojima se suočavaju relevantni akteri.

Nakon toga, stručnjaci su sproveli sekundarno istraživanje (desk research) i obavili intervjue sa predstavnicima relevantnih aktera, kako individualno, tako i u grupnim sesijama. Intervjuisani su uključivali rukovodstvo KCRPT-a, sadašnje i bivše tužioce za ratne zločine, kao i psihosocijalne stručnjake koji rade sa CRSV slučajevima.

Iskustvo profesionalaca uključenih u prvi slučaj koji je stigao do pravde (slučaj Vukotić) pružilo je ključne uvide u pravni proces na Kosovu, uključujući njegove snage i slabosti.

Faze traumom vođene pravde

Na osnovu **Osnovnih principa Traumom vođene pravde**, ove Priručnik strukturiranju pravni proces za slućajeve seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom (CRSV) u pet ključnih faza. Svaka faza integriše pravni, psihološki i pristup usmeren na preživlele kako bi se osigurala i efikasna procesuiranja i dobrobit preživelih:

1. Početni kontakt sa preživelim

Izgradnja poverenja je ključna da preživeli pruže pouzdano svedoćenje. Ova faza naglašava stvaranje bezbednog okruženja, intervjuisanje osetljivo na traumu i kulturnu senzitivnost. Saradnja sa specijalizovanim nevladinim organizacijama i psiholozima osigurava da se preživeli osećaju podržano, a ne retraumatizovano tokom procesa.

2. Istraga i prikupljanje dokaza

Ova faza balansira rigorozno prikupljanje dokaza sa zaštitom preživelih. Istražitelji moraju sprovesti ispitivanja osetljivo, uzimajući u obzir fragmentaciju sećanja povezanog sa traumom. Svedoćenje preživelih može biti potvrđeno izjavama svedoka i kontekstualnim dokazima, čime se jaćaju slućajevi bez nepotrebnog opterećenja preživelih.

3. Priprema za suđenje

Preživlele treba adekvatno pripremiti za iskustvo u sudnici kako bi se smanjila anksioznost i sprećilo povlaćenje iz postupka. Ovo uključuje probna suđenja, vežbe uloga i trening emocionalne regulacije. Pravni profesionalci takođe prolaze obuku o svesti o traumi kako bi poboljšali etićke prakse ispitivanja i podršku preživelim.

4. Sudski postupci

Tokom suđenja važno je održati balans između težnje za pravdom i potrebe zaštite preživelih. Sudije igraju ključnu ulogu u vođenju unakrsnih ispitivanja, osiguravajući da se sprovedu profesionalno i osetljivo na traumu kako bi se sprećila retraumatizacija i reviktimizacija. Paralelno, preživelim se mora garantovati pristup odgovarajućim zaštitnim merama, poput svedoćenja preko video linka, korišćenja zaštitnih ekrana ili drugih mera koje minimiziraju direktan kontakt sa navodnim poćiniocem.

Istovremeno, tužioc i istražitelji su odgovorni za profesionalno kontekstualizovane izjave preživelih i njihovo potkrepljivanje drugim relevantnim dokazima. Ovo osigurava da sudski postupci ne zavise isključivo od individualnog svedoćenja preživelih, već se grade na sveobuhvatnoj, uravnoteženoj i ćvrstoj osnovi dokaza.

5. Praćenje nakon suđenja

Podrška mora da se nastavi i nakon sudske odluke kako bi se ublažio stres koji preživeli doživljavaju i kako bi se osigurao dugoročni uticaj pravde. Ovo uključuje savetodavne usluge, programe reintegracije i pravne reforme. Takođe, profesionalci treba da učestvuju u reflektivnim sesijama kako bi se adresirala sekundarna trauma i ojačale strategije za buduće slučajeve.

Balansiranjem pravne preciznosti i osetljivosti na traumu, pristup Traumom vođene pravde ne samo da povećava stopu osuda, već i osigurava da se preživeli tretiraju sa dostojanstvom, poštovanjem i brigom.

Značaj priručnika traumom vođene pravde

Preživeli seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom (CRSV) suočavaju se ne samo sa traumom svojih iskustava, već i sa sistemskim preprekama u ostvarivanju pravde, uključujući društvenu stigmju, ekonomsku ranjivost i institucionalne praznine. Pravda u CRSV slučajevima zahteva sveobuhvatan pristup koji premošćuje jaz između stvarnih iskustava preživelih i proceduralne preciznosti pravnog sistema.

Osnovni principi

Okvir **Traumom vođene pravde** zasnovan je na sledećim principima:

1. Prakse usmerene na preživele

Profesionalci moraju u svakom koraku pravnog procesa prioritarno da štite emocionalnu sigurnost, autonomiju i dostojanstvo preživelih.¹

2. Međusektorska saradnja

Efikasni odgovori na slučajeve seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom (CRSV) zahtevaju kontinuiranu saradnju pravnih, psihosocijalnih i lokalnih aktera u zajednici.²

1 United Nations Security Council. (2019). Resolution 2467 (2019). Usvojena od strane Saveta bezbednosti na njegovoj 8514. sednici, 23. aprila 2019. United Nations. Preuzeto sa: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/116/57/PDF/N1911657.pdf>

2 Brouwer, A.-M. de, Ku, C., Römkens, R., i van den Herik, L. (2013). Interdisciplinarni pristupi prepoznavanju, istrazi i krivičnom gonjenju seksualnog nasilja kao međunarodnog zločina. U: A.-M. de Brouwer, C. Ku, R. Römkens i L. van den Herik (ur.), Seksualno nasilje kao međunarodni zločin: interdisciplinarni pristupi. Serija o tranzicionoj pravdi. Intersentia, str. 3-14.

3. **Prakse vođene traumom**

Sve faze pravnog procesa moraju uzeti u obzir načine na koje trauma utiče na sećanje, ponašanje i spremnost i sposobnost preživelih da učestvuju u pravnim postupcima.³

4. **Kulturološka i kontekstualna osetljivost**

Okvir uključuje jedinstvene kulturne i sistemske realnosti Kosova kako bi se osiguralo da su intervencije primerene i prilagođene i preživelim i ključnim akterima.

5. **Sistemska doslednost i održivost**

Nedoslednosti među profesionalcima mogu navesti preživele da se povuku iz procesa. Traumom vođena pravda naglašava sistemska usklađenost i koordinaciju kako bi se sprečila retraumatizacija i povlačenje iz pravnih postupaka.^{4 5}

6. **Najkvalitetnije moguće svedočenje**

Primena ovog pristupa omogućava tužiocima i istražiteljima da dobiju najbolje moguće svedočenje za efikasno procesuiranje.

Glavni ciljevi Traumom vođene pravde

Okvir **Traumom vođene pravde** pruža alate i strategije za:

- ✓ **Prevazilaženje interdisciplinarnih razlika:**
Podsticanje saradnje među sudijama, tužiocima, istražiteljima, psiholozima i specijalizovanim NVO-ima radi stvaranja jedinstvenog pravnog procesa.
- ✓ **Balansiranje pravne preciznosti i osetljivosti prema preživelim:**
Postizanje međunarodnih pravnih standarda bez retraumatizacije preživelih ili kompromitovanja njihove autonomije.

3 <https://unu.edu/cpr/blog-post/new-data-underscores-urgent-need-holistic-approaches-conflictrelated-sexual-violence>

4 <https://partnersinjustice.org/wp-content/uploads/2021/06/OSRSG-SVC-Model-Legislative-ProvisionsENG.pdf>

5 Kim, R. E. i Bosselmann, K. (2023). „Planetarne granice na preseku prava Zemljinog sistema, nauke i upravljanja: Fundamentalno preispitivanje ekološkog ustavnog prava, ljudskih prava i demokratije.“ Revija za evropsko, komparativno i međunarodno ekološko pravo (RECIEL).

- ✓ **Adresiranje prepreka u ostvarivanju pravde:**
Identifikovanje sistemskih, kulturnih i logističkih prepreka sa kojima se preživeli suočavaju i implementacija strategija za njihovo prevazilaženje.
- ✓ **Sprečavanje povlačenja preživelih iz pravnog procesa:**
Pružanje psihološke i emocionalne podrške u svim fazama kako bi se minimalizovao rizik od povlačenja iz postupka.
- ✓ **Osiguravanje najboljih mogućih dokaza:**
Primena ovog pristupa omogućava tužiocima i istražiteljima da pribave najjače dokaze za efikasno procesuiranje.

Pristup vođen traumom

Pristup vođen traumom zasnovan je na sistemskom razmišljanju, gledajući pravdu kao proces koji zahteva koordinisanu interakciju različitih aktera. Uspeh u radu sa slučajevima seksualnog nasilja povezanog sa konfliktom (CRSV) zavisi od toga kako profesionalci usklađuju svoje uloge i odgovornosti. Praznine u saradnji—bilo između pravnog i psihološkog tima, ili specijalizovanih NVO i policije—mogu negativno uticati na pravni proces i retraumatizovati preživele.

Praktični uticaj

Predložene metodologije nisu samo teorijske; pokazale su merljiv efekat u sličnim postkonfliktnim kontekstima:

- ✓ **Poboljšani rezultati procesuiranja:**
Slični pristupi u Bosni i Hercegovini doveli su do veće uključenosti preživelih i većeg broja uspešnih optužnica.
- ✓ **Osnaživanje preživelih:**
Integracija psihologa u sudske i istražne procese smanjila je retraumatizaciju i povećala poverenje preživelih u institucije.
- ✓ **Profesionalna otpornost:**
Strukturisane reflektivne sesije i obuke smanjile su sagorevanje među pravnim profesionalcima i poboljšale interdisciplinarnu saradnju.

Ko treba koristiti ove Priručnik?

Ove Priručnik mogu koristiti:

- ✓ **Sudije, tužioc, istražitelji, zastupnici preživelih:**
Da integrišu prakse osetljive na traumu u sudske procedure, uz očuvanje proceduralne pravde.
- ✓ **Psiholozi:**
Da pruže emocionalnu podršku preživelim i interpretiraju ponašanja vezana za traumu za pravne profesionalce.
- ✓ **Specijalizovane NVO:**
Da olakšaju interakciju preživelih sa institucijama i pruže psihološku i pravnu podršku.

Kako koristiti ove Priručnik

Svaki odeljak ovih priručnika odgovara jednoj fazi pravnog procesa i uključuje praktične alate, studije slučaja i strategije za integraciju principa Traumom vođene pravde u svakodnevnu praksu. Za efikasno korišćenje:

- ✓ Počnite upoznavanjem sa **Principima i Ciljevima Traumom vođene pravde**.
- ✓ Istražite svaku fazu pravnog procesa kroz **Odeljke**, koji uključuju:
 - Rezime ključnih pitanja
 - Glavne ciljeve
 - Praktične savete
 - Kontrolnu listu za profesionalce
 - Završne napomene

ODELJAK 1: POČETNI KONTAKT SA PREŽIVELIMA

1.1 Rezime

Iskustva preživelih oblikuju ne samo neurobiološki i psihološki uticaji traume, već i spoljašnji faktori, kao što su kulturna stigma, sistemsko nepovjerenje i društvene nejednakosti.

Početa faza CRSV slučajeve treba da se fokusira na izgradnju poverenja, bezbednosti i dostojanstva preživelih. Ova faza postavlja temelje za čitav pravni proces i zahteva pristup koji je i osetljiv na traumu i kontekstualno prilagođen. Ovo je najučinkovitiji način da se osigura **“najbolje moguće”** svedočenje za procesuiranje.

Dok se osigurava efikasna krivična istraga, profesionalci moraju razumeti dve ključne specifičnosti koje su esencijalne za uspešne CRSV istrage:

- 1 **Osetljivost na traumu:** Prepoznavanje kako trauma utiče na sećanje, ponašanje i emocije preživelih.
- 2 **Kontekstualna osetljivost:** Razumevanje kako kulturni, istorijski i sistemski faktori utiču na angažovanje preživelih u pravnim procesima.

Trauma se ne dešava u izolaciji; duboko je pod uticajem okoline preživelih. Na primer, u kolektivnoj kulturi Kosova, preživeli često strahuju od narušavanja ugleda svojih porodica, što može ograničiti njihovu spremnost da prijave CRSV. Prepoznavanje ove interakcije između traume i konteksta omogućava profesionalcima da pristupe preživelima sa senzitivnošću, prilagodljivošću i poštovanjem njihove autonomije.

1.2 Glavni ciljevi

1.2.1 Integracija traume i konteksta

- Prepoznati ponašanja kao što su fragmentacija sećanja, odloženo prijavljivanje ili emocionalno povlačenje kao prirodne reakcije na traumu.
- Minimizirati spoljašnje uticaje (npr. kulturne norme ili ekonomsku ranjivost) koji oblikuju angažovanje preživelih.

Primer: Fragmentacija sećanja u pravnom svedočenju

Pravni profesionalac radi sa preživlom seksualne eksploatacije koja ima poteškoća da pruži jasan i hronološki sled događaja. Tokom inicijalnih intervjuja, preživela često preskače između vremenskih perioda, zaboravlja ključne detalje i ponekad se kontradiktorno izražava. Umesto da se pretpostavi neiskrenost, profesionalac primenjuje principe vođene traumom:

- **Razumevanje uticaja traume na pamćenje.**⁶ Profesionalac umiruje preživelu objašnjavajući da su praznine u sećanju normalne.
- **Prilagođavanje nelinearnih tehnika ispitivanja.** Profesionalac dozvoljava preživeloj da priseti detalje na svoj način, koristeći podržavajuća pitanja poput: „Ispričajte mi šta se najviše sećate,“ umesto zahtevanja stroge hronologije.⁷
- **Minimiziranje spoljašnjeg pritiska.** Profesionalac osigurava da spoljašnji faktori ne utiču na način na koji preživela iznosi svoje svedočenje.
- **Normalizacija odloženog prijavljivanja.**⁸ Profesionalac proaktivno objašnjava da je odloženo prijavljivanje uobičajeno i da ne umanjuje kredibilitet.
- **Ponuđene alternative za svedočenje.**⁹ Profesionalac pruža druge opcije davanja svedočenja ako verbalno ispričavanje izaziva stres kod preživele.

Profesionalac osigurava da preživeli ne dožive retraumatizaciju tokom sprovođenja pravnih procedura.

6 Istraživanje Besela van der Kolka (2014) u knjizi Telo pamti (The Body Keeps the Score). Ono ističe kako se traumatska sećanja čuvaju na fragmentisan, senzorne prirode način, a ne u koherentnoj naraciji.

7 Kognitivna intervjuiska metoda Fisera i Gajzelmana (1992).

8 Istraživanje Hermana (1992) u knjizi Trauma i oporavak objašnjava kako stid i strah od neverice često odlažu otkrivanje iskustava.

9 Studije Grejema i saradnika (2014) u oblasti forenzičke psihologije pokazuju da preživeli ponekad bolje pamte traumatične događaje kroz crteže ili pisane izjave.

1.2.2 Pružanje bezbednosti i izgradnja poverenja

- Pružiti jasne informacije o pravnim pravima i obavezama kako bi se smanjila anksioznost preživelih u vezi sa otkrivanjem identiteta.
- Kreirati fizičke prostore u kojima se preživeli osećaju emocionalno i fizički bezbedno.

Primer:

Podrška preživelim u pravnim i terapeutski orijentisanim okruženjima

Pravni profesionalac radi sa preživlom seksualnog nasilja koja okleva da otkrije detalje zbog straha od otkrivanja identiteta. Profesionalac treba da primeni strategije osetljive na traumu, podržane različitim istraživačkim izvorima, uključujući:

- **Pružanje jasnih informacija o pravima i zaštiti:**
Profesionalac objašnjava zaštitu poverljivosti u skladu sa relevantnim zakonodavstvom i preživlom nudi i pisane i verbalne informacije o njenim pravima, koristeći jednostavan i razumljiv jezik.
- **Minimiziranje straha od otkrivanja identiteta i javnog izlaganja:**
Profesionalac koordinira aktivnosti sa pravosudnim institucijama i zastupnicima žrtava kako bi razmotrio zaštitne mere, kao što su anonimno svedočenje ili posebne sudske aranžmane (npr. svedočenje putem video-linka, zaštitni ekrani).
- **Kreiranje fizički i emocionalno sigurnog prostora:**
Profesionalac osigurava da prostorije za intervju budu bez spoljnih posmatrača, zvučno izolovane i dizajnirane tako da maksimiziraju kontrolu preživele (npr. mogućnost izbora sedišta, blizine izlaza i osvetljenja).
- **Primena trauma-osetljivih tehnika ispitivanja:**
Profesionalac dobija saglasnost preživele i izbegava sugestivna pitanja, dozvoljavajući pauze tokom svedočenja. Koriste se otvorena pitanja, na primer: „Šta danas osećate da ste spremni da podelite?“ umesto zahtevanja stroge hronološke hronologije.

1.2.3 Međusektorska saradnja

- Psiholozi i specijalizovane NVO koje pružaju psihosocijalnu, medicinsku i pravnu podršku uključeni su od samog početka istražnog procesa.
- Integrisani psiholozi igraju ključnu ulogu u emocionalnoj pripremi preživelih, primeni tehnika prizemljenja i pružanju emocionalne sigurnosti.
- Saradnja između istražitelja, tužilaca i NVO timova osigurava pristup usmeren na preživele.

1.3 Traumom osetljive prakse primenjene kroz holističku i kontekstualno osetljivu perspektivu socijalnog, kulturnog i individualnog konteksta preživelih

1.3.1 Prilagođena komunikacija osetljiva na traumu i kontekst

Tehnike osetljive na traumu:

- Koristiti otvorena pitanja kako bi preživeli mogli da dele svoje priče sopstvenim tempom i obimom.
- Procena emocija preživelih i pružanje mogućnosti za pauze tokom intervjua ako je potrebno.

Primer: „Možemo napraviti pauzu kad god želite. Vi odlučujete koliko želite da danas podelite iz vaše priče.“

Kontekstualna osetljivost:

- Prepoznati kulturne tabue vezane za diskusiju o seksualnom nasilju i pristupiti im sa senzitivnošću.
- Uključiti psihologe ili predstavnike NVO kako bi se preživeli osećali podržano dok daju izjave.

Primer: Korišćenje otvorenih pitanja

Umesto direktnih i sugestivnih pitanja, kao što je: „Da li vas je počinitelj ucenjivao?“ profesionalac treba da pita:
„Možete li podeliti sa nama sve što danas osećate da ste spremni da govorite?“

Ovo ohrabruje preživela da deli iskustvo sopstvenim tempom, bez osećaja preopterećenosti.

Primer: Normalizacija emocija i ponuda pauza

Kada preživela pokazuje vidljiv stres, profesionalac je umiruje rečima:
„Potpuno je razumljivo da se tako osećate. Možemo napraviti pauzu kad god želite - vi kontrolišete koliko želite da podelite danas.“

Ovo jača njihov osećaj autonomije i smanjuje pritisak za nastavak kada su emocije intenzivne.

Primer: Prepoznavanje kulturnih tabua i prilagođavanje pristupa

Profesionalac je svestan da razgovor o seksualnom nasilju može doneti sram ili društvene posledice u kulturi preživela. Umesto korišćenja direktnih pravnih termina koji mogu izazvati stres, diskusiju formuliše osetljivo:

„Razumem da je razgovor o ovome možda težak u vašoj zajednici. Ovde ste u sigurnom prostoru, a naš cilj je da vas podržimo koliko se osećate spremno.“

Ovo pomaže preživeloj da se oseća saslušanom i shvaćenom, bez pojačavanja stigme.

1.3.2 Pružanje sigurnog i kontrolisanog okruženja za preživjele

Mere osjetljive na traumu:

- Izbegavati sprovođenje inicijalnih intervjua u policijskim stanicama ili sudovima. Birati neutralne prostore, kao što su kancelarije NVO-a.
- Dozvoliti prisustvo podrške preživelim, kao što su psiholozi ili predstavnici NVO.

Mere osjetljive na kontekst:

- Voditi računa o lokacijama koje mogu retraumatizovati preživjele (npr. mesta povezana sa ratnim zločinima).
- Poštovati potrebu preživelih da se konsultuju sa članovima porodice ili zajednice, uz očuvanje njihove autonomije.

Primer: Prilagođavanje okruženja intervjua

Pravni zastupnik zakazuje sastanak sa preživjom koja je izrazila strah od susreta u policijskoj stanici zbog prethodnih iskustava nasilja tokom rata i stalne stigmatizacije.

Šta profesionalac treba da uradi umesto toga?

- Umesto intervjua u policijskoj stanici ili drugim pravosudnim institucijama, profesionalac organizuje sastanak u kancelariji NVO-a, centru za psihosocijalnu podršku ili drugom neutralnom prostoru poznatom preživjoj (npr. Kosovski Centar za Rehabilitaciju Preživelih Torture).
- Uzimajući u obzir kulturni i socijalni kontekst preživjele, profesionalac uključuje psihologa, socijalnog radnika ili drugog poverljivog zastupnika kojeg preživjela izabere.

Ovaj pristup pomaže preživjoj da se oseća sigurnije, poštovano i spremnije da se potpuno uključi u pravni proces ili psihosocijalnu podršku.

Ova praksa je zasnovana na utvrđenim najboljim praksama na Kosovu, jačajući autonomiju preživelih uz priznavanje istorijskog i kulturnog konteksta u kojem profesionalci deluju.

1.3.3 Adresiranje trauma-vezanih prepreka u angažovanju preživelih

Fragmentacija sećanja:

Razumeti da trauma utiče na sećanje, često dovodeći do nepotpunih ili odloženih izveštaja. Izbegavati ocenjivanje kredibiliteta isključivo na osnovu neslaganja u izjavama.

Primer: Promene u sećanju preživele tokom vremena

Preživela rata može davati različite ili kontradiktorne izjave o seksualnom napadu iz 1999. godine. Na primer, u početku može reći da su bila dva počinioca, a kasnije se setiti da su tri delovala zajedno. Takođe može menjati sled događaja pre ili posle napada. Tužiocima bi mogli brinuti da ovakve neslaganja umanjuju kredibilitet.

Međutim, ovo odražava efekat traume na rekonstrukciju sećanja, a ne izmišljanje ili obmanu. Sećanje nije fiksno snimanje već rekonstruktivni proces koji može menjati tokom vremena. Trauma ometa kodiranje, uzrokujući fragmentaciju. Umesto da sumnjaju u istinitost preživele, profesionalci treba da je umire:

„Sećanje može da se menja tokom vremena, posebno kod traumatskih događaja. Potpuno je normalno da se detalji sećaju drugačije kako vreme prolazi.“

Pitanja treba da ostanu neutralna i nesugestivna kako bi se izbegla retraumatizacija. Koristiti otvorena pitanja, na primer:

- „Koji detalji vam padaju na pamet kada mislite o tom danu?“
- „Molimo vas da nam kažete šta smatrate najvažnijim u vezi sa tim što se dogodilo.“

Ovaj pristup gradi poverenje, poštuje dostojanstvo preživele i sprečava retraumatizaciju, osiguravajući da svedočenja budu shvaćena u naučnoj realnosti traume i sećanja.

Emocionalna disregulacija:

- Prepoznati znake stresa (npr. disocijacija ili hipervigilancija) i pružiti tehnike prizemljenja kao što su vežbe svesnosti ili disanja.

Primer: Upravljanje emocionalnom disregulacijom tokom intervjua sa preživlom

Tokom pravnog intervjua, preživela seksualnog nasilja u konfliktu može početi nekontrolisano da plače, imati poteškoća sa obradom informacija i postati nesposobna da koherentno odgovori. Može izgledati dezorijentisano ili odvojeno, pokazujući jasne znakove disocijacije.

Nestručni profesionalci mogu ovo pogrešno protumačiti kao nesposobnost da se seti događaja. Međutim, svi uključeni akteri—advokati, istražitelji, medicinski profesionalci, tumači—moraju ostati oprezni na znakove disocijacije i reagovati adekvatno.

Trauma utiče na nervni sistem, izazivajući reakcije borbe, bega, zamrzavanja ili predaje. Umesto da vrše pritisak na preživelu da nastavi, profesionalac odmah prepoznaje stres i umiruje je rečima:

„Vidim da vam je ovo veoma teško. Ovde ste sigurni. Hajde da napravimo pauzu pre nego što nastavimo.“

Znaci disocijacije uključuju:

- **Emocionalno isključivanje:** preživela prestaje verbalno da reaguje ili deluje emocionalno otupelo.
- **Fizičko odvajanje:** prazno gledanje, izbegavanje kontakta očima ili izgled odvojenosti.
- **Kognitivna dezorijentacija:** poteškoće u prisećanju detalja ili obradi informacija.

Profesionalci treba da umire preživelu izjavama poput:

- „Nalazite se na sigurnom mestu. Ovde smo da vas podržimo. Možete napraviti pauzu kad god vam je potrebno.“
- „Da li želite kratku pauzu? Možda izaći napolje na svež vazduh? Da li želite malo vode?“

1.4 Kontrolna lista za profesionalce

Profesionalac/ Uloga	Ključne odgovornosti
Istražitelji	Pripremiti otvorena pitanja i neutralna okruženja; jasno objasniti prava i obaveze kako bi se svedočenje dokumentovalo sa senzitivnošću.
Specijalizovane NVO	Pružiti sigurne prostore, psihosocijalnu, pravnu i logističku podršku; delovati kao posrednici u izgradnji poverenja. Osigurati psihološku podršku kroz specijaliste: proceniti spremnost preživelih, učiti tehnike smirivanja i pružiti emocionalnu podršku pre, tokom i nakon intervjuja. Pružati pravnu podršku tokom celog procesa.
Psiholozi (angažovani od strane pravosudnih institucija)	Procena emocionalne spremnosti; učiti tehnike smirivanja; pružati emocionalnu podršku tokom intervjuja.
Tužitelji i predstavnici žrtava	Saradnja sa psiholozima kako bi se razumeo uticaj traume na svedočenje; informisati i redovno ažurirati preživele o pravnom procesu.

1.5 Zaključak

Istražitelji, tužioc i predstavnici žrtava moraju blisko saradivati sa psiholozima i drugim pružaocima podrške kako bi se osiguralo da svi profesionalci razumeju efekte traume i kontekstualne faktore koji utiču na preživete. Profesionalci treba pažljivo da se pripreme za inicijalne intervju i prilagode ih prema potrebama preživelih.

Primer: Tokom istrage seksualnog nasilja u konfliktu u Kosovu, preživela je strahovala od javnog izlaganja svog svedočenja. Sprovođenjem intervju u prostorijama NVO-a i anonimizovanjem njenog svedočenja, multidisciplinarni tim je stekao njeno poverenje. Ova saradnja je očuvala njeno dostojanstvo i osigurala ključne dokaze.

SEKCIJA 2:

ISTRAGA I PRIKUPLJANJE DOKAZA

2.1 Sažetak

Faza istrage i prikupljanja dokaza predstavlja ključnu tačku u procesu pravde. Potrebno je da profesionalci balansiraju stroge zahteve za prikupljanjem dokaza sa pristupom senzitivnim na traumu, koji poštuje emocionalne i psihološke potrebe preživelih. Svedočenja preživelih često čine osnovu ovih slučajeva; međutim, proces prikupljanja dokaza može izazvati ponovnu traumu ili navesti preživele da se povuku iz procesa.

Preživele mogu tokom ove faze naići na značajne prepreke, uključujući fragmentaciju sećanja, kulturni stigma i nepovjerenje u pravosudne institucije. Da bi se nosili sa ovim složenostima, profesionalci moraju primeniti pristup fokusiran na preživele i zasnovan na saradnji, koji integriše psihološko znanje i kulturnu senzitivnost.

Tokom ove faze, profesionalci imaju specifične i jasne uloge:

Uloga	Ključne odgovornosti
Istražitelji	Sprovoditi intervjue senzitivne na traumu; prikupljati podržavajuće dokaze.
Tužitelji i predstavnici žrtava	Postaviti svedočenja preživelih u sistemske narative nasilja; saradivati sa istražiteljima i specijalizovanim NVO kako bi se trauma-vezano ponašanje kontekstualno razumela.
Specijalizovane NVO	Pružiti psihološku, pravnu i logističku podršku; posredovati u interakciji preživelih sa institucijama. Obezbediti sigurne prostore, emocionalnu sigurnost i logističku pomoć. Primena psiholoških tehnika kao što su prizemljenje ili mindfulness za pomoć preživelim u upravljanju stresom tokom intervjua.
Psiholozi (angažovani od strane pravosudnih institucija)	Pružiti emocionalnu podršku preživelim; pomagati istražiteljima u interpretaciji trauma-vezanog ponašanja i fragmentacije sećanja.

2.2 Ključni ciljevi

2.2.1 Osigurati sigurnost i emocionalno blagostanje preživelih

- Kreirati okruženje koje minimizira ponovnu traumu i jača poverenje preživelih.

2.2.2 Balansirati pravnu strogoću sa pristupom senzitivnim na traumu

- Održavati visoke standarde za prikupljanje i procenu dokaza uzimajući u obzir psihološko stanje preživelih i kontekstualne okolnosti.

2.2.3 Suočiti se sa sistemskim i kulturnim preprekama

- Prepoznati kako stigma, ekonomske teškoće i sistemski nedostatak poverenja utiču na angažman preživelih u pravnom procesu.

2.2.4 Promovisati multidisciplinarnu saradnju

- Integrisati ekspertizu istražitelja, tužilaca, predstavnika žrtava, psihologa i specijalizovanih NVO kako bi se pružila sveobuhvatna podrška preživelim.

Posebna pažnja tokom ove faze treba da se posveti:

- **Fragmentacija sećanja:** Trauma utiče na procesiranje sećanja, što može navesti preživele da događaje prisećaju ne hronološki ili nepotpuno.
- **Strah od odmazde ili javnog izlaganja:** Preživele mogu oklevati da učestvuju zbog brige o bezbednosti ili straha od javne osude.
- **Nedostatak fizičkih dokaza:** Mnogi slučajevi seksualnog nasilja u konfliktu oslanjaju se prvenstveno na svedočenje preživelih, što čini istragu posebno osetljivom i kompleksnom.

Primer: Podrška preživelim sa fragmentiranim ili odloženim sećanjem

Tokom ispitivanja, preživele mogu imati poteškoća da događaje prepričaju hronološki, oklevaju oko određenih detalja, dok se jasno sećaju drugih. Razumevanje ovoga pomaže profesionalcima da ne pogrešno tumače praznine u sećanju kao nedoslednosti ili neistine, što omogućava podržavajući i efektivan istražni proces.

Pristup tužioca i prakse senzitivne na traumu:

Tužilac obučen u tehnikama senzitivnim na traumu izbegava direktna ili konfrontirajuća pitanja i postavlja:

“Možete li nam ispričati šta se sećate, bilo kojim redosledom koji vam padne na pamet?”

Stručnjak za traumu objašnjava pred sudom da je fragmentacija sećanja priznati simptom posttraumatskog stresa, osiguravajući da kredibilitet preživele nije nepravedno doveden u pitanje.

Integracijom pitanja senzitivnih na traumu, preživele imaju priliku da svedoče bezbedno i efektivno, a njihovo svedočenje nosi punu dokaznu težinu, osiguravajući da pravni postupci odražavaju međunarodno priznate standarde za rukovanje slučajevima seksualnog nasilja u konfliktu.

2.3 Prakse senzitivne na traumu i kontekst

2.3.1 Prioritet: Sigurnost i autonomija preživelih

- **Osigurati sigurno okruženje:**
 - Intervjue sprovoditi u neutralnim prostorijama gde se preživele osećaju sigurno (npr. kancelarije NVO).
 - Izbegavati lokacije povezane sa državnim institucijama, kao što su policijske stanice ili sudnice.
- **Pružiti izbore preživelim:**
 - Dozvoliti preživelim da biraju vreme, mesto i način intervjuja, poštujući njihove potrebe i komfor.
 - Obezbediti alternative kao što je video-svedočenje da se smanji potreba za ponovnim prepričavanjem traumatičnih iskustava.

- **Rešavanje pitanja poverljivosti:**

- Uveriti preživjele u zaštitne mere, kao što su anonimizovana svedočenja ili korišćenje pseudonima.

2.3.2 Tehnike intervjuja senzitivne na traumu

- **Prilagoditi se ne-hronološkom svedočenju:**

- Prepoznati da preživjele mogu događaje prisećati van reda ili dodavati detalje tokom vremena. Izbegavati pritiskanje da se pruži kompletan narativ u jednoj sesiji.
- **Primer:** *“U redu je ako neki delovi nisu jasni ili vam se kasnije vrata u sećanju. Molimo vas da podelite koliko se danas osećate spremnim.”*

- **Koristiti otvorena pitanja:**

- Primer: *“Kada budete spremni, možete li nam ispričati svoje iskustvo?”*
- Izbegavati sugestivna ili optužujuća pitanja, npr.: *“Zašto ovo niste prijavili ranije?”*

- **Pratiti znakove stresa:**

- Obratiti pažnju na indikatore kao što su disocijacija, hiper-vigilnost ili emocionalno povlačenje. Pauzirati sesiju po potrebi i ponuditi tehnike smirivanja, poput dubokog disanja ili vežbi senzornog prizemljenja.
- Primer tehnike prizemljenja (5-4-3-2-1):

- ⑤ Navesti 5 stvari koje vidiš ④ Navesti 4 stvari koje možeš dodirnuti
- ③ Navesti 3 stvari koje čuješ ② Navesti 2 stvari koje mirišeš
- ① Navesti 1 stvar koju možeš okusiti

2.3.3 Prikupljanje podržavajućih i kontekstualnih dokaza

- **Dopuna svedočenja preživelih (ako je primenljivo):**

Prikupiti podržavajuće dokaze, kao što su:

- Izjave svedoka ili drugih preživelih.
- Dokazi od počinitelaca.
- Medicinski izveštaji i stručna svedočenja.

- **Kulturna senzitivnost u prikupljanju dokaza:**

- Prepoznati kulturne norme koje mogu uticati na spremnost preživelih da otkriju određene detalje napada.
- Angažovati pouzdane članove zajednice ili specijalizovane NVO da premoste kulturne razlike i izgrade poverenje preživelih.

Primer: **Strah i poverenje**

Preživele okleva da otkrije detalje svog iskustva zbog straha da bi njihov identitet mogao biti otkriven u zajednici. Koraci za rešavanje ovog problema uključuju:

1. **Obezbediti poverljivost:** Objasniti zaštitne mere, poput anonimizovanih svedočenja i zatvorenih sesija.
2. **Pružiti psihološku podršku:** Procena oklevanja preživelih i naglašavanje da je njihovo blagostanje prioritet.
3. **Saradnja sa advokatom NVO:** Pozvati pouzdanog pravnog zastupnika da posreduje i pruži pravnu podršku tokom sesije.
4. **Uloga psihologa:** Pružiti emocionalnu podršku i proceniti spremnost preživelih da podeli ključne detalje bez ponovne traume.

Preživele moraju osećati dovoljno sigurnosti da otkriju važne informacije, omogućavajući istražnom timu da ojača svoj slučaj.

2.3.4 Saradnička podrška multidisciplinarnih timova

Uloga specijalizovanih NVO:

- Pružiti sigurne prostore i psihološku, pravnu i logističku podršku, delujući kao posrednici za izgradnju poverenja.
- Pružati psihološku podršku kroz specijaliste, procenjivati spremnost preživelih za svedočenje, podučavati tehnike smirivanja (prizemljenja) i pružati emocionalnu podršku nakon intervjua.
- Zalagati se za procedure prijateljske prema preživelim, uključujući fleksibilne opcije intervjua i pitanja senzitivna na traumu.

Uloga psihologa (angažovanih od strane pravosudnih institucija):

- Pomoći istražiteljima i tužiocima da razumeju kako trauma utiče na sećanje, reakcije i svedočenje preživelih.
- Podržavati preživele tokom intervjua nudeći tehnike upravljanja stresom i emocionalnog smirivanja.

Uloga tužilaca i predstavnika žrtava:

- Saradnja sa istražiteljima primenom pristupa senzitivnog na traumu koji kontekstualizuje svedočenje preživelih, osiguravajući da su preživele tretirane sa pažnjom i poštovanjem.
- Osigurati da se trauma-vezane ranjivosti i reakcije preživelih prepoznaju i poštuju tokom prikupljanja izjava i drugih dokaza, garantujući senzitivno i fer postupanje prema preživelim.

2.4 Kontrolna lista za profesionalce

Koraci	Osnovni principi rada sa preživelim	Praktične akcije fokusirane na traumu i kontekst
Kreirati okruženje	Obezbediti sigurne i neutralne prostore za intervjue	Izbegavati kulturno neprimerena ili preteća okruženja (npr. policijske stanice)
Priprema za intervjue	Koristiti otvorena, nepristrasna pitanja	Obratiti pažnju na kulturne zabrinutosti vezane za stigmatu i privatnost
Tokom intervjua	Pratiti reakcije na traumu; pauzirati proces po potrebi	Uključiti predstavnike specijalizovanih NVO za psihološku i pravnu podršku
Prikupljanje dokaza	Prikupiti i dokumentovati informacije o lokalnim ili regionalnim oblicima seksualnog nasilja; koristiti ove podatke za jačanje narativa preživelih	Razmotriti kako društvene norme mogu oblikovati svedočenja preživelih

2.5 Zaključak

Faza istrage i prikupljanja dokaza nije samo o izgradnji pravnog slučaja, već i o kreiranju procesa koji poštuje i podržava preživeli. Integracijom tehnika senzitivnih na traumu i pristupa osetljivih na kontekst, profesionalci osiguravaju da preživele osećaju sigurnost i osnaženost, dok se integritet dokaza očuva. Multidisciplinarna saradnja je ključna za postizanje pravde koja stavlja potrebe i dostojanstvo preživelih u centar pažnje.

Glavni zaključci.

Etičko prikupljanje dokaza zahteva više od pukog praćenja procedura; ono podrazumeva empatiju, kulturnu osetljivost i blisku saradnju kako bi se zaštitili preživeli i obezbedila pravda.

SEKCIJA 3: PRIPREMA PRE POČETKA SUDSKOG PROCESA

3.1 Pregled

Priprema pre početka sudskog procesa predstavlja osnovnu fazu u slučajevima seksualnog nasilja vezanog za sukobe (CRSV). Ova faza osigurava da preživele budu emocionalno i proceduralno spremne za suđenje, dok pravosudni sistem bude opremljen da zadovolji njihove potrebe na način koji je usmeren na preživele i senzitivno reaguje na traumu.

Balansiranjem osetljivosti prema preživelim i sudskih zahteva, priprema pre suđenja gradi poverenje, osnažuje informisano učešće i smanjuje rizik od retraumatizacije tokom procesa pravde.

Ova faza se bavi dvema ključnim izazovima:

- 1. Spremnost preživelih:** Preživele se mogu suočiti sa strahom od retraumatizacije i javnog izlaganja tokom sudskog postupka, što direktno utiče na njihovu emocionalnu dobrobit i volju za aktivnim učešćem. Proces mora biti strukturiran na podržavajući način, uz jasno i poštovanje komunikacije prilagođene potrebama preživelih kako bi se smanjio stres i sprečila dodatna psihološka šteta.
- 2. Profesionalne i institucionalne sposobnosti:** Jačanje stručnosti pravnih profesionalaca u procedurama senzitivnim na traumu stvara mogućnosti za smanjenje emocionalnog stresa preživelih i za obezbeđivanje kvalitetnog prikupljanja i prezentacije dokaza, doprinoseći pravednijem, efikasnijem i senzitivnijem sudskom procesu.

Jasna komunikacija, emocionalna podrška i proceduralne zaštitne mere ključni su za to da se preživele ne osećaju preopterećeno i da se tokom celog procesa osećaju poštovano. Takva priprema povećava poverenje, smanjuje povlačenje iz procesa i poboljšava ukupnu efikasnost pravosudnog sistema.

Uloga	Odgovornosti pre suđenja
Istražitelji	Potvrditi tačnost svedočenja preživelih; davati ažuriranja i pojašnjenja kako će njihovi doprinosi biti iskorišćeni.
Specijalizovane NVO	Pružiti emocionalnu i logističku pripremu preživelih; delovati kao posrednici u komunikaciji potreba preživelih sa pravnim timovima. Nuditi psihološku podršku, uključujući upravljanje stresom, tehnike prizemljenja i negu nakon svedočenja.
Psiholozi (angažovani od strane pravosudnih institucija)	Procena emocionalne spremnosti; podučavanje preživelih tehnikama upravljanja stresom; pružanje podrške nakon svedočenja.
Tužioc i predstavnici žrtava	Pripremiti preživele za sudski proces; predvideti izazove tokom svedočenja; koristiti pitanja usmerena na preživele.
Sudije	Promovisati proceduralnu pravdu vodeći proces na balansiran i poštovan način; osigurati da svedočenje bude u skladu sa dostojanstvom i senzitivnim pristupom traumi; primeniti zaštitne mere za bezbednost, privatnost i dobrobit preživelih.

3.2 Ključni ciljevi

3.2.1 Priprema preživelih za sudske postupke

- Upoznati preživelog sa ambijentom sudnice, tokom krivičnog postupka i njihovom ulogom tokom suđenja.
- Rešavati zabrinutosti vezane za teška pitanja, javnu izloženost ili rizik od ponovnog traumatizovanja.
- Podržati emocionalnu i praktičnu spremnost preživelog za aktivno i sigurno učešće u procesu.

3.2.2 Usaglašavanje očekivanja sa realnostima pravosudnog sistema

- Pružiti jasna i razumljiva objašnjenja o funkcionisanju pravosudnog sistema, njegovim ograničenjima i mogućim ishodima.
- Uspostaviti realna očekivanja kako bi preživeli imali osećaj da su saslušani, poštovani i vrednovani tokom celog procesa.

3.2.3 Priprema sistema za podršku preživelim

- Obučiti pravne profesionalce da prepoznaju i razumeju reakcije povezane sa traumom i odgovore na njih sa osetljivošću.
- Ojačati institucionalnu spremnost da se odgovori na ranjivosti preživelih, uz osiguranje pravde i proceduralne pravičnosti.

3.2.4 Smanjenje rizika od povlačenja ili povlačenja iz procesa

- Sprečiti emocionalni zamor ili frustraciju kroz kontinuiranu podršku i transparentnu komunikaciju.
- Uspostaviti mehanizme koji omogućavaju preživelim da iznesu svoje zabrinutosti i, kada je potrebno, sigurno i uz podršku prilagode svoje učešće.

Ilustrativni primer: Sprečavanje povlačenja kroz proaktivnu podršku

Preživeli seksualnog nasilja vezanog za konflikt na Kosovu inicijalno pristaje da svedoči na sudu. Vremenom, zbog emocionalnog zamora i frustracije procedurama, počinje da izražava sumnju u nastavak. Psiholog iz NVO ili dodeljeni eksterni stručnjak za podršku preduzima proaktivne korake da spreči povlačenje, kao što su:

Izgradnja sigurne i stabilne veze

- Uspostaviti poverenje rano pružajući poverljivo i nepristrasno okruženje.
- Pružiti jasne poruke podrške, kao što su:

- „Niste sami u ovom procesu.“
- „Imate pravo da izrazite svoje zabrinutosti i zajedno ćemo pronaći rešenja.“

Transparentnost i upravljanje očekivanjima

- Redovno pružati ažuriranja o razvoju slučaja jasnim i razumljivim jezikom.
- Objašnjavati razloge za kašnjenja i obrađivati emocionalne reakcije koje mogu nastati zbog neizvesnosti ili frustracije.

Kao rezultat, preživeli oseća osnaženost, poštovanje i emocionalnu podršku, što smanjuje rizik od povlačenja. Kontinuirana i strukturisana podrška pomaže im da održe osećaj kontrole i autonomije tokom pravnog postupka.

3.2.5 Promovisanje međuinstitucionalne saradnje

- Promovisati koordinaciju i efikasnu komunikaciju među sudijama, tužiocima, predstavnicima žrtava, psiholozima, istražiocima i specijalizovanim NVO, kako bi se održao pristup fokusiran na preživele.

3.3 Ključne prakse za pripremu pre suđenja

3.3.1 Upravljanje očekivanjima preživelih

Upravljanje očekivanjima preživelih je ključno za podršku njihovom angažmanu. Nerealna očekivanja ili pogrešna shvatanja pravde mogu dovesti do razočaranja.

Ključne strategije:

Pružiti realne informacije: Objasniti dinamiku suda, vremenske okvire i mogućnost kašnjenja ili prepreka. Izbegavati preterana obećanja, ali naglasiti važnost doprinosa preživelih.

- **Primer:** „Vaše svedočenje je od suštinskog značaja za slučaj, ali je važno razumeti da sudski procesi mogu imati nepredvidive ishode. Samo vaše učešće predstavlja značajan korak ka pravdi.“
- **Normalizovati emocionalne reakcije:**

Uveriti preživele da je normalno osećati se preopterećeno, anksiozno ili frustrirano tokom procesa.

- **Održavati komunikaciju:**

Pružati redovna ažuriranja, čak i kada nema novih događaja, kako bi se sprečilo da preživele osećaju zapostavljeno ili zaboravljeno.

3.3.2 Priprema preživelih za svedočenje

Svedočenje može biti duboko emotivno iskustvo. Preživele mogu osećati strah od retraumatizacije, susreta sa počiniocem ili lične osude. Pravilna priprema pomaže preživelim da se osećaju sigurno i podržano.

Ključne strategije:

- **Upoznati preživele sa sudnicom:**

- Objasniti okruženje sudnice, virtuelno ili lično, i predstaviti uloge kao što su sudije, tužioc, predstavnici žrtava, advokati odbrane i drugi akteri.
- Informisati preživele o mogućim izazovima tokom procesa.

- **Priprema za pitanja:**

Obavestiti preživele o stilu pitanja koje mogu očekivati. Psiholozi i osoblje NVO pružaju emocionalnu podršku tokom pripreme.

- **Ponuditi fleksibilne opcije svedočenja:**

- Omogućiti adekvatne prilagodbe, kao što su video svedočenje, zaštitni ekrani ili zatvorene sesije, kako bi se smanjila izloženost retraumatizujućim elementima.
- Naglasiti potpuni kontrolu preživelih nad tim kada i kako daju svedočenje, osiguravajući njihovu udobnost i dostojanstvo tokom procesa.

3.3.3 Podrška emocionalnom blagostanju

Preživele često doživljavaju značajan psihološki stres pre sudskog procesa. Emocionalna podrška i tehnike smirivanja koje pružaju psiholozi i NVO ključne su za smanjenje stresa i izgradnju otpornosti.

Ključne strategije:

- **Učiti alate za emocionalnu regulaciju:**
 - Podučavati preživjele tehnikama kao što su duboko disanje, vežbe smirivanja i emocionalna svest za upravljanje stresom tokom svedočenja.
 - Ohrabrivati preživjele da identifikuju „sigurna mesta“ koja mogu vizualizovati u teškim trenucima.
- **Planirati pauze tokom postupka:**
 - Informisati preživjele da mogu pauzirati svedočenje ili praviti prekide po potrebi, sa pristupom privatnim, mirnim prostorima za emocionalno smirivanje.
- **Dodeliti stalnu kontakt osobu:**
 - Odrediti predstavnika NVO, psihologa ili advokata kao pouzdanu podršku tokom celog procesa suđenja.

Primer:

Integracija emocionalne regulacije u pripremu za svedočenje

Pre svedočenja, psiholog radi sa preživelim na vežbama regulacije zasnovanoj na somatskom i limbičkim sistemu:

Duboko disanje

- Preživjele se vodi kroz 4-7-8 disanje (udah 4 sekunde, zadržavanje 7 sekundi, izdah 8 sekundi) radi smirivanja nervnog sistema.

Prizemljenje:

- Tehnike poput čvrstog stajanja na podu pomažu preživelim da se osećaju „ovde i sada“.

Vizualizacija sigurnog mesta:

- Preživjele identifikuje mentalno „sigurno mesto“ (npr. mirna lokacija ili pouzdana osoba) za smirivanje kad je preplavljena emocijama.

Praktične strategije za emocionalnu podršku:

- Davanje malog predmeta, poput glatkog kamena ili narukvice, služi kao senzorna stimulacija koja pomaže preživelim da ostanu fokusirani i povezani sa sadašnjim trenutkom.
- Ove strategije promovišu svest o telu i regulaciju limbičkog sistema, olakšavajući upravljanje stresom tokom svedočenja.
- Ovo smanjuje reakcije vođene strahom i poboljšava jasnoću i koncentraciju na svedočenje.

3.3.4 Obuka pravnih profesionalaca o traumi

Pravni profesionalci igraju ključnu ulogu u oblikovanju iskustava preživelih u sudnici. Bez odgovarajuće obuke, mogu nenamerno retraumatizovati preživele ili pogrešno interpretirati ponašanja povezana sa traumom.

Ključne strategije:

- **Obuka sudija, tužilaca i zastupnika žrtava:**
 - Pružiti obrazovanje o psihološkim efektima traume, kao što su fragmentacija sećanja, nelinearni narativi ili emocionalna nestabilnost.
 - Naglasiti tehnike pitanja usmerene na preživele koje minimiziraju stres i podstiču preživele da dele svoja iskustva sopstvenim tempom.
- **Promovisanje procedura prijateljskih prema preživelim:**
 - Ohrabriti sudije da intervenišu tokom osetljivih ili optužujućih pitanja i osiguraju poštovanje preživelih.
 - Razviti protokole za zaštitne mere, kao što su video linkovi i zatvorene sesije.

3.3.5 Uspostavljanje zaštitnih mera za autonomiju preživelih

Poštovanje autonomije preživelih je ključno u praksama senzitivnim na traumu. Preživele treba da se osećaju osnaženo da donose odluke o svom učešću.

Ključne strategije:

- **Razviti mehanizme za informisani pristanak:**
 - Kreirati protokole prijateljske prema preživelim za pristanak u svakoj fazi suđenja, osiguravajući kontrolu preživelih.

- **Podsticati povratne informacije preživelih:**
 - Redovno kontaktirati preživele kako bi se rešile zabrinutosti vezane za prilagođavanja ili spremnost za suđenje.
- **Implementirati mreže hitne zaštite:**
 - Razviti hitne planove za preživele koji doživljavaju emocionalne krize, uključujući opciju privremenog povlačenja i ponovnog uključivanja.

Primer: Prioritet autonomije preživelih u svakoj fazi

Preživele u slučaju CRSV u Kosovu su pristale da svedoče, ali pravni profesionalci priznaju da je pristanak kontinuirani proces, a ne jednokratna odluka. Oni preduzimaju korake kako bi osigurali da preživele zadrže slobodu delovanja:

- Pre suđenja, psiholog i pravni predstavnik NVO vode preživele kroz proces u malim, upravljivim koracima kako bi se izbeglo emocionalno preopterećenje.
- Preživele se ne prisiljava na svedočenje; umesto toga, postavljaju im se pitanja:
 - „Da li se osećate spremno da nastavite?“
 - „Da li želite da pregledate svoje opcije?“
- Preživele imaju više tačaka za izlazak gde mogu zaustaviti, odložiti ili promeniti nivo svog učešća ako se osećaju nelagodno.

Zaštita od retraumatizacije u sudnici

- Sudija, pravni zastupnici, psiholog i osoblje za podršku potvrđuju pristanak pre svake faze, osiguravajući da preživele i dalje žele da nastave.
- Ako preživele pokažu znakove stresa ili povlačenja, pravni tim odmah pruža prilagođavanja kao što su:

- Dozvoljavanje pauza radi povratka smirenosti.
- Nuditi podržavajuće tehnike za upravljanje traumatskim reakcijama.
- Ponovo proceniti nivo udobnosti preživelih pre nastavka svedočenja.
- Sudski akteri ostaju svesni da tišina ili poslušnost ne znači uvek pristanak—preživeli mogu biti „zamrznute“ u traumatskim reakcijama, zahtevajući aktivnu procenu njihovih potreba.

Podsticanje kontinuiranih povratnih informacija preživelih i prilagođavanja

- Nakon svedočenja, preživeli imaju prostor da razmisle o svom iskustvu i izraze eventualne zabrinutosti.
- Pravne profesionalci postavljaju pitanja poput:
 - „Da li ste osećali da je vaš glas saslušan?“
 - „Da li biste želeli bilo kakve promene u procesu?“
- Povratne informacije se koriste za poboljšanje zaštite u budućim slučajevima, osiguravajući da se pravni proces razvija u pravcu usmerenom na preživeli.

Održavanjem budnog poštovanja autonomije, preživeli nikada nisu pod prisilom ili proceduralnim pritiskom. Njihovo blagostanje i kontrola ostaju centralni, sprečavajući da pravni proces postane još jedno mesto lišeno moći.

3.4 Kontrolna lista za pripremu pre suđenja

Proces	Pristup senzitivni na traumu	Praktične akcije osetljive na kontekst
Postavljanje očekivanja preživelih	Pružiti jasna objašnjenja pravnih procesa	Obratiti pažnju na kulturne izazove i nedostatak poverenja u institucije
Priprema za svedočenje	Organizovati sesije kako bi preživeli bile upoznate sa procesom	Ponuditi alternative poput video svedočenja ili daljinskog učešća prema potrebama preživelih
Učenje emocionalne regulacije	Uvesti tehnike smirivanja koje preživeli mogu koristiti tokom postupka	Normalizovati ponašanja vezana za traumu unutar kulturnog konteksta preživelih
Zalaganje za zaštitne mere	Zahtevati zaštitne ekrane, zatvorene rasprave ili pauze po potrebi	Saradnja sa NVO kako bi se glas preživelih uzeo u obzir pri pružanju prilagođavanja

3.5 Zaključak

Faza pripreme pre suđenja predstavlja ključni korak u pravdi usmerenoj na preživjele. Upravljanjem očekivanjima preživjelih, pružanjem emocionalne i logističke podrške i prilagođavanjem pravnih sistema specifičnim potrebama preživjelih, ova faza značajno smanjuje rizik od retraumatizacije i povlačenja iz procesa. Time se povećava verovatnoća dobijanja snažnijih i pouzdanijih dokaza. Preživjele se osećaju poštovano i cenjeno, dok pravosudni sistemi bivaju osnaženi da obezbede pravu pravdu i efikasnu odgovornost.

Ključni rezime

Priprema pre suđenja usmerena na preživjele ne samo da povećava njihovo uključivanje, već i jača pravne ishode tako što uspostavlja temelje poverenja, saradnje i dostojanstva u slučajevima seksualnog nasilja povezanog sa sukobima (CRSV).

SEKCIJA 4:

SUDSKI POSTUPCI

4.1 Pregled

Sudski postupci predstavljaju jednu od najkritičnijih i najizazovnijih faza za preživjele seksualnog nasilja vezanog za sukobe (CRSV). U ovoj fazi preživjele često moraju da ponovo ispričaju svoju traumu u prisustvu počinitelaca, suoče se sa izazovima kredibiliteta od strane advokata odbrane i prevaziđu sistemske prepreke. Iskustvo može biti retraumatizujuće ako se ne postupa pažljivo i uz nadzor.

Pristup senzitivan na traumu naglašava potrebu za sudskim praksama koje su osetljive na traumu i kontekst, balansirajući proceduralnu rigoroznost sa zaštitom dostojanstva preživjelih. Sudije igraju ključnu ulogu kao čuvari pravde i moraju aktivno pratiti teške unakrsne ispitivanja kako bi se osiguralo da ne prelaze etičke granice ili retraumatizuju preživjele.

Advokati odbrane mogu osporavati kredibilitet preživjelih tokom procesa, ali je odgovornost sudija da interveniše kada je to potrebno, tražeći mišljenje stručnjaka za procenu emocionalnog i psihološkog uticaja dinamike sudnice na preživjele.

Međunarodni primeri, poput slučaja **J.L. v. Italija** pred Evropskim sudom za ljudska prava (ECtHR) i slučajevi u Bosni i Hercegovini, ističu posledice nedovoljno sudske intervencije. U slučaju **J.L. v. Italija**, ECtHR je presudio da neuspeh zaštite preživjele od intruzivnog ispitivanja krši njeno dostojanstvo i lični integritet. Ovo pokazuje neophodnost sudske intervencije za zaštitu prava preživjelih.

Ovi slučajevi naglašavaju važnost nadzora usmerenog na preživjele kako bi se zaštitila njihova prava i obezbedila pravda. Uloge ključnih aktera uključuju:

Uloga	Glavne odgovornosti
Sudije	Pratiti teška pitanja; osigurati da proces bude osjetljiv na potrebe preživelih; tražiti stručno mišljenje radi procene dobiti preživelih tokom postupka.
Tužioci i predstavnici žrtava	Kontekstualizovano svedočenje preživelih; pripremiti preživele za teška pitanja; naglasiti značaj svedočenja kao ključnog dokaza; tražiti stručno mišljenje radi procene dobiti preživelih.
Specijalizovane NVO	Pružiti alate za regulaciju emocija, poput tehnika prizemljenja ili mindfulness-a, kako bi preživele upravljale stresom tokom svedočenja; ponuditi podršku nakon svedočenja; obučavati pravne timove o traumatskim reakcijama.
Psiholozi (angažovani od strane pravosudnih institucija)	Pružiti tehnike smirivanja poput prizemljenja ili mindfulness-a kako bi preživele upravljale stresom tokom i nakon svedočenja.

4.2 Glavni ciljevi

4.2.1 Zaštita preživelih tokom svedočenja

- Osigurati proceduralna prilagođavanja, kao što su zaštitni ekrani ili video-link svedočenja, radi sprečavanja retraumatizacije.
- Aktivno pratiti unakrsna ispitivanja kako bi se ograničila direktna ili nebitna pitanja.

Primer: Efikasno korišćenje zaštitnih mera

Preživele koja treba da svedoči u sudskom slučaju u Kosovu pristaje da svedoči putem video-linka iz sigurne sobe, čime se omogućava njeno učešće u sudskom procesu bez direktnog susreta sa optuženim.

Orijentacija pre svedočenja:

Stručnjak (psiholog/pravni predstavnik iz NVO, ili institucionalni psiholog) se sastaje sa preživelim pre svedočenja kako bi objasnio funkcionalnost video-linka, naglašavajući:

- „Nećete direktno videti niti čuti optuženog.“
- „Vaše svedočenje ima istu pravnu težinu kao da ste u sudnici.“

Sudski nadzor zaštitnih mera:

Sudija podseća sve pravne aktere - tužioce, advokate odbrane i osoblje za podršku - o ograničenjima i svrsi primene zaštitnih mera:

- „Video-link nije dizajniran da naudi odbrani, već da omogućava preživelim da svedoče bez straha.“
- „Sva pitanja moraju biti relevantna za slučaj i poštovati dostojanstvo svedoka.“

Aktivno praćenje tokom ispitivanja:

Tokom ispitivanja, predstavnici žrtava, tužiocima ili sudije intervišu kada advokat odbrane postavi sugestivno ili neprikladno pitanje:

- Advokat odbrane: „Zašto ovo niste prijavili ranije ako se zaista dogodilo?“
- Sudija: „Molim vas, preformulišite pitanje tako da ne optužuje svedoka.“

Preživele razume kako funkcionišu zaštitne mere i oseća se sigurno da je njeno svedočenje i zakonski validno i zaštićeno. Svi učesnici prepoznaju granice i svrhu ovih mera, osiguravajući pravičan i trauma-senzitivni sudski proces.

4.2.2 Balansiranje proceduralne pravde i zaštite preživelih

- Osigurati da pitanja advokata odbrane ne izazivaju retraumatizaciju preživelih.
- Tražiti stručno mišljenje radi procene da li unakrsna ispitivanja ili teška pitanja uzrokuju nepotrebnu štetu preživelim.

4.2.3 Kreiranje okruženja osetljivog na preživele

- Ponuditi preživelim mogućnost da biraju način i lokaciju svedočenja kako bi se smanjio emocionalni stres.
- Kreirati sigurno i poštovano okruženje gde preživele mogu podeliti svoja iskustva bez straha od pritiska ili osude.

Primer: Proces osetljiv na preživjele

Preživjele CRSV u Kosovu treba da svedoči pred sudom. Sudija i pravni timovi raspravljaju o opcijama kako minimizirati emocionalni stres uz poštovanje pravnih procedura:

Opcije lokacije svedočenja:

- Svedočiti u glavnoj sudnici uz zaštitne mere.
- Svedočiti na daljinu putem video-linka iz odvojene sobe.

Prilagođavanje rasporeda sedenja u sudnici: U slučaju da preživeli/a odluči da svedoči lično:

- Raspored sedenja se prilagođava kako bi se obezbedilo da ne bude u direktnom kontaktu sa optuženim.
- Sudsko osoblje je dužno da obezbedi sprečavanje svakog oblika zastrašivanja od strane prisutnih u sudnici.

Obezbeđivanje poštovanog ambijenta:

- Sudija podseća sve strane da se preživjele moraju tretirati dostojanstveno i s poštovanjem.
- Advokati odbrane se upozoravaju da izbegavaju agresivne taktike ili one koje bi mogle ponovo izazvati traumu.
- Položaj sedenja preživelih je organizovan tako da ne gledaju direktno optuženog.
- Sudnica je zatvorena za javnost.

Priprema pre svedočenja:

- Psiholog objašnjava proceduralne zaštitne mere i uverava preživjele da imaju kontrolu nad načinom davanja svedočenja.

Ishod: Preživjele se oseća sigurnije i više u kontroli, što povećava njenu sposobnost da svedoči jasno i samouvereno. Pravne profesije deluju unutar proceduralnih granica primenjujući pristup senzitivni na traumu.

4.2.4 Saradnja među zainteresovanim stranama

- Sudije, tužioc, advokati žrtava, NVO i psiholozi treba da koordiniraju ili usklade svoje napore kako bi preživjele mogle da iznesu svoje dokaze na najbolji mogući način.
- Ova saradnja mora garantovati zaštitu preživjelih bez kompromitovanja pravičnosti i integriteta sudskog procesa.

4.3 Ključne prakse za sudske procedure senzitivne na traumu i kontekst

4.3.1 Sudski nadzor pitanja

Sudije su odgovorne za održavanje reda i mira u sudnici i osiguranje da preživjele nisu izložene štetnim taktikama ispitivanja.

- **Aktivno praćenje:**
 - Sudije treba da intervenišu kada advokati odbrane prelaze etičke ili proceduralne granice.
 - Ponašanja vezana za traumu (npr. fragmentirano pamćenje ili emocionalni ispadi) treba kontekstualizovati stručnim svedočenjem kako bi se izbeglo neprimereno osporavanje kredibiliteta preživjelih.
- **Stručno mišljenje:**
 - Sudije treba da saraduju sa psiholozima ili stručnjacima za traumu kako bi razumeli emocionalni i psihološki uticaj pitanja na preživjele.

4.3.2 Osiguravanje proceduralnih prilagođavanja

- **Fleksibilne opcije svedočenja:**
 - Preživjele treba da imaju opciju da svedoče putem video-linka, iza zaštitnih ekrana ili u zatvorenim sesijama kako bi se izbegla direktna konfrontacija sa optuženim.

- **Kreiranje fizički sigurnih prostora:**

- Sudovi treba da obezbede bezbedne čekaonice za preživjele kako bi se sprečila zastrašivanja ili susreti sa počiniocima (ovo može biti „sigurna soba“ tokom svedočenja).
- Treba koristiti odvojene ulaze za preživjele i optužene kako bi se smanjio stres pre svedočenja.

4.3.3 Priprema preživelih za dinamiku sudnice

- **Orijentacija u sudnici:**

- Preživjele treba da se upoznaju sa rasporedom sudnice i ulogama ključnih učesnika, kao što su sudije, tužioci, predstavnici žrtava, advokati odbrane i drugi.
- Za preživjele CRSV, razumevanje ko je prisutan i gde će sedeti smanjuje anksioznost i povećava samopouzdanje tokom svedočenja. Strukturirana orijentacija omogućava preživelim da se upoznaju sa fizičkim rasporedom i ulogama ključnih aktera, pomažući im da se osećaju spremnije i u kontroli.
- Istraživanja pokazuju da prostorna svest i razumevanje uloga značajno utiču na kvalitet svedočenja, emocionalnu stabilnost i kognitivnu obradu pod stresom (Gibson, 1979; Stepakoff et al., 2015). Preživjele koje razumeju raspored i uloge učesnika manje su sklone dezorijentaciji, disocijaciji ili gubitku pamćenja izazvanom strahom (Van der Kolk, 2014).

Primer:

Upoznavanje sa sudnicom i identifikacija ključnih učesnika

Psiholog i pravni predstavnik specijalizovane NVO prate CRSV preživelu u praznoj sudnici pre suđenja kako bi im pomogli da razumeju gde će učesnici sedeti tokom svedočenja (alternativno, ovo se može obaviti preko unapred pripremljene video-orijentacije).

Tokom procesa, advokat objašnjava:

- „Sudija osigurava pravdu. Oni su nepristrasni. Pažljivo će slušati vaše svedočenje.“
- Ako je prisutno više sudija, njihove uloge se jasno objašnjavaju. Preživele koje razumeju neutralnu ulogu sudija manje su sklone percepciji suđenja kao neprijateljske konfrontacije (Daly, 2017).
- „Tužilac je ovde da iznese vaš slučaj i obezbedi pravdu.“ Stepakoff et al. (2015) otkriva da preživele koje veruju u ulogu tužioca osećaju se sigurnije tokom svedočenja.
- Ako preživele imaju pravnog zastupnika, pokazuju im gde će sedeti advokat žrtve i podsećaju da je tu da štiti njihova prava i interese.
- „Advokat odbrane zastupa optuženog, ali nije tu da vas napadne. Njihova uloga je deo pravnog procesa.“ Loftus (1996) naglašava da razumevanje funkcije advokata odbrane pomaže preživelim da zadrže emocionalni mir i kredibilitet tokom pitanja.
- Ako će optuženi biti prisutan, preživele se pripremaju za to gde će sedeti ili ako postoje posebne mere (npr. zaštitni ekran ili udaljeno svedočenje), što se objašnjava kako bi se smanjio strah od konfrontacije. Van der Kolk (2014) ističe da prethodno upoznavanje sa okruženjem pomaže u regulaciji traumatskih reakcija, sprečavajući paniku ili disocijaciju tokom svedočenja.
- Ako sudnica ima javna sedišta, preživele se obaveštava da svedočenje neće biti javno.

Pozicija svedočenja:

- Preživele se pozivaju da stoje ili sede na mestu svedoka (ako je dozvoljeno svedočiti sedeći). Porges (2011) sugeriše da upoznavanje sa pozicioniranjem u sudnici podržava regulaciju nervnog sistema, smanjujući anksioznost tokom svedočenja.

Ishod: Fizičkim uviđanjem gde će sedeti ključni učesnici i razumevanjem njihove uloge, preživele se oseća pripremljeno i stabilno za svedočenje. Ulaze u sudnicu sa sigurnošću da je okruženje strukturirano, a ne nepoznato ili neprijateljsko. Ovo je u skladu sa praksama senzitivnim na traumu koje prioritizuju predvidivost i emocionalnu regulaciju (Bianchini & Rubert, 2020).

4.3.4 Emocionalna podrška i regulacija

- **Tehnike smirivanja:**
 - Preživeli bi trebalo da budu upoznati sa tehnikama poput kontrolisanog disanja ili vežbi „ovde i sada“ (npr. senzorna tehnika „5-4-3-2-1“) tokom pripreme pre suđenja.
 - Psiholozi ili predstavnici NVO treba da budu prisutni u sudnici kako bi pružili emocionalnu podršku u realnom vremenu kada se preživeli osećaju preplavljeno.
- **Redovni odmori:**
 - Sudije bi trebalo da planiraju pauze tokom svedočenja preživelih kako bi se sprečio emocionalni umor i omogućilo vreme za oporavak.

4.3.5 Strategije saradnje među akterima

- **Tužioci i predstavnici žrtava:**
 - Kontekstualizuju svedočenje preživelih naglašavajući da je njihovo svedočenje glavni dokaz u slučaju.
 - Pripremaju preživele za uobičajene taktike odbrane i izazove sa kojima se mogu suočiti.
- **NVO:**
 - Dodeljuju advokate za žrtve po potrebi i deluju kao zagovornici preživelih tokom postupka, osiguravajući da se njihovi zahtevi efikasno prenose sudijama i pravnim timovima. Ovo uključuje psihološku i logističku podršku, kao i koordinaciju sa akterima pravde kako bi se obezbedila osetljiva i dostojanstvena zastupljenost preživelih.

4.4 Kontrolni spisak za sudske procedure

Proces	Pristup zasnovan na traumi	Praktične, kontekstualno osetljive akcije
Praćenje intruzivnog ispitivanja	Sudije intervenišu kada ispitivanje postane intruzivno ili retraumatizujuće	Sudije traže stručne savete za procenu emocionalne štete tokom postupka
Osiguranje proceduralnih olakšica	Pružanje zaštitnih mera, video-svedočenja i zatvorenih sednica preživelim	Proceduralne olakšice prilagoditi kulturnim normama i emocionalnom stanju preživelih
Kreiranje bezbednih fizičkih prostora	Obezbediti odvojene čekaonice i ulaze za preživele	Prilagoditi raspored sudnice kako bi se izbegla zastrašivanja ili nepotrebna izloženost
Podučavanje emocionalne regulacije	Pružiti preživelim tehnike za upravljanje stresom u sudnici	Normalizovati reakcije vezane za traumu u kulturnom i sistemskom kontekstu preživelih

4.5 Zaključak

Sudske procedure zahtevaju pažljivo balansiranje proceduralne rigoroznosti i zaštite preživelih. Sudije imaju ključnu ulogu u praćenju osetljivog ispitivanja, traženju stručnih saveta i implementaciji proceduralnih olakšica kako bi se osiguralo da preživeli ne budu retraumatizovani tokom pravnog procesa. Saradnja među svim uključenim stranama je od suštinskog značaja za kreiranje sudnice koja poštuje dostojanstvo preživelih, gradi poverenje i unapređuje pravdu.

SEKCIJA 5: PODRŠKA NAKON SUĐENJA

5.1 Pregled

Faza nakon suđenja često se zanemaruje u slučajevima seksualnog nasilja u vezi sa sukobom (CRSV), ali predstavlja jedan od najkritičnijih trenutaka za dugoročno blagostanje preživelih i odgovornost sistema. U ovoj fazi fokus prelazi sa pravnih procedura u sudnici na oporavak preživelih i profesionalnu refleksiju o celokupnom pravosudnom procesu.

Preživeli često doživljavaju mešavinu emocija, uključujući olakšanje, emocionalni kolaps i nesigurnost nakon završetka suđenja. Bez adekvatne podrške u ovoj fazi, mogu se osećati napušteno od strane sistema koji ih je nekada podržavao, dok sistemske praznine otkrivene tokom suđenja ostaju neadekvatno rešene. Slično tome, profesionalci koji rade na ovim slučajevima, često emotivno opterećeni, izloženi su riziku sekundarne traume ili sagorevanja, što može negativno uticati na buduće postupanje u CRSV slučajevima.

Pravda zasnovana na traumi naglašava da proces pravde ne završava sudskom odlukom. Briga nakon suđenja je ključna za podršku preživelih, jačanje institucionalnih struktura i rešavanje psihološkog uticaja na profesionalce. Ova faza takođe služi kao trenutak sistemske refleksije, gde se identifikuju naučene lekcije, implementiraju potrebne reforme, i uključuju glasovi preživelih u kontinuirana poboljšanja.

Ključne uloge i odgovornosti u fazi nakon suđenja

Uloga	Odgovornosti nakon suđenja
Istražitelji	Osigurati dokumentovanje reakcija preživelih i njihovo deljenje tokom sistemskih pregleda; arhivirati dokaze za buduće slučajeve
NVO	Pružiti dugoročnu podršku preživelim, uključujući savetovanje i programe reintegracije; promovisati održive promene koje odražavaju potrebe i iskustva preživelih
Psiholozi angažovani od pravosudnih institucija	Pružiti savetovanje preživelim i profesionalcima nakon suđenja, pomažući u proceni i suočavanju sa emocionalnim posledicama postupka
Tužioci i predstavnici žrtava	Sprovoditi interne preglede strategija suđenja i zagovarati sistemske reforme na osnovu naučenih lekcija iz ishoda slučajeva
Sudije	Dokumentovati naučene lekcije iz proceduralnih praznina i deliti ove uvide sa kolegama kako bi se poboljšali budući pravosudni procesi

5.2 Glavni ciljevi

5.2.1 Obezbeđivanje održive podrške preživelim

- Obezbediti kontinuirani pristup specijalizovanim resursima za traumatsku zaštitu, uključujući savetovanje, mreže vršnjačke podrške i programe reintegracije u zajednicu.
- Rešavati psihološke posledice pravnog procesa pružanjem podrške kako bi se sprečio emocionalni kolaps, osećaj razočaranja i stres nakon završetka suđenja.

Primer: Preživeo doživljava emocionalni kolaps i teškoće u reintegraciji nakon suđenja

Preživeo seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu proveo je godine pripremajući se za suđenje, deleći bolna svedočenja i ponovo proživljavajući traumu u sudnici. Uprkos pravnoj i psihološkoj podršci tokom procesa, preživeli se suočava sa emocionalnim poteškoćama nakon završetka suđenja.

Preživeli često doživljavaju:

- Osećaj razočaranja i napuštenosti nakon intenzivne podrške tokom pravnog procesa, sada se osećajući zapostavljeno i izolovano.
- Pogoršanje simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i depresije; umesto zatvaranja, suđenje ponovo otvara traumatske rane.
- zazove u reintegraciji u zajednicu, suočavajući se sa stigmatizacijom i izolacijom, posebno ako je izvršilac oslobođen ili dobio blagu kaznu.

Ove reakcije su uobičajene, a teorija izdaje traume Jennifer Freyd (1996) ističe psihološke rizike sa kojima se preživeli suočavaju kada institucije ne pružaju kontinuiranu podršku nakon izloženosti i retraumatizacije tokom pravnog procesa.

Iako je rešavanje rizika od emocionalnog kolapsa i institucionalnog razočaranja nakon suđenja ključno, podjednako je važno prepoznati da je posttraumatski rast moguć, posebno kada preživeli dobiju dugoročnu i osnažujuću podršku.

Šta bi profesionalci trebalo da rade?

Prepoznati rizike institucionalne izdaje i traume nakon suđenja:

Teorija izdaje traume objašnjava da preživeli koji veruju pravosudnom sistemu za pravdu mogu doživeti institucionalnu izdaju kada se osećaju napušteno ili retraumatizovano samim pravosudnim procesom.

Profesionalci priznaju emocionalnu realnost:

“Pravda je važna, ali ne garantuje uvek izlečenje. Mi smo ovde za vas, čak i izvan sudnice.”

Pružiti traumatski informisanu, dugoročnu podršku:

Pre završetka suđenja, povezati preživele sa održivim psihosocijalnim resursima, uključujući:

- Specijalizovano savetovanje za traumu kako bi se obradila iskustva suđenja i posledice.
- Mreže vršnjačke podrške za povezivanje i deljenje iskustava sa drugima koji razumeju njihovu situaciju.
- Programe reintegracije u zajednicu za rešavanje stigme, bezbednosti i ekonomske osnaženosti.

Omogućiti prilike za posttraumatski rast:

Istraživanja pokazuju (Tedeschi & Calhoun, 2004) da neki preživeli traume doživljavaju pozitivan psihološki razvoj kada im se pruži:

- Osećaj smisla i svrhe, npr. angažovanje kao zagovornici ljudskih prava ili podrška drugim preživelim.
- Nove perspektive o otpornosti i identitetu, preoblikujući preživljavanje u izvor snage i osnaženja.
- Dublje cenjenje života i odnosa, uključujući jačanje podržavajućih mreža.

Profesionalci integrišu posttraumatski rast tako što:

- Ohrabruju preživele da se uključe u zagovaranje ili dele lične priče ako to žele.
- Pomažu preživelim da pronađu smisao i identitet izvan uloge žrtve ili svedoka.
- Nude obrazovne programe i inicijative ekonomske osnaženosti koje povećavaju ličnu agenciju i buduće mogućnosti.

Priprema preživelih za moguće negativne ishode i izazove reintegracije:

- Postaviti realna očekivanja u vezi sa pravnim ishodom kako bi se smanjio rizik od emocionalnog kolapsa ako presuda ne odgovara njihovom osećaju pravde.
- Proaktivno razgovarati o izazovima reintegracije, priznajući da:
 - Stavovi zajednice prema CRSV preživelim mogu biti neprijateljski ili stigmatizirajući.
 - Preživeli mogu imati poteškoća u ponovnom uspostavljanju identiteta i agencije nakon suđenja.
 - Ekonomska i društvena reintegracija treba biti planirana paralelno sa pravnim procesima.

Održavati pristup usmeren na preživele nakon presude:

- Profesionalci nastavljaju kontakt sa preživelim nakon suđenja, naglašavajući poruku:

“Vaše dobrobit je važna i posle ovog slučaja. Šta vam sada treba i kako možemo dalje da vam pomognemo?”

- Obezbeđivanje kontinuiteta post-suđenja usluga pomaže da preživeli ne osećaju da su iskorišćeni za pravne svrhe, a potom napušteni od sistema.

Zaključak:

Pružanjem održive podrške nakon suđenja i prepoznavanjem prilika za posttraumatski rast, profesionalci:

- Sprečavaju preživele da dožive institucionalnu izdaju i emocionalni kolaps.
- Rešavaju emocionalne posledice i stres izazvan svedočenjem, bez obzira na ishod suđenja.
- Olakšavaju dugoročnu reintegraciju smanjenjem društvene stigme i ekonomske nesigurnosti.
- Pomažu preživelim da pronađu smisao i deluju izvan svojih uloga žrtve ili svedoka.

Ovaj pristup usmeren na preživele priznaje ograničenja pravne pravde u izlečenju traume, osiguravajući da preživeli dobiju sveobuhvatnu, dugoročnu negu i prilike za lični razvoj i rast.

5.2.2 Implementacija sistemskih reformi

- Sprovoditi preglede nakon suđenja kako bi se identifikovale snage, nedostaci i oblasti koje zahtevaju unapređenje u pravosudnom procesu.
- Zalagati se za reforme politika koje su usmerene na potrebe preživelih, na osnovu ishoda suđenja i njihovih povratnih informacija.

5.2.3 Briga o profesionalnom blagostanju

- Prepoznati i ublažiti uticaje traume i emocionalnog umora koje doživljavaju sudije, tužioci, istražitelji i profesionalci za podršku.
- Pružiti strukturirane sesije za razmenu informacija, superviziju i obuku o psihološkoj otpornosti za profesionalce koji rade na slučajevima seksualnog nasilja povezanog sa sukobima (CRSV).

5.2.4 Procena šireg uticaja

- Evaluirati kako ishodi suđenja utiču na preživele, pravosudne institucije i društvene percepcije seksualnog nasilja u vezi sa sukobima.
- Istražiti dugoročne efekte CRSV suđenja na lične živote preživelih i njihove zajednice.

Primer:

Tužilac koji doživljava sekundarnu traumu

Tužilac koji rukovodi CRSV slučajevima u Kosovu proveo je mesec pregledajući bolna svedočenja preživelih, grafičke dokaze i uznemirujuće spise. Doživljava emocionalnu ukočenost, otuđenost od posla i povećanu razdražljivost prema kolegama. Poremećaji sna i upadljive misli o slučajevima ometaju njihovu sposobnost donošenja efikasnih odluka.

Uprkos iskustvu, mnogi profesionalci osećaju stid zbog svojih emocionalnih reakcija, verujući da bi trebali biti dovoljno snažni da izdrže pritiske posla. Sudije, tužioci, istražitelji i osoblje za podršku često doživljavaju slične simptome, ali retko ih otvoreno diskutuju.

Šta profesionalac treba da uradi u ovakvoj situaciji?

Prepoznaje traumu kao kolektivno iskustvo, a ne ličnu slabost. Svaki pravni profesionalac uključen u CRSV slučajeve nosi specifičan emotivni teret na osnovu svoje uloge, što se može manifestovati kroz različite oblike sekundarne traume, defanzivne reakcije i mehanizme suočavanja. Razumevanje ovog emocionalnog opterećenja omogućava profesionalcima efikasniju saradnju i primenu traumatski informisanih, održivih pristupa.

Sudije, tužioci, istražitelji i osoblje za podršku mogu učestvovati u poverljivim, strukturiranim individualnim ili grupnim sesijama kako bi obradili svoje reakcije na CRSV slučajeve i razvili emocionalnu otpornost. Tokom ovih sesija, ohrabruju se da:

- Izraze svoje emocionalne reakcije bez osuđivanja ili straha od profesionalne nesposobnosti.
- Prepoznaju projekciju i transfer - na primer, kada osećaj nemoći odražava osećaje preživelih koje podržavaju.
- Razvijaju zajedničke strategije otpornosti umesto emocionalne izolacije.

Obuka treba da uključuje:

- Prepoznavanje ranih znakova sekundarne traume i sagorevanja.
- Korišćenje strukturisanih tehnika refleksije (npr. vođenje dnevnika, diskusije sa kolegama).
- Postavljanje granica između profesionalnog emocionalnog prostora i ličnog života.

Ovaj pristup promoviše kontinuirano angažovanje u CRSV slučajevima, sprečavajući sagorevanje, emocionalno otuđenje i povlačenje profesionalaca.

5.3 Ključne prakse za post-suđenje podršku

5.3.1 Podrška preživcima nakon suđenja

Pravosudni proces može ostaviti preživce emocionalno ranjivim ili razočaranim, posebno ako presuda ne zadovoljava njihova očekivanja.

- **Traumatski informisano savetovanje nakon suđenja:**

Pružiti prilagođene usluge savetovanja kako bi preživci obradili svoja iskustva, upravljali emocionalnim reakcijama na presudu i rešavali probleme koji se javljaju nakon završetka suđenja.

Primer: Preživci često doživljavaju emocionalnu „prazninu“ kada se završava strukturisana faza suđenja. Post-suđenje savetovanje može im pomoći da ponovo izgrade osećaj svrhe i stabilnosti u životu.

- **Olakšavanje reintegracije u zajednicu:**

Rešavati stigmatu i kulturne prepreke sa kojima se preživci suočavaju kroz saradnju sa specijalizovanim NVO, lokalnim liderima i zagovaračkim grupama kako bi se razvile kampanje za podizanje svesti i mreže podrške.

Primer: U Bosni i Hercegovini, programi zajednice su pomogli smanjenju stigme prema preživcima CRSV, prikazujući njihovo učešće u pravdi kao čin otpornosti i osnaženja.

5.3.2 Post-suđenje pregledi i identifikacija sistemskih nedostataka

Pravosudni procesi često otkrivaju sistemske slabosti u rukovanju CRSV slučajevima. Pregledi nakon suđenja nude priliku za procenu ovih nedostataka i implementaciju ključnih reformi.

- **Zajednički reflektivni sastanci:**

Okupljati multidisciplinarnе timove uključujući sudije, tužioce, psihologe, NVO i istražitelje da analiziraju šta je funkcionisalo i identifikuju oblasti za unapređenje.

Primer: U Bosni i Hercegovini, pregledi suđenja istakli potrebu za jačim mehanizmima zaštite svedoka i specijalizovanim obukom sudija za trauma-srodna svedočenja.

- **Deljenje iskustava preživelih:**

Kreirati platforme koje omogućavaju preživelimа da podele iskustva pravosudnog procesa, dajući uvid u proceduralne prepreke, nedostatke podrške i mogućnosti za poboljšanje.

Primer: Anonimne ankete ili fokus grupe vođene od strane preživelih mogu pružiti vredne perspektive uz očuvanje poverljivosti.

- **Zagovaranje politika:**

- Koristiti ishode suđenja za zagovaranje reformi usmerenih na preživele, kao što su unapređena proceduralna zaštita, zakonodavne promene, širi pristup psihološkoj podršci i poboljšana koordinacija institucija.

5.3.3 Suočavanje sa sekundarnom traumom i profesionalnim blagostanjem

CRSV suđenja često izlažu pravne profesionalce uznemirujućim dokazima i emocionalno zahtevnim slučajevima, povećavajući rizik od sagorevanja i sekundarne traume.

- **Strukturirane debriefing sesije:**

- Pružiti reflektivne sastanke nakon suđenja gde profesionalci mogu obraditi svoje emocionalne reakcije u sigurnom, nenametljivom okruženju.
- **Primer:** Na suđenjima ICTY, sudije i tužiocі su izvestili da su sastanci za refleksiju sa kolegama pomogli u upravljanju psihološkim teretom slušanja traumatskih detalja slučajeva.

- **Obuka za otpornost:**

- Pružiti obuku profesionalcima o prepoznavanju ranih znakova sagorevanja, upravljanju stresom i razvoju strategija suočavanja.

- **Pristup psihološkoj podršci:**

- Osigurati da svi profesionalci koji rade na CRSV slučajevima imaju pristup savetovanju i resursima mentalnog zdravlja.

5.3.4 Procena šireg uticaja

Uticaj suđenja vezanih za CRSV prelazi okvire preživelih i profesionalaca, utičući na zajednice, pravosudne sisteme i društvene percepcije pravde.

- **Istraživanje i prikupljanje podataka:**

- Istražiti dugoročne psihološke, socijalne i ekonomske efekte suđenja na preživele.
- Analizirati kako ishodi suđenja utiču na poverenje javnosti u institucije pravde i društveni stav prema CRSV.

5.4 Kontrolni spisak: Prakse praćenja nakon suđenja

Odgovorne strane	Traumatski informisan pristup	Kontekstualno osetljive akcije
Pružanje savetovanja	Nuditi prilagođenu psihološku podršku za rešavanje stresa nakon suđenja	Uzimati u obzir kulturnu stigmiju koja može uticati na spremnost preživelih da traže pomoć
Olakšavanje reintegracije	Razviti programe reintegracije u zajednicu fokusirane na preživele	Sarađivati sa NVO kako bi se smanjila društvena stigmatizacija prema preživelim CRSV
Organizovanje refektivnih sastanaka	Pružiti strukturisane sesije za profesionalce kako bi obradili emocionalne reakcije	Uključiti kulturne i sistemske faktore u post-suđenje evaluacije
Zagovaranje reformi	Koristiti povratne informacije preživelih za promociju unapređenja pravnih procedura	Rešavati sistemske nedostatke identifikovane tokom suđenja kako bi se ojačala odgovornost

5.5 Zaključak

Faza nakon suđenja ne označava kraj pravosudnog procesa; naprotiv, predstavlja važnu priliku za jačanje blagostanja preživelih, rešavanje sistemskih nedostataka i promociju profesionalne otpornosti. Održavanje preživelih u centru praćenja osigurava da se osećaju vrednovano i podržano, dok evaluacije i sistemske reforme unapređuju krivično gonjenje CRSV slučajeva u budućnosti.

Pristupajući ovoj fazi sa traumatski osetljivim praksama i kulturnom svesnošću, profesionalci mogu pretvoriti pravosudni proces u katalizator za pozitivne promene i održivu odgovornost.

Primer iz BiH:

Nekoliko CRSV suđenja u Bosni i Hercegovini otkrilo je i snage i slabosti u post-suđenje procesima. Iako su preživeli dobijali podršku tokom svedočenja, mnogi su se osećali napušteno nakon završetka suđenja. Kao odgovor, NVO su razvile mreže vršnjačke podrške i programe savetovanja kako bi pomogle reintegraciji preživelih u zajednicu. Post-suđenje pregledi otkrili su slabosti u mehanizmima zaštite svedoka, što je dovelo do reformi uključujući strože mere poverljivosti i poboljšane protokole za očuvanje anonimnosti preživelih. Ovi napori ne samo da su poboljšali ishode za preživele, već su i ojačali institucionalne kapacitete za buduće CRSV slučajeve.

Prilog A: Šta je pristup pravdi zasnovan na sistemu i CRSV?

Sigurne granice pravde - Safe Justice Boundaries Framework (SJBF) nije samo pravni protokol — to je model sistemskog razmišljanja koji prepoznaje pravdu kao međusobno povezani ekosistem, a ne linearni proces. Svaki akter — pravni, psihosocijalni, istražni ili zasnovan na zajednici — mora razmišljati o tome kako njegov rad utiče na širi pravosudni sistem. Baš kao što planetarni sistemi zavise od međusobno povezanih sila da bi održali stabilnost, tako i pravosudni sistemi zahtevaju usklađivanje i koordinaciju da bi se sprečili sistemski propusti.

Kada jedan element pravosudnog procesa, bilo da je to podrška preživelim, prikupljanje dokaza, strategije tužilaštva ili sudski postupci, funkcioniše izolovano ili bez svesti o sistemskim efektima, može doći do destabilizacije. Ovo je analogno modelu Planetarnih Granica (Rockström i dr., 2009), koji pokazuje kako prelazak ekoloških praga može izazvati kaskadne neuspehe. Slično, u procesuiranju CRSV slučajeva, ignorisanje međusobnih veza, npr. kako trauma utiče na svedočenje, kako istražne prakse oblikuju poverenje preživelih, ili kako pravni pritisci doprinose izgaranju tužioca, može izazvati kolaps sistema, oslabiti odgovornost i ugroziti pravdu.

Umesto da se dodaju stotine novih priručnika postojećim CRSV protokolima, SJBF nudi novi konceptualni okvir koji aktivno integriše pravne, psihološke i društvene uloge, osiguravajući da dobrobit preživelih i integritet dokaza međusobno jačaju u održivom pravosudnom sistemu.

Legitimnost SJBF: Sveobuhvatan okvir za pravdu

SJBF se zasniva na međunarodnim pravnim, psihološkim i upravljačkim okvirima koji naglašavaju pravdu usmerenu na preživele i traumatski osetljive prakse:

Pristup usmeren na preživele → Rezolucija Saveta bezbednosti UN 2467 (2019) poziva na sveobuhvatnu zaštitu preživelih, što je u skladu sa sistemskim modelom SJBF.

Prakse osetljive na traumu → Istraživanja potvrđuju da koordinisana psihosocijalna podrška poboljšava kredibilitet dokaza i smanjuje pravno retraumatizovanje.

Rodno osetljivi pravni okviri → Priručnik Međunarodnog krivičnog suda (ICC) naglašavaju integraciju dostojanstva i autonomije preživelih u svim pravnim fazama.

Praktična primena na sudu → Specijalizovane jedinice za zaštitu žrtava i svedoka (ICTR, ICTY, ICC, SCSL) pokazale su efikasnost uključivanja psihosocijalne ekspertize u pravne postupke.

Evolucija SJBF: Lekcije iz sistemskih propusta

Faza 1: Rani fragmentacija (1990-2000-te)

Akteri pravde radili su izolovano, što je izazivalo neuspehe u CRSV slučajevima. Dobrobit preživelih bila je sekundarna u odnosu na potrebe za dokazima, što je dovelo do retraumatizacije. Nedostatak saradnje među pravnim, istražnim i psihosocijalnim timovima rezultovao je neuspehom slučajeva i povlačenjem preživelih.

Ovo odražava rane faze klimatskih modela, gde su ekološki rizici proučavani izolovano bez prepoznavanja međusobnih veza.

Faza 2: Prepoznavanje međuzavisnosti (2010-te)

Svedočenja preživelih zavise od psihološke stabilnosti, slično kao što otpornost klime zavisi od samoregulirajućih sistema (npr. efekat albeda leda). Tužioci, sudije i istražiocima doživljavaju sekundarnu traumu, što utiče na ishod slučajeva. Nedostatak interdisciplinarnе koordinacije destabilizuje pravdu, baš kao što ekološki disbalansi pokreću planetarne krize. Ova promena odražava Model planetarnih granica, koji definiše pragove koji, ako se prekorače, narušavaju globalnu stabilnost—isto kao što SJBF definiše granice pravde koje, ako se prekrše, dovode do kolapsa sistema.

Faza 3: Potpuna sistemska integracija — SJBF model (2020-te do danas)

SJBF primenjuje sistemsko razmišljanje na procesuiranje CRSV:

Baš kao što klimatski modeli mapiraju međusobne veze radi koordinisane akcije, SJBF usklađuje pravnu, psihosocijalnu i društvenu podršku koherentno.

Prelazak granica pravde destabilizuje CRSV slučajeve, kao što prelazak planetarnih granica destabilizuje ekosisteme.

Efektivnost pravde sada zavisi od interdisciplinarnе koordinacije, baš kao što klimatske akcije zahtevaju globalnu saradnju.

Zašto je nova terminologija važna: Pokretanje radoznalosti u reformi pravde

Termin “Safe Justice Boundaries” (Sigurne granice pravde) stvoren je da izazove rigidno, izolovano razmišljanje u pravosudnim sistemima. Istorija pokazuje da novi jezik pokreće sistemske promene:

Ekološke nauke → Termin “Planetarne granice” preoblikovao je klimatsku akciju uvođenjem razmišljanja zasnovanog na pragovima.

Psihologija & neurologija → Prelazak sa “shell shock” na PTSD revolucionirao je istraživanje i tretman trauma.

Pravo & tranziciona pravda → Termini poput “restorativne pravde” i “intersektoralnosti” transformisali su pravne sisteme da prioritet daju jednakosti i dostojanstvu preživelih.

Slično, Safe Justice Boundaries podstiče praktičare pravde da razmišljaju šire od pravila i razmotre stabilnost i održivost celokupnog sistema.

Ključna istraživanja koja podržavaju SJBF

SJBF je podržan interdisciplinarnim istraživanjima:

Bianchini & Rubert (2020) → Održivi psihosocijalni model za CRSV procesuiranje — pokazuju potrebu za strukturiranom psihosocijalnom integracijom u pravne procese.

Soueid, Willhoite & Sovcik (2017) → Pravda usmerena na preživele — zagovara traumatski informisane procedure u tranzicionoj pravdi.

Stepakoff et al. (2017) → Psihosocijalna zaštita u međunarodnim tribunalima — detaljno opisuje najbolje prakse za angažovanje preživelih u pravnim okruženjima.

UN izveštaji (npr. S/2019/280) → Ističu kako institucionalni propusti izazivaju retraumatizaciju i pozivaju na reforme pravde usmerene na preživele.

Zaključak: Pravda kao otporan sistem

SJBF predstavlja transformativni pomak u načinu konceptualizacije pravde.

Baš kao što je model Planetarnih granica transformisao ekološke nauke definišući međuzavisne limite, SJBF osigurava da pravni, psihološki i društveni akteri rade zajedno radi stabilizacije CRSV procesuiranja.

Pravda se ne isporučuje samo formalno, ona mora biti održiva. Preživele ne treba samo saslušati, one moraju biti zaštićene unutar traumatski informisanog, otpornog sistema.

SJBF sprečava sistemske propuste, osiguravajući da procesuiranje CRSV ostane održivo, etičko i efikasno.

Katalogimi në botim - (CIP)

Biblioteka Kombëtare e Kosovës "Pjetër Bogdani"

347.96(035)

Manual për qasje të sigurt dhe të ndjeshme në drejtësi = Manual for Safe and Sensitive Justice = Priručnik za bezbedan i osetljiv pristup pravdi / realizuar nga Michael Korzinski, Richard J. Rogers ; [grupi punues] Feride Rushiti, Xhulieta Devolli, Selvi Izeti Çarkaxhiu dhe Fatmire Haliti. - Prishtinë : Qendra Kosovare për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës, 2026. - 208 f. ; 21 cm.

Titulli dhe teksti paralel në gjuhën shqipe, angleze dhe serbe

1. Korzinski, Michael 2. Rogers, Richard J. 3. Rushiti, Feride
4. Devolli, Xhulieta 5. Çarkaxhiu, Selvi Izeti 6. Haliti, Fatmire

ISBN 978-9951-774-19-2

ISBN 978-9951-774-19-2

9

789951

774192

Mbështetur / Supported / Podržana:

British Embassy
Pristina

